AL. GRAUR

PUŢINĂ... ARITMETICĂ

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

COPERTA: BRAUN LADISLAU

AL. GRAUR

PUŢINĂ... ARITMETICĂ

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
BUCUREŞTI • 1971

I. CUVÎNT ÎNAINTE

1. Titlul prezentei lucrări face aluzie la rubrica „Puţină gramatică", pe care am deţinut-o mai mulţi ani în ziare (în „Adevĕrul" din 1930 pînă în 1937 şi în „Tempo" din 1939 pînă în 1940) sub pseudonimul Gheorghe Reviga. Conţinutul notelor mele nu privea în exclusivitate gramatica, ci şi alte compartimente ale limbii, dar oricum, titlul rubricii era corespunzător (îl alesese fratele meu Constantin Graur), pe cînd aici aritmetica va furniza numai faptele, pe care voi baza observaţiile mele de limbă. Sînt convins însă că nimeni nu aşteaptă de la mine lucrări de matematici.

Există astăzi un domeniu de cercetări denumit lingvistică matematică: se fac consideraţii de ordin matematic pe baza materialelor de limbă. Este deci o ramură a matematicii. Ceea ce încerc eu să fac aici este matematică lingvistică: pe de o parte voi cerceta felul cum s-au creat, cu ajutorul limbii, numerele, pe de altă parte voi căuta să arăt ce dă limbii faptul că există numere. Acest fel de cercetare aparţine incontestabil lingvisticii. Desigur, lucrarea de faţă nu-şi propune să epuizeze problemele.

Voi discuta deci, din punctul de vedere lingvistic, numerele; achiziţie de cea mai mare importanţă pentru omenire, ele au căpătat tot felul de întrebuinţări şi au alimentat şi limba cu numeroase expresii, pe care voi încerca să le clasez şi să le comentez.

Se cuvine să spunem cîteva cuvinte despre felul în care au fost create numerele. Prea multe nu ştim în această privinţă şi teoriile care au fost făcute se bazează în general pe ipoteze greu de demonstrat. În mod obligator o asemenea discuţie porneşte de la datele cele mai vechi de care dispunem asupra limbilor din trecut şi de la informaţiile privitoare la limbile actuale rămase în urmă din punctul de vedere al culturii. Astfel această parte este mai greu de elaborat decît cele următoare, unde mă voi referi la explicarea faptelor specifice limbii noastre, cu observaţii, din loc în loc, la alte limbi relativ cunoscute şi la noi.

II. CREAREA NUMERELOR

2. Omul primitiv avea o foarte slabă capacitate de abstracţie, el era izbit, la fiecare obiect, de tot felul de amănunte superficiale şi nu era în stare să-i distingă trăsăturile esenţiale. De aceea nu putea nici grupa mai multe obiecte într-o singură categorie, fiecare unitate din fiecare speţă era văzută separat, astfel că nu se punea problema creării unui plural. Se pare că unele populaţii primitive, care nu ştiu să numere

nici pînă la zece (ca să exprime ideea de „5“, spun „2 şi cu 2 şi cu ăsta“, arătînd un deget; pentru situaţia acestor limbi, vezi Lucia Wald, p. 128), recunosc totuşi dintr-o ochire că le lipseşte un animal dintr-o turmă de cîteva zeci de capete (vezi Lévy-Bruhl, p. 207). Noi am număra şi am vedea că e un exemplar mai puţin, fără să ştim care anume lipseşte; ei, fără să poată spune cîte animale au cu totul, recunosc pe loc absenţa unuia, diferenţiat prin cine ştie ce trăsătură exterioară. Se pare că sînt şi animale care-şi dau seama că le lipseşte un pui dintre mai mulţi, iar la ele, evident, nu se poate pune problema numărătorii. Lévy-Bruhl (p. 206) ne asigură că animale de felul cîinelui, maimuţei, elefantului observă dispariţia unui obiect dintr-un ansamblu care le e familiar, iar găina vede dacă toţi puii ei sînt prezenţi.

3. Gîndirea omenească a repurtat unul dintre cele mai mari succese cînd a izbutit să lase la o parte amănuntele neesenţiale şi să claseze împreună două sau mai multe exemplare dintr-o specie, legate între ele prin trăsături esenţiale. Atunci a devenit posibilă crearea numeralelor şi tot atunci şi a formelor de plural. Din copilărie îmi aduc aminte de o glumă făcută de elevi, care cereau colegilor să adune doi boi cu trei cai: ideea era, evident, că adunarea nu se poate face, deoarece e vorba de speţe diferite; dar un adult ar răspunde că rezultatul adunării este cinci vite, şi răspunsul ar fi corect, bazat pe abstractizare şi pe generalizare.

Desigur, s-au format întîi numerale pe care noi astăzi le-am numi „adjectivale". Precizez că le-am numi *astăzi* așa, pentru că acum avem posibilitatea să facem diferențieri între numerale, avînd la dispoziție mai multe tipuri; primitivii nu aveau numerale substantivale, deosebite de cele adjectivale, și atîta timp cît întîlnim un singur fel de numerale, nu e nici un motiv să le numim „adjectivale", chiar dacă se foloseau pe lîngă substantive: pentru orice clasament trebuie minimum două tipuri.

În orice caz, atunci cînd numeralele sînt obligator atașate la substantive, ele prezintă un grad de abstractizare mai mic, deoarece există în comunicare note concrete, exprimate prin substantive: *doi oameni, trei cai* etc. Mai tîrziu se va face un mare pas înainte prin diferențierea numeralului adjectival de cel substantival: acesta din urmă, fiind folosit independent de obiectele numărate, presupune renunțarea la orice fel de trăsături concrete ale obiectelor numărate: afirmăm că e vorba de un grup de 3 sau de 5 exemplare, fără să arătăm ce sînt acestea. Cum spune Engels (p. 42): „Pentru a număra este nevoie nu numai de obiecte care se pot număra, dar și de capacitatea de a face abstracție, atunci cînd consideri aceste obiecte, de toate celelalte însușiri pe care le au în afară de numărul lor . . .".

4. De fapt, termenul *plural*, pe care l-am folosit mai sus, nu este tocmai potrivit pentru perioada cea mai veche a limbii, căci pînă a

se forma noţiunea de „plural“ a trebuit să treacă mult timp. Oamenii au ajuns să constate că două exemplare au trăsături comune şi pot fi grupate împreună; pentru această situaţie specială au creat o categorie gramaticală: *dualul*, care în principiu nu se aplica la grupuri mai mari de doi; apoi, pentru grupurile de trei, s-a creat *trialul*, iar pentru patru, *catrialul*. Nu exista încă un plural propriu-zis, pentru că acesta nu e destul de explicit pentru mintea unui primitiv, care vrea să ştie precis dacă e vorba de doi, trei etc., cum ne spune Lévy-Bruhl (p. 155), care adaugă că totuşi uneori se foloseşte dualul pentru trei şi chiar pentru patru. Aceasta este, după părerea mea, o fază de trecere spre sistemul nostru. Tot Lévy-Bruhl arată (p. 154) că primitivii nu se mulţumesc cu precizarea că exemplarele sînt în număr de două, ci au creat forme complicate pentru a exprima diverse detalii ca: „amîndoi de-odată“, „amîndoi pe rînd“ etc.

Datele pe care le avem asupra limbilor vechi şi asupra limbilor înapoiate de azi nu prezintă nici o urmă de cuvinte care ar fi avut forme speciale pentru grupuri de cinci, şase şi aşa mai departe: după catrial, nu mai apare decît pluralul, care este valabil pentru grupări oricît de mari. E de crezut că limitarea la 1, 2, 3, 4 a categoriilor valabile pentru un singur număr se explică prin importanţa specială pe care o capătă 5, ca urmare a faptului că mîna, cu ajutorul căreia au socotit primitivii, are 5 degete.

După vreme îndelungată s-a ajuns la o nouă abstracţie: indiferent de numărul exemplarelor, se marchează numai faptul că ele sînt în număr mai mare de patru, şi deci sînt la *plural*. După altă trecere de timp, rămîn faţă în faţă numai singularul şi pluralul.

5. Este oare necesar să se exprime diferenţa de număr prin mijloace gramaticale? Da şi nu. Este în realitate mai mare diferenţă între 3 şi 5 decît între 1 şi 2. De ce să facem o diferenţiere gramaticală între 1 şi 2 şi nu între 3 şi 5? Lucrul nu pare logic, şi totuşi se vede că el corespunde unui fel de a gîndi. Sînt şi astăzi unii autori care ţin morţiş să marcheze, peste tot unde trimit la alte lucrări, dacă pasajul citat de ei se întinde pe mai mult de două pagini; pentru aceasta, repetă o consoană la cuvîntul care înseamnă „următor": în latineşte se scrie *sq.*, adică *sequens*, cînd citatul se referă la două pagini (de exemplu *p. 17 sq.* înseamnă „pagina 17 şi următoarea") şi *sqq.* cînd sînt citate mai mult de două pagini, indiferent cîte (de ex. *p. 17 sqq.* poate însemna „de la 17 la 25"). La fel se scrie în franţuzeşte *s.* („suivante") sau *ss.*, iar în nemţeşte *f.* („folgende") sau *ff.* Dar care e interesul să se precizeze că sînt mai mult de două, fără să ne preocupe întrebarea dacă sînt mai mult sau mai puţin de zece? Mi se pare că e mult mai normal să notăm sau *p. 17 şi urm.*, indiferent cîte mai urmează, sau *p. 17—25* etc., pentru a se vedea exact cît de lung este textul la care ne referim.

De remarcat că sînt limbi (de exemplu maghiara) care nu folosesc formele de plural dacă substantivele sînt însoţite de numerale, căci acestea din urmă sînt suficiente ca să se vadă că nu avem de-a face cu un singular. În ungureşte, de exemplu, „om“ se zice *ember*, cu pluralul *emberek*, dar „2 oameni“ nu se zice *két emberek*, ci *két ember*. În felul acesta se evită de a se exprima de două ori numărul, vorbirea devine mai scurtă, dar nu mai puţin clară. Şi mai simplu ar fi dacă s-ar desfiinţa cu totul pluralul, rămînînd ca acolo unde ne interesează numărul să fie exprimat printr-un numeral sau printr-un adjectiv de tipul „mulţi“, „puţini“ etc. Dar limbile actuale nu sînt pregătite pentru o asemenea reformă.

6. Vorbeam mai sus despre dual ca despre o categorie aparţinînd trecutului îndepărtat. În realitate, dacă a fost complet eliminat din multe limbi europene (cum sînt cele romanice şi cele germanice), în altele mai persistă urme ale lui. De exemplu limba slovenă îl mai foloseşte.

În ruseşte, nu mai există astăzi o categorie gramaticală a dualului, dar forme de dual au mai rămas, fiind întrebuinţate cu valoare de plural, şi anume la unele substantive care denumesc obiecte perechi: *oci* „cei doi ochi“, *pleci* „cei doi umeri“, care, după regula generală, ar trebui să aibă pluralul cu *-a*, nu cu *-i*. Ni se spune de obicei că în ruseşte, după numeralele *doi*, *trei* şi *patru*, în locul nominativului plural se pune genitivul singular, de exemplu

„semn“ se zice *znak*, cu pluralul *znaki* („5 semne“ se zice *peat' znaki)*, dar „2 semne“ se zice *dva znaka*. Acesta nu este de fapt genitivul singular, ci nominativul dual, care s-a confundat din punctul de vedere al formei cu genitivul singular. Nu numai că această formă de dual nu a fost eliminată, dar ea a atras și numeralele trei şi patru care astăzi se construiesc ca și *doi*, deci în fapt cu dualul.

III. SUBSTANTIVE COLECTIVE

7. După crearea pluralului, o treaptă următoare în progresul omenirii este revenirea la singular, dar cu caracter generic sau colectiv. Articolul hotărît ne servește astăzi pentru transformarea individualului în general: *s-a dus cucul de pe-aici* nu se referă la un cuc anumit, ci la toţi cîţi formează specia; *cînd se bătea neamţul cu franţuzul* cuprinde numele popoarelor în întregimea lor. Trebuie să notăm că articolul este o achiziţie relativ foarte recentă. Dar și fără articol substantivul la singular poate fi înţeles ca o grupare de indivizi de acelaşi fel: *de unde-a venit atîta muscă* se zice în vorbirea populară cu înțelesul de „ce multe muşte sînt aici“.

Într-o fază mai veche, pentru a desemna colectivităţi, s-au format cuvinte din alte familii decît numele indivizilor: mai mulţi copaci formează o pădure, mai mulți soldaţi, o armată etc. Procedeul are defectul că înmulţeşte cu-

vintele neanalizabile, ceea ce face grea învățarea lor. Cu timpul, se creează substantive colective, formate cu sufix de la termenul care denumește individul: mai mulți brazi formează un *brădet*, mai multe frunze compun *frunzișul*, toți călării la un loc se numesc *călărimea* și așa mai departe. În felul acesta se creează forme de singular cu conținut de plural. Cunoscînd un sufix, poți recunoaște ușor numeroasele derivate formate cu ajutorul lui. (Vezi, la § 86, numeralele colective.)

IV. SUBSTANTIVE SINGULATIVE

8. De obicei singularul este considerat forma de bază a unui substantiv, iar pluralul se formează, prin adăugarea unei desinențe, de la singular. Se întîlnește, ce e drept mai rar, și cazul contrar. Din substantive folosite mult la plural, se poate forma, cînd e nevoie să se denumească un exemplar unic, un *singulativ*, adică o formă de singular derivată cu desinență (sau cu sufix) de la cea de plural. Astfel în limba bretonă „furnici“ se zice *merien*, iar o singură furnică se numește *merienenn*, adăugîndu-se deci sufixul *-enn;* în limba veche slavă „romani“ se zicea *rimljane*, iar „un roman“ era *rimljaninŭ*, cu adăugarea sufixului *-inŭ*. Noi am împrumutat sufixul slav sub forma folosită la plural, care se întîlnea mult mai des, și i-am refăcut o formă de singular românească de tipul

obişnuit, astfel că am zis la plural *rîmleni*, iar la singular *rîmlean;* după acest model au fost apoi create numeroase derivate româneşti, ca *moldovean, muntean* etc.

Există însă şi în româneşte cel puţin un sufix singulativ, şi anume *-ete*, folosit în Oltenia: la un substantiv ca *ochi*, nu deosebim formal singularul de plural; oltenii au stabilit deosebirea, cu ajutorul derivatului format de ei *oichete* (şi pluralul se pronunţă cu un *i* în rădăcină, *oichi)*.

V. CREAREA NUMERALELOR

9. Cum s-au creat primele cuvinte care denumesc numerele? Nu știm. O relatare cu caracter anecdotic vorbeşte de limbi primitive în care „doi pomi" se zice *pom pom*, „trei pomi" e *pom pom pom*, iar „pădure" se zice *pom pom pom pom pom*... De fapt, situaţia aceasta nu este prea departe de mentalitatea omului primitiv, deşi se afirmă că o regăsim în oarecare măsură în japoneza actuală (Lazăr Şăineanu, p. 143; Henri Wald, p. 109).

În limbile indo-europene numeralele provin dintr-o epocă prea depărtată de noi pentru ca studiile comparative să ne poată aduce lămuriri asupra originii numerelor mici. Informaţiile pe care le întîlnim în unele cărţi de popularizare, de exemplu că lat. *tres* „trei" ar veni de la *trans* „peste" (adică „dincolo de doi"), nu merită

nici o atenție: romanii l-au moștenit pe *tres* din indo-europeană, unde nu se găsește nici o urmă a unei prepoziții *trans* (e discutabil chiar dacă aceasta provine dintr-o rădăcină indo-europeană); pe de altă parte este cu totul de necrezut că în epoca în care se crease limba indo-europeană nu existau încă nume pentru numerele mici. (Numerele mari, formate într-o vreme mai apropiată de a noastră, ne oferă date mai precise, cum voi arăta mai jos, § 13 și urm.) Mi se pare fantezistă și ipoteza că formele feminine pentru 3 și 4, în indiană și în celtică, s-ar explica prin adăugarea la masculin a unui element *-sor-*, care ar fi însemnat „femeie" (Feist, p. 270).

Numai în cazul cînd un numeral, pentru un motiv sau altul, a fost înlocuit mai aproape de timpurile noastre, putem să întrevedem sensul original al formei noi, fiind însă neîndoios că nici mai înainte vorbitorii nu erau lipsiți de posibilitatea de a denumi, în alt chip, numărul respectiv. Pentru 1, romanii nu foloseau numeralul indo-european *sem-* (vezi § 76), ci ziceau *unus*, cuvînt tot indo-european, cu înțelesul primitiv de „singur". Aceeași este însă situația în limbile germanice (germ. *eins)*, celtice și baltice.

Există o ipoteză care leagă numeralul „5" (în indo-europeană *penkwe)* de cuvîntul germanic care înseamnă „pumn" (în germana actuală *Faust)* și de cel care înseamnă „deget" (astăzi în germană *Finger;* „5" se zice *fümf)*. Ideea se poate sprijini și pe material din limbile slave (în vechea slavă „pumn" se zicea

pęstĭ; iar „5" era *pętĭ;* vezi Hirt, p. 532; Feist, p. 269, n.); explicația care ni se dă este numărătoarea pe degete. Pare însă mult mai verosimil că în acest caz procedeul a fost invers, de la numărul 5 s-au format numele pumnului și al degetelor, lucru cu atît mai probabil cu cît numeralul 5 are forme înrudite în celelalte limbi indo-europene, unde numele pumnului și al degetelor sînt formate din alte rădăcini. De altfel se vede ușor că *Faust, Finger, pęstĭ* comportă sufixe adăugate la rădăcină (dacă într-adevăr rădăcina lor este comună cu a numeralului 5), deci ar fi mai probabil că numeralul constituie punctul de plecare pentru substantive și nu invers.

10. Totuși exploratorii și etnografii au consemnat la populații rămase îndărăt pe scara civilizației unele fapte care ne pot lămuri asupra felului în care oamenii primitivi și-au organizat numărătoarea (vezi Lucia Wald, loc. cit.). În multe societăți inferioare nu există nume de numere decît pentru 1 și 2, eventual și pentru 3, iar pentru numerele mai mari se zice „mult". În alte părți 3 e 2 + 1 și 4 e 2+2, iar 5 e 2+2+1, cum arată Lévy-Bruhl, p. 204. Populația bakairi, din Brazilia centrală, are numărătoarea pe această bază, însă numai pînă la 6 (Hirt, p. 532).

Pentru lumea modernă, incapacitatea de a număra devine simbolul înapoierii: „e prost, nu știe să numere nici pînă la 5", se zice în nemțește (Hirt, p. 531). S-au găsit cercetători care

au explicat lipsa numerelor mai mari prin „lene“, idee vizibil inacceptabilă, pe care Lévy-Bruhl (p. 238) o combate în mod convingător: nu există societate unde numărătoarea să se oprească efectiv la 3, chiar dacă nu găsim numere echivalente cu ale noastre. În altă parte (p. 205 și 208) același autor ne arată că unii indigeni nu au conceptul de 5, 6 etc., dar pot cuprinde o pluralitate și fără sá folosească numerele: întrebuințează substantive care au o valoare pragmatică, de exemplu australienii se servesc de numele unor părţi ale corpului (coate, umeri etc.).

Fapte asemănătoare putem întîlni chiar într-o lume mai apropiată de noi. Am citit în copilărie o schiță de Vasile Pop, care descria jocul cu arșicele al unor țigănuși. Cel care se alesese împărat dicta cîte lovituri să primească la palmă fiecare din ceilalţi, dacă la aruncarea arşicului acesta cădea pe o faţă nefavorabilă: pentru 5, formula era *o mînă,* iar pentru 25, *o mînă de mîini.*

11. Că lipsa numerelor încă nu înseamnă incapacitate totală de a socoti, se dovedeşte cu faptele următoare. Indigenii pitta-pitta din Queensland numără așa: „unu“, „doi“, „doi-unu“, „doi-doi“, „doi-doi-unu“, apoi zic „mult“. Dar socotesc cu degetele de la mîini și de la picioare şi fac cîte un semn în nisip, cu două degete o dată, apoi pun la un loc grupurile de doi (Lévy-Bruhl, p. 215, care nu arată pînă la ce număr se poate merge așa).

În sfîrşit, se constată că numerele mai mari se pot împrumuta, cînd vine ocazia: brazilienii aveau numai 1, 2 şi 3, dar au luat de la portughezi numerele de la 4 înainte (Rösler, p. 274). Iată și exemple din Europa. Limbile fino-ugrice au numere moștenite numai pînă la 6, iar cele următoare sînt împrumutate din limbi indo-europene, de exemplu magh. *tiz* „10" provine dintr-o limbă iranică (Feist, p. 272); 100 în slavă (v. sl. *sŭto*), în fino-ugrică (finl. *sata*, magh. *száz*) vine de asemenea dintr-o limbă iranică. În româneşte, *sută* e împrumutat din slavă (vezi § 17; în armeană nu se știe de unde e împrumutat, Feist, p. 273). Se susţine de unii specialişti că în rusă *sorok* „40" provine din gr. *tessarakonta* (vezi totuși § 28). Bulg. *hileada* „1.000" vine din greceşte.

Dar aceasta nu înseamnă numaidecît că înainte de împrumut limbile pomenite n-au avut posibilitatea de a exprima numărul respectiv. Nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că strămoșii slavilor n-au avut pentru 100 propriul lor cuvînt, de vreme ce indo-europeana îl avea; iar strămoșii românilor nu puteau să nu aibă cuvînt pentru 100 înainte de venirea slavilor, o dată ce l-au păstrat pe *mie* din latinește (vezi § 17).

Mai tulburătoare este observaţia făcută de Feist (p. 272, n.), că numeralele 6 și 7 seamănă între ele în indo-europeana comună și în semitica comună (6 e i.-e. *sweks*, sem. com. *šeššu*, iar 7, i.-e. *septm*, sem. com. *sabu*). Nu e vorba atît de faptul că găsim două numere indo-europene care seamănă cu echivalentele lor semitice,

căci aceasta, în desperare de cauză, s-ar putea considera ca efectul unui hazard; mai grav este faptul că în fiecare din cele două grupuri 6 seamănă cu 7 (oare tot din întîmplare în maghiară „6" *hat* seamănă cu „7" *hét?)*. Concluzia lui Feist, care nu poate fi trecută cu vederea, este că numerele puse în discuție au fost împrumutate dintr-o limbă într-alta, sau că trecerea la numere mai mari de 5 s-a făcut în comun. Mai curînd aș accepta prima explicație.

12. Este verosimil că în diverse locuri și timpuri au servit la numărătoare degetele de la mîini (poate și de la picioare, deși pare mai greu de lucrat cu ele; vezi totuși paragraful precedent și § 43). În sumeriană, limbă care se vorbea în Asia Mică între mileniul al IV-lea și al II-lea înaintea erei noastre, pentru 6 se folosea 5+1, în loc de 7 se zicea 5+2 și tot așa pînă la 9, marcîndu-se în felul acesta rolul important pe care-l avea numărul 5, adică numărul degetelor unei mîini (Sommer, p. 58). În grecește apare (de exemplu în Odiseea, IV, 412) verbul *pempazomai,* care e derivat de la *pemp-* „5" și însemna întîi „a număra pe degete", apoi „a socoti" (Feist, p. 269, n.). Cît despre „10", numele lui ar fi însemnat în indo-europeană „2 mîini" (Hirt, p. 532), ipoteză foarte fragilă de altfel.

În orice caz, deoarece omul a socotit pe degetele ambelor mîini, 10 a căpătat o valoare mai mare decît celelalte numere, cu el terminîndu-se prima etapă a numărătorii, în timp ce

a doua etapă se termină cu de 10 ori 10. În acadiană, altă limbă veche din Asia Mică (se vorbea în mileniile al III-lea și al II-lea înaintea erei noastre), funcționa un sistem zecimal complet (după Sommer, p. 59, care socotește că acest sistem era moștenit din semitica comună).

Importanța specială pe care o capătă numărul 10 se poate vedea și din faptul că, în toate limbile mai avansate, cînd se ajunge la 10, se termină numerele simple și încep cele compuse cu „10". Vom constata totuși mai departe că există și alte sisteme decît cel zecimal. Pentru Lévy-Bruhl (p. 231), lucrul acesta nu e de mirare, pentru că nu toți oamenii au pornit de la degete, ci și de la diverse alte grupuri de obiecte.

13. Spuneam mai sus (§ 9) că în general nu cunoaștem etimologia numerelor în indo-europeană, deoarece au fost create într-o vreme foarte veche și metoda comparativă nu ne permite să urcăm înapoi atît de mult. În același paragraf s-a văzut că totuși unele indicații avem, fie că e vorba de înlocuirea unor nume mai vechi, fie că e vorba de noțiuni care au apărut mai de curînd. Iată acum informații mai ample.

Arabul *ṣifr* însemna „gol" și a căpătat și înțelesul de „nul" sub influența sanscritului *śūnya*, care avea amîndouă sensurile (Lokotsch, 1894). Cînd s-a răspîndit în lume modul arab de scriere a numerelor, cuvîntul citat a fost

adoptat de diverse limbi europene. Citit cu *ș*, ca în arabă, el a devenit în franceză *chiffre* „scriere secretă" (de unde la noi *cifru,* cu derivatele *cifrat, a descifra);* italienii, neavînd în limbă pe *ș* dur, au pronunțat cu *ci-* și au scris *cifra* (de unde l-am luat pe *cifră* al nostru); pe de altă parte spaniolii, care nu au nici un fel de *ș*, au scris *cero,* pronunțînd, după deprinderea lor, pe *c* înainte de *e* cam așa cum se pronunță în englezește *th,* adică un fel de *s* (cu vîrful limbii între dinții de sus și cei de jos); din spaniolă, cuvîntul a trecut în italiană, sub forma *zero,* de aici în franceză sub forma *zéro* și cu valoarea de „nimic" și, în sfîrșit, din franceză (sau direct din italiană) în română, cu accentul ca în italienește.

14. Numărul 20, în limbile indo-europene (de exemplu în latinește sub forma *uiginti)* ar fi format dintr-un prim element *wi-,* explicat eventual prin *dw-* de la numărul 2, și rădăcina i.-e. *kmt-,* care ar fi o simplificare a lui *dkmt-,* derivat de la *dekm,* care însemna „10" (lat. *decem,* gr. *deka,* germ. *zehn,* engl. *ten,* v. sl. *desętĭ),* prin urmare „20" ar fi de fapt 2 × 10 (Meillet, p. 285), cu flexiune de dual (Feist, p. 271). Și celelalte zeci au nume care par formate cu *kmt:* lat. *triginta, quadraginta* etc., gr. *triakonta, tessarakonta* etc. (Feist, p. 271). Cam în același fel e explicat și cuvîntul „100" (lat. *centum,* gr. *hekaton,* germ. *Hundert,* engl. *hundred,* v. sl. *sŭto,* pentru care vezi totuși § 11)

ca un derivat de la „10“ *(dkmtom* de la *dekm).* După Hirt (p. 532), cuvîntul ar fi însemnat „o zece“.

15. Pentru numerele de la 1.000 înainte nu mai există un cuvînt comun în limbile indo-europene (sanscr. *sahasram,* lat. *mille,* gr. *khilioi,* germ. *Tausend,* v. sl. *tysęšta),* ceea ce ne face să credem că noţiunea a apărut abia după ce aceste limbi au încetat de a avea legătură între ele. (Evident, s-ar putea susţine şi că a existat în limba de bază un cuvînt care s-a pierdut, dar nu e neverosimil că acum cîteva mii de ani indoeuropenii încă nu numărau pînă la 1.000.)

Încă în franceza actuală, în germana actuală se spune „11 sute“, „12 sute“ etc. (fr. *onze cents, douze cents,* germ. *elf Hundert, zwölf Hundert* etc.).

Dacă admitem originea mai nouă a noţiunii de „o mie“, aceasta ne dă curaj să încercăm a găsi etimologia cuvintelor care o denumesc. În sanscrită, prima silabă, *sa-,* ar fi în legătură cu *sem-* care în indo-europeană însemna „1“. S-au făcut unele ipoteze în privinţa termenului latinesc şi a celui grecesc, dar nu se poate pune mare bază pe ele. Ceva mai mult putem lua în serios explicaţia care se dă cuvintelor germanice şi slave: got. *þūsundi,* germ. *Tausend,* engl. *thousend;* v. sl. *tysęšta,* rus. *tîseacea* ar cuprinde un prim element cu sensul de „mult“, după care ar urma rădăcina din care e format numeralul „100“: germ. *Hundert,* engl. *hundred,* sl.

sŭto. Pentru partea întîi, Meillet (p. 293) compară sanscritul *tavaḥ* „puternic“, *taviṣī* „forță“, lit. *túlas* „mult“, din rădăcina care a dat în engleză pe *thumb*, în germană pe *Daumen* „degetul cel gros“.

16. Mult mai clară este originea numerelor celor mai mari, care, după cum am spus, sînt relativ recente. În toharica B apare, cu valoarea de „10.000“, *tuman* (cf. turc. *tuman* „mare, mult, nenumărat“; pers. mod. *tuman)*, înrudit cu v. sl. *tŭma* „nenumărați“ (vezi § 60), lat. *tumeo* „a fi umflat“ (Meillet, p. 292). La aceasta Feist (p. 274 n.) obiectează că același numeral există în toată Asia (în limbile turco-tătare, în mongolă, în chineză etc.).

Milion a fost format în italienește de la *mille* „1.000“, cu un sufix augmentativ (similar cu *-oi* al nostru, din cuvinte ca *băboi* față de *babă)*. *Miliard* a fost format tot de la „1.000“ (fr. *mille)*, la care s-a adăugat sufixul francez *-ard*. În loc de *miliard* se spune uneori *bilion*, formație greșită, deoarece *bi-* este, ce e drept, numeralul latin *bis* „de două ori“, dar *-lion* nu înseamnă nimic, ci este numai un fragment din *milion* și în orice caz nu se poate vedea ce este dublu în *bilion*. Pe această bază greșită s-au creat apoi formațiile rare *trilion, catralion* (în franțuzește *trillion, quatrillion)*, care au ca prim termen numeralele 3 și 4: *tri-* există în latinește, iar *quatri-* reprezintă francezul *quatre* „4“; vocala de legătură *i* vine, evident, de la *tri-*, iar în românește s-a transformat în *a*, desigur sub influența lui *a* din silaba precedentă.

VI. ORIGINEA NUMERALELOR ROMÂNEŞTI

17. Numeralele româneşti reproduc, cu modificările formale pe care le întîlnim la toate cuvintele moștenite, numeralele latineşti, cu două excepţii:

a. *jumătate*, care seamănă cu latinescul *dimidietas*, dar nu prezintă forma pe care am fi aşteptat-o (ar fi trebuit să fie *zimăzătate)* și se presupune că a intervenit aici o formă autohtonă, pentru că în albaneză „jumătate" se zice *gjymës* (citit *ghümăs);* va fi fost deci în limba dacilor o formă asemănătoare, care se va fi încrucişat cu cea latină.

b. *sută*, care e de origine slavă. Prea clar nu e de ce se pronunţă cu *u*, căci în slavă între *s* și *t* era un *u* scurt, care în general nu s-a păstrat (vezi forma rusească *sto* etc.). Nici de ce tocmai aici a intervenit un element slav nu se știe prea bine. Este probabil că forma latinească *centum*, devenită *cint*, se confunda uşor cu *cinci*, de aceea a trebuit să fie părăsită.

I. Pătruţ explică păstrarea sub formă de *u* a lui *u* scurt din slavă prin aceea că *sută* ar fi fost împrumutat din slavă în perioada latină, deci în latina balcanică, pe vremea cînd în slavă *u* scurt era încă pronunţat. Același autor respinge ideea că lat. *centum* s-a pierdut din cauza asemănării cu *cinci*, argumentînd pe de o parte că în perioada veche cînd a fost împrumutat *sută* reprezentantul latinului *centum* încă nu semăna mult cu reprezentantul latinului *quinque*, pe de altă parte că nu e nici un

motiv de mirare dacă numeralul *sută* a fost împrumutat. După cîte se știu, și în slavă *sŭto* este împrumutat din iraniană (vezi § 11). Rămîne totuși de mirare că *mie* s-a păstrat din latinește, iar *sută* a fost împrumutat.

18. Sînt exemple care arată clar că două numere pronunțate cam la fel se pot jena reciproc. În latinește, *sex* „6" și *septem* „7" erau destul de deosebite între ele și nu avem nici un semn că s-ar fi produs vreodată confuzie. În românește, devenite *șase* și *șapte*, cele două numere care se succed sînt mult mai asemănătoare între ele, ceea ce poate aduce unele încurcături. Cel mai tipic caz este cel al numerelor de telefon, care, auzite la aparat, sînt destul de greu de distins. De aceea, în mod deliberat, vorbitorii zic *șepte* în loc de *șapte*. N-ar fi de mirare dacă, în urma desei folosiri, această nouă formă ar ajunge să se impună în limbajul general.

Alte exemple sînt adunate de Andrei Avram, care notează (p. 42) că la telefon se spune *nouă după opt*, ca să nu se confunde cu *două;* apoi (p. 43), tot de la telefon, *doizeci* în loc de *douăzeci*.

În germană, forma veche de dual *zwo* „2" a fost de mult înlocuită prin *zwei;* deoarece însă aceasta seamănă cu *drei* „3", forma veche a fost reluată și este întrebuințată din ce în ce mai des (Sommer, p. 64). Aceasta pledează în favoarea ipotezei că lat. *centum* a dispărut în românește din cauză că era jenat de asemănarea cu *cinci*.

19. De la 11 înainte, numeralele n-au mai fost păstrate la noi în organizarea latinească. Limbile romanice cum se va vedea (§ 34), au comprimat formele vechi, astfel încît în franţuzeşte (unde comprimarea a fost cea mai violentă), lat. *undecim* „11" a devenit *onze* (citit *onz*), *duodecim* „12" a devenit *douze* (citit *duz*) etc. Româna a mers pe altă cale, intercalînd o prepoziţie, tot de origine latină, *super* „peste" între numărul unităţilor şi *zece: unu spre zece* (devenit *unsprezece)* etc. În acelaşi fel îşi organizează numerele de la 10 la 20 limbile slave, de aceea a apărut ideea, verosimilă, că româna s-a orientat aici după slavă (cu privire la unele limite ale influenţei slave, vezi Gh. Bolocan şi I. Coteanu).

În timp ce numele zecilor în limbile romanice au fost moştenite din latineşte, de exemplu lat. *uiginti* „20" a devenit fr. *vingt, it. venti* (şi aromâna a păstrat forma *γinghiţ')*, lat. *triginta* „30", fr. *trente,* it. *trenta* etc., dacoromâna şi-a organizat aceste numere după o concepţie nouă, din numeralele nume de unităţi, urmate de *zece* la plural, deci *două zeci, trei zeci* etc., scrise astăzi într-un cuvînt. Este un sistem mai clar şi mai uşor de reţinut, căci oricine înţelege modul de formare. În această privinţă, româna este mai analitică decît celelalte limbi romanice.

Se înţelege apoi că *milion, miliard* nu sînt vechi, pentru că în primele timpuri ale limbii române nu se număra pînă la sume atît de mari. Aceste numerale au fost create mai de curînd şi adoptate în aproape toate limbile moderne (vezi § 16).

VII. FENOMENE DE SERIE

20. S-a constatat de mult că termenii care formează serii, fiind adesea înşiraţi unii după alţii, se influenţează reciproc. De exemplu în româneşte, *duminică* are accentul normal pe primul *i*, dar a ajuns să se pronunţe în unele regiuni cu accentul pe *u*, pentru că celelalte nume ale zilelor săptămînii au toate accentul pe prima silabă.

Numerele sînt adesea pronunţate unul după altul, în ordine, ceea ce face să găsim influenţe între ele. Spitzer (p. 16, n. 1 bis) citează expresia folosită în teatrul francez *en scène pour le un* „în scenă pentru (actul) întîi"; în mod normal, vocala articolului *le* ar trebui să fie elidată (se zice *l'un*), dar în acest caz ea se păstrează. Spitzer crede că a găsit explicaţia în faptul că expresia e recentă, de aceea n-ar mai fi participat la modificările petrecute în trecut. Explicaţia adevărată este după mine alta, anume că *le un* s-a luat după *le deux* „al doilea", *le trois* „al treilea", unde nu era cazul să fie elidat *e*, deoarece nu venea după el o vocală.

Un fapt semnalat în limba franceză se explică în acelaşi mod şi chiar prin aceasta întăreşte soluţia propusă de mine. La numerele *huit* „8" şi *onze* „11" nu se face legătura cu cuvîntul precedent, deci nu se elidează vocala iniţială cînd vine în urma altei vocale, nici nu se păstrează consoana finală a cuvîntului precedent. La *huit* s-a adăugat la început un *h*, care n-a fost niciodată pronunţat şi are numai rostul de

a sublinia că nu se face legătura cu sunetul anterior.

E curios de constatat în același timp că în franceza populară se face „legătura“ în mod fals, în expresia *entre quatre yeux* „între 4 ochi“, pronunțat *catröziö,* deși nu se scrie cu *s.* Explicația este că *deux, trois* se pronunță normal cu „legătură“.

În spaniolă, „5“ a devenit *cinco,* cu un *o* final luat de la *cuatro* „4“.

În românește, *șase* a căpătat un *e* final luat de la *șapte* (în latinește se zicea *sex și septem),* ceea ce a dus mai tîrziu la dificultățile semnalate în § 18.

21. După toate normele, luna a zecea ar trebui să se numească *octobrie,* și cam așa, fără *m,* se numește în mai toate limbile. Consoana în plus care apare în forma noastră *octombrie* se explică prin aceea că luna anterioară și cele două următoare au toate înaintea terminației *-brie* un *m,* justificat din punctul de vedere etimologic: în latinește, de la *septem, nouem, decem,* s-au format corect numele lunilor *september, nouember, december,* pe cînd de la *octo,* fără *-m,* s-a format, de asemenea corect, *october.* Consoana în plus se explică prin influența seriei de nume înconjurătoare și trebuie să mai spun că ea apare în vechea slavă, de unde probabil a fost transmisă limbii române.

La rîndul său, *octombrie* a avut influență asupra lui *septembrie,* care în unele graiuri este rostit *sectembrie* (deși a fost o vreme cînd

în orice cuvînt grupul *ct* era schimbat în *pt*, de exemplu latinescul *octo* a devenit *opt)*.

VIII. NUMERE COMPUSE

22. Am pomenit în paragraful precedent de existența numeralelor compuse. Este situația tuturor celor care trec de 10. Se ridică de fapt două probleme: ordinea în care sînt așezați termenii și prezența sau absența unei conjuncții între ei. E de notat că în general vom găsi diferențe între numerele mai mici și cele mai mari, ceea ce se explică, desigur, prin aceea că primele sînt folosite mult mai mult decît ultimele (ținînd seamă de faptul că totuși numerele rotunde apar în vorbire mai des decît cele care le sînt imediat inferioare).

În ce privește ordinea termenilor, unele limbi încep cu cel mai mare, altele cu cel mai mic. De la 10 pînă la 20, româna, limbile slave, cele germanice, greaca veche încep cu unitățile, pe cînd maghiara, turca, chineza pun întîi „zece". Latina a cunoscut ambele tipuri: pînă la 17 se puneau înainte unitățile *(undecim* „11"), iar de acolo înainte, găsim mai multe formule: *octodecim, decem octo, decem et octo* „18" (în inscripții găsim toate tipurile și la numerele mai mici, cf. I.L.R., p. 162). Limbile romanice apusene au și ele aici o poziție dublă: pînă la **16** (în spaniolă și portugheză pînă la 15) ele pun unitățile înainte (cu unele modificări de for-

mă față de latină, vezi § 34), iar de la 17 (sau de la 16) în sus pun unitățile după 10: fr. *dix-sept*, it. *diciasette* „17", sp. *dieziseis*, port. *dezaseis* „16". În greaca modernă se folosesc ambele posibilități.

De la *douăzeci* înainte, repartizarea pe limbi este alta. Româna pune înainte zecile (*douăzeci și unu* etc.) și la fel procedează limbile romanice occidentale (fr. *vingt-et-un)*, engleza *(twenty one)* și limbile slave (rus. *dvaṭat' odin,* bulg. *dvaiset i edin)* și, bineînțeles, maghiara, turca, chineza. Poziția contrarie o preferă germana *(ein und zwanzig)*, greaca veche *(heis kai eikosi;* greaca modernă folosește și aici ambele posibilități), bretona. Catalana (Hasan, p. 207) și, în mod surprinzător, aromâna pun înainte unitățile pînă la 29 (arom. *unsprăγinghiț'*, Coteantu, p. 137), iar de la 30 înainte schimbă ordinea (arom. *treidzăț'unu)*. Limbile care pun unitățile înaintea zecilor păstrează această poziție, și la numerele formate cu sute sau cu mii (de exemplu germ. *Hundert ein und zwanzig,* literal „o sută unu și douăzeci"; la fel procedează bretona).

23. Mai complicată este problema conjuncției. În rusă, după numele de zeci urmează fără nici o intercalare numele unităților *(dvaṭat' dva* „22"); la fel pentru combinarea numelor de sute cu numele de zeci *(sto dvaṭat' peat'* „125"), dar dacă după sute urmează unități, se pune conjuncția „și" *(sto i peat'* „105"). Nici în aromână unitățile nu sînt legate de zeci prin con-

juncţie (*treidzăţ' unu;* Coteanu, loc. cit.). În engleză se pune conjuncţia numai după sute, indiferent dacă urmează zeci sau unităţi (*hundred and twenty* „120", *hundred and five* „105"); în română, conjuncţia este obligatorie între zeci și unităţi (nu se poate spune *douăzeci unu),* iar după sute o întîlnim numai în limbajul familiar (*o sută şi cinci,* vezi Hasan, p. 205). În greacă şi germană este obligatorie între unităţi și zeci, dar nu se pune între sute și unităţi plus zeci și este facultativă între sute și unităţi (*Hundert und fümf* sau *Hundert fümf* „105"). În bulgară conjuncţia se pune de la 20 înainte. Mai curioasă este situaţia limbii franceze: la 21, 31 etc., conjuncţia este obligatorie (*vingt-et-un),* dar 81 se zice *quatre-vingts-un,* deci fără conjuncţie; în schimb se pune conjuncţia la 71, deși nu se folosește numeralul 1, ci 11 (*soixante-et-onze).* Se zice *mille et une nuits* „O mie și una de nopţi", dar *mille deux* „1.002". În latinește, conjuncţia este obligatorie cînd se începe cu unităţile (ca în germană) (*unus et uiginti* „21"), dar în ordinea inversă se zice *uiginti unus,* deci fără conjuncţie.

În sfîrșit, iată situaţia din bretonă: numele unităţii, pus înainte, se leagă de zeci prin „și"; cînd se numără cu sutele se pun întîi numele sutelor, apoi numele unităţilor, apoi al zecilor. Ce e mai curios însă este că substantivul numărat se pune cu totul în alt loc decît în celelalte limbi: *pemp dén ha deu-uigent* „45 de oameni" (literal: „cinci oameni și doi-douăzeci"); *deu gant pemp dén ha tri-uigent* „265 de

oameni" (literal: „două sute cinci oameni și treidouăzeci") (Guillevic et Le Goff, p. 37).

Acestea arată că sub aparenta uniformitate a numărătorii în diversele limbi europene se ascunde o mare diversitate, explicabilă prin tradițiile diferite, prin sistemul diferit al limbilor.

IX. SISTEMUL VICESIMAL

24. După cele spuse pînă aici s-ar părea că sistemul zecimal, bazat pe numărătoarea cu ajutorul degetelor, este normal și general. Totuși există urme și de alte sisteme, dintre care vom vedea întîi pe cel vicesimal, care, cum arată numele, consideră drept etapă importantă numărul 20. S-a discutat îndelung situația limbii franceze, unde numele zecilor pînă la 60 (deci pînă la de 3 ori 20) provin din latinește *(vingt, trente, quarante, cinquante, soixante)*, apoi, ca și cînd s-ar fi ajuns la un prag, sistemul se schimbă. Într-adevăr, 70 se zice „60-10" *(soixante-dix)*, după care urmează „60 și 11" *(soixante-et-onze)* și așa mai departe, pînă la 80, care se numește *quatre-vingts*, adică „4 de 20", marcîndu-se de astă dată și prin structura numelui că e vorba de un multiplu al lui 20 (81 e *quatre-vingts-un)*. În continuare, 90 e „4 de 20 și 10" *(quatre-vingts-dix)*, 91 e „4 de 20 și 11" *(quatre-vingts-onze)* și așa mai departe. În sfîrșit, a fost o vreme cînd 300 se zicea *quinze-vingts*, adică „15 de 20", formulă păs-

trată pînă azi ca nume al unui azil pentru orbi la Paris, fundat de regele Ludovic cel Sfînt pentru a adăposti 300 de infirmi.

În trecut se mergea cu înmulţirea cu 20 şi mai departe: 18 × 20, 19 × 20 şi se pare că şi 20 × 20 (Margaret Rösler, citată după Spitzer, p. 1, care notează că autoarea a fost aprobată de Meyer-Lübke). Spitzer (p. 2) adaugă, cu exemple din texte, că în vechea franceză a existat şi 7 × 20 *(sept vins)* şi de asemenea (la Spitzer, p. 3) şi *treis vins* = 60.

Trebuie notat că belgienii şi elveţienii de limbă franceză nu au adoptat sau nu au menţinut acelaşi sistem de numărătoare a zecilor, ci folosesc numerele normale pentru zeci în limbile romanice apusene: *septante* pentru 70, *octante* pentru 80, *nonante* pentru 90.

Totuşi belgienii n-au putut ignora sistemul de numărătoare curent în Franţa şi s-au produs diverse formule mixte, de exemplu alături de *octante* (şi *huitante*, combinaţie cu *huit* „opt"), apare şi *septante-dix*, pe care în Franţa nu-l întîlnim, iar ca lapsus se mai pomeneşte de *cent quarante et dix* „140", *cinquante-dix* „60", *trente-douze* „42" (informaţii furnizate de Jacques Pohl, 173 şi 175).

25. Construcţia din franceză a fost explicată printr-o influenţă germanică. Într-adevăr, fapte asemănătoare cu cele franceze au fost găsite în limbile germanice. În daneză, *halvtredsindstyve* „de 2 ori şi jumătate 20" se foloseşte pentru 50, iar *tresindstyve* „3 × 20" înseamnă 60 (Hirt,

p. 533); *firsindstyve* „4 × 20“ e 80, *halvfemsindstyve* „de 4 ori şi jumătate 20“ e 90.

În germana de jos (Niederdeutsch) se zice *Stiege* pentru 20. Nu este vorba de o inovaţie recentă, căci acelaşi cuvînt, sub forma *stega*, apare pentru 20 în gotica din Crimeea (Feist, p. 272), ruptă de peste 1.000 de ani de restul limbilor germanice. Cuvîntul a fost explicat ca însemnînd la origine „grajd pentru vite mici“ (de exemplu pentru 20 de oi); pe bună dreptate Kluge s.v., arată că e vorba mai curînd de cuvîntul german obişnuit *Stiege* care înseamnă „treaptă“, adică o etapă în numărătoare. Aceasta cu atît mai mult cu cît nu e vorba de un caz izolat în limbile germanice: în olandeză, 20 se zice *snees*, ceea ce înseamnă „şir“ (Feist, loc. cit., Kluge, loc. cit.; se zice „jumătate de *snees*“ pentru 10). În sfîrşit, în limbile scandinave se foloseşte, pentru 20, *skor*, care înseamnă propriu-zis „crestătură pe un răboj“. De aici şi în englezeşte *score* „20“.

La normanzi, 80 era *IV skor* şi de aici ar fi în franţuzeşte *quatre-vingts* (Rösler, p. 281).

Teoria influenţei germane asupra francezei a fost în special susţinută de Margaret Rösler, care a publicat mai multe articole asupra acestui subiect, ultimul fiind cel pe care l-am citat în bibliografie. La p. 273, Rösler rezumă ideea ei mai veche că vikingii au dus sistemul lor de numărătoare în Anglia, dar acum crede că din latina engleză sistemul a trecut în anglo-normandă şi de acolo în franceză, aşa cum finlandezii l-au luat de la danezi (p. 274, n. 2).

26. S-a obiectat că fenomene similare se găsesc în limbile celtice (Hirt, loc. cit.). În irlandeză, de exemplu, 20 se zice *fiche*, 40 e *da fichit* (2×20), iar 60 e *tri fichit* (3×20; Feist, loc. cit.), prin urmare ar fi de crezut că francezii au preluat tipul din substratul celtic. Rösler recunoaşte că britonii aveau sistem quinar (bazat pe numărul 5) şi vicesimal: în bretonă se porneşte de la 40, de exemplu în dialectul de la Vannes 40 se zice *deu-uigent*, adică 2 × 20, după cum 60 e *tri-uigent*, adică 3 ×20, şi aşa mai departe, pînă la 100. Dar, zice autoarea (p. 275), celţii, pînă în secolul al VIII-lea sau al IX-lea, au avut probabil sistemul zecimal, apoi galeza şi bretona au trecut la cel quinar şi vicesimal, desigur sub influenţa germanică. Galii nu aveau sistemul vicesimal, căci pe inscripţii apar forme ca *triconti* „30", formaţie avînd la bază pe 10 (cf. lat. *triginta;* Rösler, p. 278).

27. Altă obiecţie împotriva ideii că sistemul vicesimal francez ar fi împrumutat din germanică: el apare şi în alte limbi romanice. În siciliană, 70 se zice *tri vintini e deci* (Spitzer, p. 3, care dă şi alte exemple) şi sînt exemple şi din Spania (Spitzer, p.4). Într-o carte a lui René Bazin apare o ţărancă spaniolă care declară că are vîrsta de *quatre douros et quatre réaux*, ceea ce înseamnă 84 de ani (*duro* şi *real* sînt nume de monede spaniole; Spitzer, p. 4). Urme se găsesc şi în portugheză. La acestea se răspunde că Sicilia a fost ocupată de normanzi şi că Spania a făcut comerţ cu Franţa (Spitzer, p. 2, combate

aceste argumente). Dar urme găsim și în latină: 18 se zicea „doi din 20" (*duodeuiginti)*, iar 19 era „1 din 20" *(undeuiginti)*. Nu este aceasta o dovadă că 20 a fost cîndva considerat ca un prag?

28. Sistemul vicesimal a fost însă cunoscut și în albaneză: 20 se zice *zet*, formă corespunzătoare numeralului respectiv din celelalte limbi indo-europene, deci moștenită din limba de bază, dar i se pune înainte *nji* „un", prin urmare 20 e socotit ca o unitate, în timp ce zecile următoare se formează în două feluri: cu 10 *(dhet)*, precedat de 3,4 etc. *(tridhet, katërdhet* etc.), sau cu 20: *dyzet* (2 × 20) pentru 40, *trezet* (3 × 20) pentru 60, *katërzet* (4 × 20) pentru 80 (Hirt, p. 533; Feist, p. 272). Aceasta înseamnă că la un moment dat 20 era tratat așa cum e la noi 100, apoi s-a introdus sistemul zecimal, păstrîndu-se în parte și formula cu 20. Rösler cunoaște aceste fapte (p. 274), ca și altele pe care le voi reproduce chiar după ea, dar nu se lasă emoționată: se va găsi desigur un mijloc de a le explica prin vreo influență germanică.

Iată și un amănunt privind limba rusă: 40 se zice *sorok*, care a fost explicat ca împrumut din gr. *tessarakonta*. Șanski, Ivanov și Șanskaia resping această etimologie și pornesc de la *sorok* „sac": blănile de samur se vindeau cu sacul și într-un sac intrau 40 de blăni (atîtea ar fi necesare pentru a constitui o șubă; indiferent de talie?). Ca argument, autorii citează danezul *snes* (vezi paralela olandeză, § 25), la origine

„băț" pe care se înșiră 20 de pești ca să se usuce. Toate bune, dar de ce tocmai 20, de ce tocmai 40? Oare este o simplă întîmplare faptul că la noi leul vechi avea 40 de parale, adică de 2 ori 20?

29. Sistemul vicesimal apare și în limbi mai depărtate: în osetă (Hirt, p. 533, Feist, p. 272) și în toharică (această limbă indo-europeană s-a vorbit în Turkestanul chinezesc în primul mileniu al secolului nostru). Numerele pentru 70, 80 și 90 sînt formate în toharică altfel decît ale zecilor anterioare (Meillet, p. 281); Jacobsohn (p. 91) consideră că lucrul e normal, deoarece toharica tratează și consoanele guturale la fel cu limbile din occident, prin urmare ar fi strîns înrudită cu ele. S-a judecat într-o vreme în felul acesta, dar mai aproape de vremea noastră, dacă am crede că e vorba de o trăsătură care grupează limbi atît de depărtate între ele, am prefera altă explicație, aceea a ariilor laterale: în centrul domeniului s-a inovat, eliminîndu-se sistemul vicesimal, pe cînd limbile periferice, fără a fi în mod special legate între ele, au păstrat sistemul tradițional. Dar nici în felul acesta nu cred că am găsi adevărul, cum voi încerca să arăt în continuare.

30. Într-adevăr, sistemul vicesimal apare și în limbi neindo-europene. Rösler (p. 274) semnalează cazul limbii basce, care are numerele de la 20 la 100 bazate pe 20 : 30 e 20+10; 40 e 2×20 etc. Aici s-ar putea vorbi de o influență fran-

ceză, poate chiar spaniolă. Dar Spitzer (p. 6) semnalează în maghiară, pentru 40, *két-húsz* (adică „de două ori 20“), iar la Jacobsohn (p. 91—92) găsesc că şi o populaţie fino-ugrică din Uniunea Sovietică (komi-zîrianski) diferenţiază numele zecilor după 60. De finlandeză am pomenit mai sus (§ 25). În fine Rösler (loc. cit.) semnalează că indienii maya din Yukatan aveau sistemul vicesimal, folosind cuvinte speciale pentru 20, 400, 8.000 şi 160.000, iar la azteci, 20 era „număratul“, 400 era „părul“, iar 8.000 „punga“ și existau și hieroglife speciale pentru aceste numere. Aici cu greu s-ar mai putea vorbi de o influenţă germanică. De asemenea Spitzer (p. 5) citează pe Sethe, care a găsit în coptică 4 × 20 şi l-a explicat prin influență bască sau celtică (!).

În sfîrșit, sistemul vicesimal a fost semnalat în sumeriană: 40 era 20 × 2 iar 50 era 20×2+ +10 (Sommer, p. 58), iar un nume pentru 100 nici nu exista (id., p. 59). Pe această bază, Reichenkron (p. 165) socotește că în franţuzește *quatre-vingts* e independent de germană, iar sistemul vicesimal vine de la sumerieni. Vezi și Germán Colón. Mai simplu Hirt (p. 533) explică totul prin substratul neindo-european al limbilor indo-europene.

X. SISTEMUL DUODECIMAL

31. Înainte de a ne face o părere fermă în problema discutată, este necesar să luăm cunoștință de faptul că sistemul vicesimal nu este

singurul care se încrucișează cu cel zecimal. Mai există și un sistem duodecimal, bazat deci pe numărul 12, și acesta se combină atît cu cel zecimal, cît și cu cel vicesimal. Sînt semne care arată că, în anumite împrejurări, prima etapă la numărare era 12, sau chiar jumătatea lui, adică 6 (Wölfflin, p. 334, crede că și 3, pentru că romanii aveau ca număr mare nedeterminat pe 300; vezi § 55). După Wölfflin (p. 530), importanța lui 6 s-ar putea explica pe baza observației, făcute în condițiile actuale, că ouăle nu se numără pe grupuri de 5 sau de 10, ci pe grupuri de 3, pentru că atîtea se pot ține într-o mînă (și Hercules a fost figurat cu cîte trei mere în fiecare mînă la întoarcerea din grădina Hesperidelor). Deci 6 este 2 × 3, iar 12 s-ar explica prin 2 × 6. Să începem deci cu 6.

În limbile celtice apare un fapt care arată importanța acestui număr: numeralele de la 10 pînă la 20 sînt formate ca în celelalte limbi, din 10 plus unitățile respective, cu excepția lui 18, care întrerupe seria și se formează din 3×6: bret. *triouec'h* (se citește *triueh)* e format din *tri* „trei“ și *c'houec'h* (se citește *hueh)* „șase“.

Se semnalează (Jacobsohn, p. 80) că țiganii au numerale moștenite din indiană pînă la 6, iar de acolo înainte sînt împrumutate, și la fel sînt împrumutate numeralele fino-ugrice de la 6 înainte (vezi § 11). Numărul 6 ar fi important, și după Jacobsohn, pentru că e de 2 ori 3. Mariane Schmidl (citată după Jacobsohn, p. 81) a găsit într-o limbă africană numărul 6 exprimat prin reduplicare, *ešareša,* deci „trei-trei“. Aceeași autoare (la Jacobsohn, p. 77—78) arată

că în diverse limbi 6 e considerat număr perfect, căci se zice 6+1 pentru 7. De asemenea 13 e 12+1, iar 14 e 12+2 și 15 e 12+3.

32. Cu aceasta intrăm în discuția sistemului duodecimal, dar mai înainte ne vom opri un moment la niște date mai puțin familiare pentru noi. Tot la Mariane Schmidl apare faptul că în limbile africane se găsește și 2×4 pentru 8, iar pentru 9, se zice 2 × 4+1; 16 e 2 × 4 × 2 etc. La Jacobsohn (p. 84), găsim indicația că în unele limbi din America de Sud 5 e 4+1, după cum 6 e 4+2, iar 7 = 4+3 și 8 = 4+4. S-ar părea deci că se acordă o atenție specială lui 4.

Lucrul nu poate fi trecut cu vederea, deoarece, dacă în diverse limbi exotice 8 este socotit 2 × 4, acest lucru trebuie pus în legătură cu faptul că în limbile indo-europene 8 (de exemplu v. germ. *achtau)* are flexiune de dual, ceea ce dovedește că a fost cîndva format prin înmulțirea cu doi, cum arată Kluge (s.v. *acht)* și Feist (p. 270), explicînd că ar fi vorba de numărul nodurilor de la degetele unei singure mîini, cu excluderea degetului mare. Dacă am putea lua în serios această teorie, ea ar explica și sistemul bazat pe 4.

33. Duzina, atît de mult folosită în comerțul modern, își are cu siguranță originea în societatea primitivă. Se va vedea ceva mai departe că 12 este unul dintre numerele magice. În orice caz, importanța numărului 12 a fost obser-

vată de mult: scriitorul latin Varro spune că „cei din vechime au limitat multe la numărul 12“ (Hirt, p. 747).

Iată cîteva cazuri unde 12 a fost luat ca număr de bază. Asul roman (monedă) se împărțea în 12 uncii (romanii ar fi preluat de la etrusci obiceiul de a se folosi de numărul 12, după Hirt, p. 747); piciorul englez (unitate de lungime) are 12 inches; în Silesia se folosește numele *Schilling* pentru un grup de 12 unități (Kluge, s.v. *Stiege)*. Chiar și faptul că ziua și noaptea se împart în cîte 12 ore și anul în 12 luni este o dovadă a importanței acordate acestui număr.

34. Poziția specială a lui 12 se vede și din felul cum, în diverse limbi, este organizată numărătoarea. În grecește, 11 se zicea *hendeka (hen* „1“, *deka* „10“), 12 se zicea *dodeka (do-* „2“), pe cînd de la 13 înainte se introducea conjuncția „și“ *(kai,* vezi § 22): *treis-kai-deka* „13“, *tessares-kai-deka* „14“, *pente-kai-deka* „15“. În limbile germanice, 11 și 12 sînt neanalizabile astăzi (germ. *elf, zwölf,* engl. *eleven, twelve;* la 12 se întrevede că termenul întîi e în legătură cu germ. *zwei,* engl. *two,* dar sfîrșitul nu mai poate fi definit); de la 13 înainte, totul e lămurit: germ. *dreizehn (drei* „3“, *zehn* „10“), *vierzehn (vier* „4“) etc., engl. *thirteen (three* „3“, *ten* „10“), *fourteen (four* „4“) și așa mai departe.

Pentru lingviști este clar și cum s-au format numerele 11 și 12. În gotică se zicea *ainlif, twalif,* compuse cu *ains* „1“ și *twai* „2“ și un

element *-lif*, pe care îl regăsim în numerele lituane: *vënů-lika* „11", *dvý-lika* „12" (dar în lituană se numără aşa pînă la 19); în lituană e clar că e vorba de o formă din familia verbului *lëkù* „las", înrudit cu lat. *linquo* „a părăsi". Prin urmare în limbile germanice 11 și 12 se exprimă prin „1 sau 2 lăsat (peste 10)" și aceasta arată că 12 e considerat ca un prag (Feist, p. 270; Hirt, p. 534).

În franceză însă, situaţia specială se extinde pînă la 16: *onze, douze, treize, quatorze, quinze, seize* provin din compuse latineşti cu „10" *(undecim, duodecim, tredecim, quattuordecim, quindecim, sedecim)* care au devenit greu analizabile în franţuzeşte din cauza evoluţiei fonetice (despre aceasta se va vorbi în § 167), pe cînd numerele următoare aveau în latinește o a doua formaţie cu 10 pus înainte, ceea ce le-a păstrat analizabile în franţuzeşte: *dix-huit, dix-neuf* (vezi § 22), la care s-a atașat și 17 *(dix-sept)*.

35. Mai există ceea ce se numește în franţuzeşte „duzina cea mare" *(la grosse douzaine)*, adică o duzină de duzini, unitatea imediat superioară duzinii, folosită în comerţ; din franţuzeşte a fost adoptată de germani, care au păstrat numai începutul și zic *Gros* (Sommer, p. 61; Feist, p. 271), termen folosit uneori şi la noi.

Lira engleză are 20 de şilingi, ceea ce înseamnă că e construită pe sistemul vicesimal, dar un şiling are 12 penny, ceea ce arată că a intervenit sistemul duodecimal.

Sommer (p. 61) susţine că *duzina* e de origine germanică (în ciuda faptului că numele ei e romanic) şi că provine din comerţ: peste 10 exemplare plătite, se mai dau adesea gratis 2, deci lumea se deprinde cu ideea că 12 e unitatea de bază. Dar în Franţa se foloseşte formula *treize à la douzaine* „13 la duzină", bazată pe aceleași realităţi, şi totuşi pentru aceasta 13 nu devine un număr de bază.

Johannes Schmidt (citat după Jacobsohn, p. 86) a susţinut că sistemul duodecimal vine de la babilonieni; la fel Feist, p. 270; Hirt, p. 535 şi Jacobsohn, loc. cit. Brugmann (p. 140) crede că 12 vine de la numărul apostolilor?! Eduard Meyer (p. 787, n.) combate ideea că sistemul duodecimal e de la babilonieni (vezi mai jos).

XI. SISTEMUL SEXAGESIMAL

36. Există şi un sistem sexagesimal (bazat pe 60), foarte răspîndit în diverse locuri. Într-un fel, aceasta este situaţia francezei, care de la 60 înainte numără zecile altfel decît pînă la 60. În sumeriană, 60 era o unitate de bază, iar cea imediat superioară era de $60 \times 60 = 3.600$, după care venea $60^3 = 216.000$. Că 60 era acolo o unitate de bază se vede şi din faptul că numele pe care-l purta era la origine același cu numărul 1 (Sommer, p. 58).

Hirt (p. 536) notează că în catalogul homeric beoţienii aveau 120 de oameni într-o co-

rabie, Aias și Ulise aveau cîte 12 vase, Menelaos și arcadienii cîte 60 (dar Nestor, 90). Același autor amintește de alianța celor 12 orașe ioniene, de cele 12 orașe și 12 fratrii ale Aticei, și notează că Eumaios avea 360 de porci.

Istoricul roman Tacit ne spune (*Annales*, I, 32) că soldații romani revoltați au dat cîte 60 de lovituri fiecăruia dintre centurioni, ceea ce s-ar justifica prin aceea că în fiecare legiune erau cîte 60 de centurioni; pe bună dreptate Wölfflin (p. 177—178, n.; vezi și p. 529) atrage atenția că erau 60 de oameni în fiecare centurie, deci fiecare centurion va fi primit cîte o lovitură de la fiecare din subordonații săi. La scriitorul roman Petronius (*Satiricon*, 105) se vorbește de aplicarea a numai 40 de lovituri, iar Wölfflin, în nota deja citată, adaugă că în nemțește s-ar fi spus 25 (deci ca în românește, vezi § 177). Tot Wölfflin (la p.178) mai arată că tinerii Gaius și Lucius, adoptați de August, au donat, cu ocazia unei solemnități, cîte 60 de dinari oamenilor din plebe. Același autor notează (la p. 543) că o cohortă avea 6 centurii, deci 360 de oameni, dar o legiune avea 10 cohorte, ceea ce demonstrează îmbinarea sistemului zecimal cu cel duodecimal. (Alte referințe se găsesc la Wölfflin, p. 545.)

Și Hirt se referă la sistemul zecimal, arătînd că acesta s-a păstrat în mare (deci ar fi mai vechi decît cel duodecimal): la Roma, 10 case constituiau o gintă, 10 ginte o curie, 10 curii un trib. Dar la etrusci, adaugă Hirt, se lua ca bază numărul 12, influența orientală fiind acolo mai veche.

37. Atenția specială acordată numărului 60 se vede și din faptul că, la babilonieni, anul avea 360 de zile (deci de 6 ori cîte 60), că cercul are 360 de grade, că ora are 60 de minute, iar minutul 60 de secunde. Sînt și fapte de limbă care dovedesc importanța lui 60: cuvîntul babilonian care-l desemna, *šuššu*, a fost împrumutat de strămoșii grecilor sub forma *sossos* (Wölfflin, p. 530). Și în germană numărul 60 joacă un rol special și poartă un nume aparte (asemănător cu cel babilonian): *Schock* (Sommer, p. 69; Hirt, p. 534). Paralel cu acesta este slavul *kopa* (de unde avem ca împrumut diminutivul *căpiță).* De fapt, *kopa* înseamnă „grămadă". După Jacobsohn (p. 94) și Sommer, slava ar fi împrumutat sensul din germană. Nu văd nici o necesitate să admitem acest lucru, și de altfel aceeași formație o găsim și în limbile baltice, de exemplu leton. *kaps* „căpiță, 60 de unități" (Șanski, Ivanov, Șanskaia s.v. *kopit').*

38. Iată și un amănunt care arată în chip negativ locul special acordat lui 60. Pînă la penultima devalorizare a francului, francezii socoteau banii luînd ca bază nu centimele, nici francii, ci unitatea numită *sou,* care era o piesă de 5 centime, deci ziceau în mod obișnuit *deux sous* pentru „10 bani", *trois sous* pentru „15 bani" etc. *Vingt sous* se spunea mult mai des decît un franc. Așa mergea numărătoarea pînă la *59 sous,* dar nu se zicea niciodată *60 sous,* ci numai *trois francs* și mai departe nu se mai socotea cu *sous.* (Dacă înțeleg bine, Spitzer, p. 3,

crede că se număra cu *sous* pînă la 10 franci: e o eroare.)

39. Încă o dovadă lingvistică a importanței lui 60 este felul cum, în unele limbi, sînt construite numele zecilor de la 70 înainte. În gotică, 50 se zicea *fimf-tigjus*, 60 era *saihs-tigjus*, formate pe baza cardinalelor 5, 6 cu adaosul *-tigjus* (germ. *-zig)* care însemna „10"; dar 70 era *sibun-tehund*, 80 *ahtau-tehund* și 90 *niun-tehund*, construite pe baza ordinalelor și cu adaosul *-tehund* (corespunzător germ. *zehn;* Jacobsohn, p. 89). Că nu este o întîmplare o dovedește faptul că și în greacă situația e aceeași: *pentēkonta* „50", *heksēkonta* „60", pe baza cardinalelor, dar *hebdomēkonta* „70", *ogdoēkonta* „80", *enenēkonta* „90", pe baza ordinalelor (Hirt, p. 534). Fapte asemănătoare se întîlnesc în indiană și iraniană (Feist, p. 271), în vechea irlandeză etc., și coincidența nu se poate explica printr-o simplă întîmplare.

40. Mulți lingviști sînt de părere că sistemul duodecimal s-a încrucișat cu cel zecimal, ceea ce a dat naștere la sisteme mixte. Astfel se consideră de unii că 60 a căpătat importanță pentru că e 5 × 12 (Feist, p. 271), în timp ce alții, cum s-a arătat mai sus (§ 24), cred că 60 a fost înțeles ca 3 × 20, sau chiar 6 × 10 (Wölfflin, p. 530). Dacă admitem prima ipoteză, trebuie să credem că 5 reprezintă degetele unei singure mîini. Vorbim astfel de sistemul quinar, pe care îl găsim de exemplu la azteci, încrucișat

cu cel vicesimal: 6 era 5 + 1; 7 era 5 + 2; apoi 11 era 10 + 1, iar 16 era 15 + 1. Mai departe, 30 era 20 + 10, iar 40 era 2 × 20; 50 era 2 × 20 + 10 (așa cum am văzut că era și în sumeriană, § 30); 120 era 6 × 20, iar 300 se zicea 15 × 20.

Ajungem acum să discutăm „suta cea mare", adică 120, pe care o găsim în multe limbi. După Sommer (p. 64—68) nu e vorba de 12 decade, ci de 10 duzini, dar aceasta nu schimbă nimic în ce privește faptul că avem o combinare a celor două sisteme. De fapt, ar putea fi la bază și 60×2 sau 20×6. Un semn că ar putea fi vorba de o combinare a duzinei cu sistemul zecimal este faptul că în germană apare și „mia cea mare", adică 1.200, ceea ce înseamnă 120×10 (dacă nu cumva e 60×20, vezi Kluge, s.v. *Grosshundert*).

41. Și acum iată faptele. În gotică, pentru 100, găsim *taíhun-tehund*, în vechea scandinavă *tīu-tīu*, în anglo-saxonă *hund-tēontig*, în vechea germană de sus *zëhanzuc*, pentru că suta era de 120 (Hirt, p. 534; vezi și Jacobsohn, p. 93, Kluge, loc. cit.). Mai ales în scandinavă *hund* era 120 (Rösler, p. 2; Feist, p. 273). În unele dialecte germane se numește *Pfund* o grupare de 120 de unități (Kluge, s.v. *Stiege*). Fapte analoge găsim în celtică (Pedersen, p. 130), unde ar fi împrumutate din germană (Jacobsohn, p. 94); de asemenea în toharică, socotită iarăși înrudită de aproape cu limbile indo-europene apusene.

Fapte care presupun şi în alte părţi existenţa sutei celei mari: la romani, *manipulus*, subdiviziune a cohortei, reunea 120 de soldaţi, ceea ce se înţelegea ca două centurii de cîte 60. Apoi apare ca o etapă ulterioară în numărătoare 600, care poate fi înţeles ca 10×60 (sau ca 100×6, ori ca 30×20). La Caudium, romanii au dat 600 de ostateci (atîţia erau călăreţii din două legiuni, zice Wölfflin, p. 177); cohorta romană a avut multă vreme 600 de oameni (id., ib.). Pentru alte exemple de folosire a lui 600, vezi Wölfflin, p. 544. Vezi şi Sommer, p. 58. Tot Wölfflin (p. 529) atrage atenţia asupra faptelor următoare: legiunea romană, pe timpul lui Polybius, avea 1.200 de hastati, 1.200 de principes, 1.200 de velites și 600 de triarii; brazda pe care trebuiau să o tragă boii fără să se întrerupă din mers (numită *actus)* măsura 120 de picioare.

XII. EXPLICAŢII ISTORICE

42. Înainte de a trece la discutarea explicaţiilor care s-au dat diverselor sisteme, cred necesar să precizez că n-am reprodus absolut toate tipurile pe care le-am întîlnit (și desigur nici nu le-am întîlnit pe toate cîte există). Ca un exemplu: în limbile britonice, 50 se zice „jumătate de sută" (și anume în bretonă *hanter kant,* în galeză *hanner cant,* vezi Rösler, p. 274).

Mai semnalez faptul că nu totdeauna numeralele se formează prin adăugarea de unităţi

la zeci, sute etc., ci uneori se constată folosirea scăderii. Nu mă refer la faptul că se numără invers, de exemplu secundele pînă la lansarea unei rachete, sau anii înainte de era noastră. În diverse locuri apar formule ca 10 fără 1 pentru 9, sau 100 fără 5 pentru 95 (Jacobsohn, p.82—83); cf. şi lat. *undeuiginti* „1 din 20" pentru 19, *duodeuiginti* „2 din 20" pentru 18. În limbile fino-ugrice găsim „doi-zece" pentru 8, „unu-zece" pentru 9 (Feist, p. 272).

43. Între cercetători domneşte în general acordul asupra faptului că sistemul zecimal e bazat pe numărătoarea pe degete, întîlnită de exploratori în multe părţi ale globului (Spitzer, p. 6). Wölfflin (p. 527) atrage atenţia că şi astăzi ridicăm cîteva degete pentru a comunica un număr (şi expresia noastră *una la mînă* ne trimite la obiceiul de a număra pe degete). Acelaşi autor (p. 333) semnalează explicaţiile date de poetul roman Ovidiu (*Faste,* III, 121—132). Iată textul în traducerea românească de Ion Florescu şi Traian Costa:

Anul era împlinit dup-a zecea-nvîrtire a lunii,
Mare cinste pe-atunci număru-acesta avea.
Sau că sînt degete zece — cu ele noi facem socoata —,
Sau că femeile nasc cînd au trecut zece luni,
Sau că la numărătoare se merge doar pînă la zece,

Şi cînd continuăm iar de la unu pornim.
Romul împarte senatul de-o sută în grupuri de zece,
Tot zece grupe făcu el din soldaţii hastaţi,
Şi tot atîtea cete aveau fruntaşii, pilanii,
Şi cei care slujeau calul cetăţii avînd.
Ba tot în zece el a-mpărţit şi cele trei triburi:
Pe tiţieni, pe luceri şi pe cei ramnes numiţi.

Gîndirea este naivă, evident, dar am ţinut să reproduc versurile pentru a arăta că încă din antichitate oamenii şi-au pus problema originii sistemului zecimal.

Pornind de la explicarea prin folosirea degetelor, mulţi admit că, dacă 5 este număr de bază în unele limbi, aceasta se datorează numărului degetelor unei singure mîini (de exemplu Hirt, p. 533). Cît priveşte pe 20, se socoteşte de obicei că importanţa îi vine de la numărătoarea pe degetele de la mîini şi de la picioare (Lucia Wald, loc. cit.). Mai departe de un acord sîntem în ce priveşte duzina şi mai ales în ce priveşte un punct al globului de unde ar fi plecat fiecare sistem de numărătoare.

44. Se afirmă adesea că sistemul zecimal este cel mai vechi şi că s-a introdus apoi sistemul duodecimal, vicesimal sau sexagesimal (cîteva trimiteri s-au făcut în paginile precedente). Wölfflin (p. 528; vezi şi p. 544) adoptă acest

punct de vedere și notează că muncile lui Hercule au fost la început numai 10, iar 2 s-au adăugat pe urmă. De asemenea pomenește de o tradiție conform căreia cele 12 table romane ar fi fost la început numai 10.

Se mai aduce argumentul că în țări ca Franța primele texte prezintă numărătoarea zecimală și mai tîrziu apar și urme ale celorlalte feluri de numărătoare. Am citat (§ 26) faptul că pe inscripțiile galice nu apare sistemul vicesimal, ceea ce s-a socotit ca o dovadă a caracterului lui recent. Dar trebuie să ținem seama că oamenii păstrează în amintire lucruri vechi, care nu sînt în acord cu mentalitatea oficială. Cei care comandau inscripțiile foloseau sistemul zecimal, dar rămîne de văzut dacă întreaga populație îi urma. Ne putem deci păcăli luînd drept nou un fapt popular care nu mai e inserat în formulele acceptate de conducători. E ca și cînd, auzind că un om incult explică mișcarea de rotație prin faptul că soarele se învîrtește în jurul pămîntului, am declara că această idee e mai nouă decît aceea a învîrtirii pămîntului în jurul soarelui. Aduc aminte că ziua a fost împărțită în 12 ore înainte de generalizarea sistemului zecimal. Nu e mai puțin adevărat că întîlnim și fapte contrare: centuria romană a fost la înființare, după cum o arată și numele, de 100 de soldați, apoi a fost redusă la 60 (vezi § 121).

45. Mai complicată este problema punctului de plecare. După cum am arătat, s-au explicat diferitele sisteme prin influență germană, babi-

loniană, sumeriană etc. În diverse împrejurări s-au combătut aceste explicații arătîndu-se că sistemele în cauză apar și în regiuni unde influența invocată nu a putut ajunge. Mai important din punctul de vedere teoretic este însă altceva, și anume faptul că metoda comparativă nu se aplică oriunde.

În secolul trecut, această metodă a adus lingvisticii cele mai importante succese, permițînd reconstruirea unor etape din trecut ale limbii. Specialiștii care au studiat istoricul numerelor, obsedați de aceste rezultate fericite, au căutat să stabilească o origine comună tuturor faptelor care coincideau în mai multe limbi.

Ideea care stă la baza gramaticii comparate este justă și simplă. Constatînd că „număr“ se zice în franțuzește *nombre*, ne întrebăm cum au nimerit francezii și românii, situați în puncte diferite ale continentului, același grup de sunete pentru a denumi aceeași noțiune. În esența ei, ea nu conține nimic care să pretindă denumirea cu aceste sunete și nu cu altele; cea mai bună dovadă este faptul că în alte limbi „număr“ se zice altfel, de exemplu în germană *Zahl*, în rusă *cislo*, în maghiară *szám*, în greacă *arithmos* și așa mai departe. Cînd e vorba de un caz izolat, s-ar putea explica printr-o întîmplare, dar cînd exemplele de potrivire sînt numeroase, hazardul este exclus: avînd de ales, pentru a denumi o noțiune, un complex de sunete dintre zeci de mii sau chiar dintre sute de mii, oameni fără legătură între ei nu pot alege de multe ori la fel. Sau ne găsim în fața

unei moşteniri în comun (românii și francezii au păstrat, fiecare în felul său, cuvîntul latin, *numerus*), sau în fața unui împrumut dintr-o limbă în cealaltă, eventual un împrumut făcut de ambele limbi dintr-o a treia. De exemplu „număr" se zice în englezește *number*, deci aproape la fel ca în franțuzeşte, dar aceasta se explică prin faptul că englezii au împrumutat cuvîntul de la francezi. Raționamentul este impecabil și pe baza lui s-a mers foarte departe în studiul etimologiei și al istoriei limbilor în general.

46. Deci cînd găsim, în două limbi, numeroase potriviri de felul celei citate, iar posibilitatea de a le explica prin împrumut este exclusă, tragem concluzia că cele două limbi sînt înrudite, adică descind ambele din aceeași limbă mai veche. Dacă însă, constatînd că în Japonia casele au acoperișul înclinat, iar în România la fel, am trage concluzia că românii și japonezii se trag din aceiași strămoși, am face o gravă greşeală. Într-adevăr, forma acoperişului nu e lipsită de legătură cu rolul pe care îl are de jucat, așa cum e forma cuvîntului. Nimic nu ne-ar împiedica, dacă am vrea, să spunem *trot* sau *clint* sau *perete* în loc de *număr*, cu condiția ca semenii noștri să cadă de acord în această privință. Dar n-am putea nici noi, nici japonezii, să facem acoperişul caselor înclinat spre mijloc, căci zăpada care s-ar strînge acolo

ar constitui un grav pericol pentru locuitori. Prin urmare forma acoperişului e dictată de datele realităţii, nu e arbitrară, şi nimic nu ne împiedică să credem că românii şi japonezii, fiind puşi în faţa aceleiaşi situaţii, au găsit aceeaşi soluţie, independent unii de alţii.

Iată de ce mi se pare că a construi pe bază de comparaţie o istorie a sistemului de numărătoare este un lucru cu totul riscant. Adoptarea sistemului zecimal într-o regiune a globului poate fi cauzată de influenţa unor populaţii din alte regiuni, dar poate tot aşa de bine să fie explicată prin folosirea, în mod independent, a degetelor pentru a socoti, căci procedeul este la îndemîna oricui. Nu ştim să spunem exact cum s-a ajuns la sistemul duodecimal, dar fără îndoială că tot pe baza unei aplicaţii practice; necunoscînd-o, nu avem nici un motiv să credem că ea a apărut într-o singură ţară şi nu, independent, în mai multe.

Este interesant de constatat că lucrul a fost văzut corect de un istoric, Eduard Meyer (p. 786—787), care l-a combătut pe Johannes Schmidt pentru că acesta a crezut că poate dovedi vecinătatea temporară a indo-europenilor cu sumerienii, pe baza urmelor de sistem sexagesimal. Nu poate fi vorba de împrumut, zice Ed. Meyer, căci „sistemul sexagesimal e mai curînd clădit pe baze aritmetice atît de naturale şi de importante, încît răzbate mereu şi sub dominaţia sistemului zecimal (*Schock* etc.; vezi apoi numeralele franţuzeşti), întocmai ca sistemul duodecimal *(duzina)*“.

XIII. NUMERE MAGICE

47. Într-o perioadă foarte veche a istoriei, oamenii erau obsedaţi de neputinţa lor în faţa forţelor naturii. Din cauza aceasta ei vedeau peste tot divinităţi, forţe magice de care depindea desfăşurarea favorabilă sau nefavorabilă a evenimentelor. Aceasta se poate deduce, între altele, din faptul că multe nume de lucruri s-au creat cu flexiune de substantive însufleţite. De exemplu în latineşte „vînt“, „rîu“, „munte“ şi numeroase altele sînt masculine, pentru că în spatele lor se simţea prezenţa unor divinităţi puternice.

Tot din această vreme îndepărtată a rămas obiceiul de a acorda o însemnătate specială anumitor numere şi anume: 3, 7, 9, 12 şi 40. Nu vom fi de acord cu Lévy-Bruhl, care pretinde (passim, vezi de exemplu p. 239) că toate numerele sînt mistice. Şi astăzi se mai întîmplă ca unii oameni să atribuie o situaţie specială unui număr rotund, de exemplu unii aşteaptă evenimente importante pentru anul 2.000. Am auzit în trecut şi mi s-a mai întîmplat să aud o dată recent zicătoarea adoptată de oamenii inculţi: *două mii de ani nu se împlineşte şi lumea se isprăveşte.*

În orice caz, la primitivi se păstrează credinţa în puterea magică a unor numere, iar la popoarele civilizate au rămas numai întrebuinţări mai frecvente ale numerelor amintite, fără să se mai ştie în general că la origine li se atribuiau valori speciale.

Lévy-Bruhl (p. 241—242) arată că la indienii americani 4 e număr magic, şi se pune întrebarea dacă n-a fost cîndva şi la noi, de vreme ce avem 4 puncte cardinale (care s-ar putea explica prin cele patru laturi ale corpului omenesc), 4 anotimpuri etc. După acelaşi autor (p. 247), mai puţin răspîndite ca numere magice, tot la indienii din America, sînt 5, 6 şi 7 (folosite şi pentru punctele cardinale) şi mai departe (p. 249) aflăm că în Iava săptămîna are 5 zile, iar în India, 5 e număr magic. Vom restrînge expunerea la faptele pe care le cunoaştem din tradiţia noastră.

48. În toate poveştile, împăratul avea 3 fii sau 3 fiice, niciodată 2 sau 4. Amintesc apoi de poveştile lui Creangă, *Soacra cu trei nurori*, *Capra cu trei iezi*; vrăjitorul se dă de 3 ori peste cap pentru a se transforma în altă fiinţă; *toate lucrurile bune sînt trei* (Zanne, V, 13.044; e probabil traducerea dictonului german *Alle gute Dinge sind drei*). În antichitate se beau 3 pahare (sau 9; Wölfflin, p. 336). Cred că oricare dintre noi poate aduce numeroase exemple de acelaşi fel.

49. Săptămîna are 7 zile, fără să se poată recunoaşte vreun fapt material la baza acestei delimitări; din Biblie ne vine povestea celor 7 *păcate capitale* (Dumnezeu a făcut lumea în 7 zile, dar desigur exista deja săptămîna de 7 zile, care

a servit ca punct de plecare legendei biblice) şi mitul cu cele 7 *vaci grase şi şapte vaci slabe*; din Apocalips (Wölfflin, p. 343) este expresia *carte cu 7 peceţi*, adică „greu de pătruns“ (se zice şi *închis* sau *ferecat cu 7 peceţi*). Biserica evreiască cunoştea *anul sabaţial*, adică jubiliar (o dată la 7 ani), *candelabrul cu 7 braţe* şi multe alte lucruri asemănătoare, adunate de Wölfflin (p. 347).

În antichitate s-a stabilit o listă de 7 *minuni*, adică monumente uimitoare, şi pînă astăzi cînd apare ceva deosebit de impresionant se zice că e *cea de-a opta minune*; grecii cunoşteau 7 *înţelepţi* (vezi Berg, p. 82), 7 *perechi de prieteni legendari* şi povestea celor 7 *contra Tebei*. Indienii scriau 49 (7×7) pe locul unde a fost incinerat un cadavru (Lévy-Bruhl, p. 251).

După Wölfflin, care citează foarte multe exemple din greceşte, romanii nu aveau exemple de 7 număr magic, dar le-au împrumutat de la greci (p. 345); nici măcar cele 7 coline (ca să nu mai vorbim de cei 7 regi legendari) n-ar fi originale, ci copiate după tradiţii greceşti. La începutul secolului I, sărbătoarea Saturnaliilor, care mai înainte dura o singură zi, a fost extinsă la 7 zile; cei 3 magistraţi care se ocupau de ospeţele publice cu caracter religios au devenit 7 *(septemuiri epulones)*; altele la fel sînt aduse în discuţie de Wölfflin. În orice caz, în evul mediu se numărau 7 *artes liberales* (materii de învăţămînt).

În Japonia, numeralele cu 7 (17, 27) sînt considerate nefaste (Lévy-Bruhl, loc. cit.). În

Franța și în Germania este cunoscută povestea cu *cizmele de 7 leghe* (cine se încălța cu ele făcea 7 leghe dintr-un pas), apoi, numai în Germania, legenda *celor 7 adormiți*, și se folosește expresia *Siebensachen* „catrafuse" (literal „7 lucruri"; la noi, expresia paralelă este *cele trei fuioare*, vezi Zanne, II, 3.315 și V, 11.932). Pentru cele trei exemple din urmă, vezi Kluge, s.v. *sieben-*.

Și în folclorul nostru găsim povești cu *balaurul cu 7 capete*, versuri cu 7 *gîște potcovite*, *Mihai ce sare pe 7 cai*, *7 văi și-o vale-adîncă* și altele. Se cunosc expresii ca 7 *ierni și-o iarnă*, 7 *pite și-un pitoi*, evitîndu-se în mod vizibil numărul 8, care nu e socotit magic. Găsim de asemenea numeroase proverbe în care e folosit numărul 7: *lupul cearcă șapte ani de-a rîndul unde-a mîncat odată oaia* (la Zanne, I, 2.010, găsim *9 ani); înțeleptul învîrtește de 7 ori limba-n gură înainte de a vorbi* (Zanne, II, 3.696); *a fi de 7 palme-n frunte* (Zanne, II, 3.378; ... *în piept*, id., II, 4.574); *a umbla 7 hotare* (Zanne, III, 7.028 și VI, 13.528) sau *în 7 sate* (Zanne, VI, 14.045), 7 *țări* (Zanne, VI, 14.175); *umblă 7 sînturi și-o pomană* (Zanne, VII, 15.732; *sînt* e „praznic"); *sare 7 pași* (Zanne, VII, 14.100); 7 *pe-o iapă* (Zanne, VI, 14.151).

Din cauza frecvenței expresiilor de felul celor citate, se spune că 7 *e număr mincinos*. În germana populară, dimpotrivă, se zice că 7 *e un număr sfînt*, dar, notează Hirt (p. 577), ideea vine din Biblie.

50. Wölfflin (p.341) aminteşte de cele *9 plăgi ale Egiptului* şi de multe alte fapte similare. Grecii aveau *9 muze* (dar la început ele erau numai 3, cum arată Wölfflin, p. 335); Platon afirma că viaţa omului trebuie să dureze 81 de ani, adică de 9 ori cîte 9 (Wölfflin, p. 334); se întîlneşte ca număr magic şi 27, adică de 3 ori cîte 9 (Wölfflin, p. 337).

Se pare că numărul 9 a fost combătut de creştinism, care îi prefera pe 7 (Wölfflin, p. 347) sau pe 10 (Wölfflin, p. 342). Apar însă exemple de 9 şi în limbi mai noi, de exemplu în ruseşte se spune *za trideveat' zemel'* „peste de 3 ori 9 pămînturi" (adică „departe"). Edith Tauberg şi Tatiana Maliţa, de la care culeg această informaţie, adaugă (p. 237), că în loc de 30 se zice în ruseşte *trideveat' tri* „de 3 ori 9 plus 3" şi reproduc şi o încercare de explicaţie: se număra fără degetul mare (vezi în acest sens Kluge, s.v. *acht)*. Dar atunci ar fi trebuit să se numere fără ambele degete mari şi deci numărătoarea ar fi trebuit să se oprească la 8, nu la 9. După Wölfflin (p. 334), importanţa lui 9 se datorează faptului că e de 3 ori 3.

Iată şi exemple din româneşte: în basme se întîlnesc *balauri cu 9 capete*; despre cineva fericit se spune că e *în al 9-lea cer*; „departe" se zice *peste 9 ţări şi 9 mări* (la Zanne, I, 859, *peste 9 mări şi 9 ţări*). Proverbe şi zicători: *a fugi 9 hotare* (Zanne, II, 5.291); *se duce 9 ani cu păr şi 9 fără păr* (Zanne, II, 4.482); *a se duce 9 ani de duminici* (Zanne, II, 5.189); *are 9 suflete, ca pisica* (Zanne, II, 4.667); *muierea cu 9 suflete* (Zanne, II, 3.978); *muierea are 9 guri şi multe*

cere; cîine de 9 (10) uşi (Zanne, III, 8.013); *îl ţine în 9 frîne* (Zanne, V, 11.930); *a avea nouă băieri la pungă* „a fi foarte zgîrcit" (Zanne, V, 12.611); *a da pe planul al 9-lea* „la o parte" (Zanne, V, 12.524); *fiecare are cîte o nevoie, altul cîte 9* (Zanne, VII, 16.279); *Baba Dochia are 9 cojoace; zilele babei sînt 7 sau 9?*

51. Anul are 12 luni, deși aceasta nu corespunde datelor astronomice; s-ar putea da explicaţia că s-a evitat numărul 13, așa cum la unele hoteluri după camera 12 vine 12 bis și apoi 14; pe de altă parte însă e probabil că 13 e considerat ca număr cu ghinion tocmai pentru că depășește pe 12, număr magic. Alte date: ziua are 12 ore încă din timpul egiptenilor; se numără 12 zodii; romanii aveau 12 zei mari, 12 preoți salieni, 12 preoţi arvali, 12 lictori ca escortă pentru consuli; Remus a văzut 6 vulturi, pe cînd Romulus a văzut 12. Creştinii au 12 apostoli. Acestea și alte exemple se găsesc la Wölfflin (p. 177; p. 529—537; 545), altele au fost pomenite mai sus (§ 33 şi urm.). Apar şi exemple de 24, adică de 2 ori 12 (dictatorii romani aveau 24 de lictori), și chiar exemple de 72, adică de 6 ori 12 (vezi Wölfflin, p. 536—537).

Cîteva date din limbile actuale: regimentele germane au cîte 12 companii (Wölfflin, p. 529); cunoaştem poveşti cu 12 hoţi etc. Proverbe şi zicători româneşti: *orologiul la ora a 12-a bate mai mult* (Zanne, III, 7.462); *a fi ca după 12* „a fi cam chefuit" (Zanne, III, 8.813);

intră-n 2 ca-n 12 şi nu-l pot scoate nici 24 „e lăudăros" (Zanne, V, 11.866).

52. Pentru 40, vezi legendele biblice ca a celor 40 de mucenici, 40 de sfinţi, a celor 40 de zile petrecute în pustiu de Isus Cristos sau postul Crăciunului de 40 de zile, Înălţarea la 40 de zile după răstignire etc. Nimeni n-ar fi instituit un post de 39 de zile (postul Paştelui este de 49 de zile, Rusaliile sînt la 49 de zile după Paşti, dar aceasta înseamnă de fapt 7 săptămîni). Să mai adăugăm şi povestea lui *Ali Baba şi cei 40 de hoţi* şi următoarele date din folclorul nostru: *Dacă în ziua de Mucenici va bate vîntul sau va fi linişte, aceeaşi vreme va fi 40 de zile în urmă* (Zanne, I, 186); *averea mai mult de 40 de ani nu stă într-un loc* (Zanne, V, 11.061).

53. În mod curios apare şi 99 într-o serie de exemple, vezi formulele de tipul *se potcovea puricele cu 99 de ocale de fier* (dacă nu cumva acestea ar trebui inserate la § 55). În nemţeşte, 99 este semnul pungaşilor (Kluge, s.v. *Neunundneunziger*). După Wölfflin (p. 339), care dă şi exemple din Vechiul şi Noul Testament şi din antichitatea latină, ar fi vorba de combinarea lui 9 cu 90; mai curînd mi se pare că trebuie să ne gîndim la 100 fără 1.

54. O curioasă idee în legătură cu numerele magice se întîlneşte în articolul lui O.A.W. Dilke, care presupune că Virgiliu, servindu-se

în *Eneida* de numerele magice pentru a prezenta diverse episoade, a redactat de fiecare dată un număr de versuri egal cu cel magic pomenit în text. Astfel, în I, 170, Enea a salvat de la înec 7 corăbii şi faptul e descris în 7 versuri; în altă parte (I, 390) a văzut 12 lebede, iar descrierea se cuprinde în 12 versuri; apoi Enea omoară 7 cerbi din trei turme, ceea ce se povesteşte în 3 versuri (184—186) şi 7 versuri (187—193).

Dilke atrage apoi atenţia (la p. 323) că au trecut 7 veri de la sfîrşitul războiului troian (I, 755), că Enea va domni 3 ani, iar Ascanius 30 şi troienii la Alba 30 (I, 265—276); discursul lui Iupiter, care anunţă acestea, durează 30 de versuri (267—296), după 6 versuri (261—266) în care e vorba de domnia lui Enea. Întreaga profeţie cuprinde deci 36 de versuri, subdiviziune a lui 360, care e număr perfect, pentru că e 3×4×5×6. La p. 325, alte texte şi o bogată bibliografie.

Dacă aceste observaţii ar fi juste, imaginea pe care o avem despre autorul *Eneidei* n-ar cîştiga nimic. Desigur, vom fi dispuşi să credem că foloseşte în povestire numerele magice, pe care de altfel i le pune la dispoziţie tradiţia. Dar dacă şi-ar fi bătut capul să încadreze povestirea într-un număr de versuri fixat dinainte, ar fi dovedit numai lipsă de seriozitate.

De fapt, justeţea observaţiilor lui Dilke nu se poate dovedi, totul depinde de felul cum facem despărţirea pasajelor, de exemplu dacă numărăm, sau nu, introducerea („cutare a luat cuvîntul“) şi încheierea („astfel a vorbit“). Pen-

tru a lua un singur exemplu, episodul cu lebedele: de la „Iată 12 lebede..." pînă la încheierea pasajului, care cuprinde un sfat şi o încurajare pentru Enea, are numai 9 versuri. Ca să fie 12, trebuie să anexăm 3 versuri anterioare, dar, de fapt, cuvîntarea zeiţei Venus începuse cu 6 versuri înainte, deci în totul sînt 15.

XIV. NUMERE NEDETERMINATE

55. În multe limbi se folosesc aşa-numitele numere mari nedeterminate, adică numere mari care nu trebuie luate în înţelesul lor precis, ci exprimă numai ideea că e vorba de o cantitate foarte mare. Aceste numere variază de la o limbă la alta şi chiar în aceeaşi limbă se folosesc uneori mai multe. Grecii, în această situaţie, ziceau în mod obişnuit *myrioi* „zece mii", pe cînd în latineşte se spunea *trecenti* „300" (Wölfflin, p. 334), *sescenti* „600" (Wölfflin, p. 179), dar apare şi *mille* „1.000" (Wölfflin, p. 538) şi *centum* „100" („vinuri apărate cu 100 de chei" zice poetul Horaţiu) şi 60 şi chiar 30 (exemple la Wölfflin, p. 539—540 şi 542). Francezii spun, pentru „a se plimba încoace şi încolo aşteptînd ceva", *faire les cent pas* „a face cei 100 de paşi", dar în alte împrejurări folosesc numeralul *quarante* „40". Chinezii, pentru ceea ce noi exprimăm prin „trăiască", folosesc formula *oan sui* „10.000 de ani", dar tot ei zic *să se înfrunte 100 de şcoli.*

Wölfflin (p. 177) explică pe lat. *sescenti* prin importanța pe care o avea 6, poate și 60, în vechea italică; el adaugă (p. 179) că exemplele de *sescenti* sînt numeroase numai în limba familiară (comedie și scrisori), iar în epoca de aur și de argint mai apare numai ca o reminiscență. Explicația (dată la p. 180) este că a intervenit influența greacă; ar fi urmat deci să găsim „10.000"; deoarece însă romanii nu aveau un numeral cu această valoare, au început să spună *milia* „mii" (p. 185), mai rar *mille* „1.000"; apare însă și 500 (adică o jumătate de mie) și 300, ba chiar și 200 (p. 184).

56. Iată și un exemplu de diferență între limbi într-un caz concret. O insectă cu multe picioare este numită în termeni științifici *miriapod* (ceea ce în grecește înseamnă „cu 10.000 de picioare"); în franțuzește se zice *mille-pattes* „1.000 de labe" și, la fel, în germană, *Tausendfuss* „1.000 de picioare", pe cînd în turcește se zice *kır kayak* „40 de picioare", de unde în românește *cîrcăiac*. La fel „ trandafirul" este *centifolium* „100 de foi" pentru romani (altă plantă se numea în latinește *millefolium* „1.000 de foi"), pe cînd grecii zic *triantaphyllon* „30 de foi" (de unde *trandafir* al nostru), vezi Wölfflin, p. 538.

57. Acum exemple din românește. Printr-o exagerare care nu înșală pe nimeni, zicem *ți-am spus de milioane de ori* (cîteodată chiar *de miriade de ori)*, apoi *de sute de mii, de mii, de sute de ori* (exemple cu o *mie* se găsesc în DLR);

în fond, toate aceste formule sînt echivalente, deoarece ascultătorul le înțelege pe toate ca „de multe ori". Bineînțeles, se poate spune și *de zeci de ori.*

O mie este mult folosit în expresii ca *o mie de ani pace; mii de bombe* apare ca exclamație de necaz într-o anumită literatură din deceniile trecute (francezii, în această situație, zic *mille tonnerres* „1.000 de tunete", iar germanii, *Potztausend).* Ca o exagerare a lui 1.000, se spune 1.001 (poate pornindu-se de la romanul *Halima sau 1.001 de nopți;* pentru „foarte mult", turcii zic *bin bir* „1.001"), de exemplu *dintr-o mie și unu de motive* (în franțuzește, *de mille et une manières* „într-o mie și unu de feluri").

Alte exemple cu 1.000: *o mie de ani ca ziua de ieri* (Zanne, I, 2); *decît o mie de ani răi, mai bine unu bun* (Zanne, I, 10); *un singur dușman e destul să dărîme ce au lucrat o mie de prieteni* (Zanne, VII, 16.529); *haine de anglie, petece o mie* (Zanne, III, 7.158); *a-i da o mie înainte* (Zanne, V, 12.313); *hoțul de unu se prinde și de-o mie se-ntinde* (Zanne, VII, 17.541); *ambiție de grec, pentru un purice dă foc la o plapumă de mătase de o mie de lei.* Mai adaug numele franțuzesc al unei prăjituri: *mille-feuille* „1.000 de foi", folosit și la noi.

58. Se vorbește și de mai multe mii: *Saul cu miile și David cu sutele de mii* (Zanne, VI, 15.743); *un măcelar bun frică n-are de mii de oi* (Zanne, V, 12.240). Adesea *mie* este în core-

laţie cu *sută*: *cu sutele şi cu miile* (Zanne, V, 12.312); *lupul, și singur fiind, nu se sperie de mii şi sute de oi* (Zanne, I, 1.986; 1.987; 2.151); *și popii i se pleacă cu „Doamne miluiește“ de-o sută și mii de ori* (sic!, Zanne, VI, 15.580); *mii și sute de voinici nu pot dezbrăca pe cel gol și despuiat* (Zanne, III, 7.113); *miile și sutele mărită slutele* (Zanne, V, 12.311, cu variante, cf. 12.942); *Colo-n Plevna şi-n redute / Stau păgînii mii și sute* (Alecsandri). Numeroase exemple din autori sînt adunate în DLR, s. v. *mie*.

Alăturarea lui *sută* la *mie* subliniază adesea faptul că e vorba de un număr mare vag (vezi § 73). Alteori se subliniază că diferența între cele două numere nu este chiar atît de mare cît s-ar părea: *celui cu economie, suta îi este o mie* (Zanne, VII, 17.145); *mai lesne se cîștigă mia decît suta* (Zanne, V, 12.309). Dar apare și ideea că suta nu contează alături de mie: *unde s-a dus mia, ducă-se și suta* (Zanne, V, 12. 310).

59. În cazuri mai rare întîlnim şi 100 singur și chiar și 99 (vezi și § 53): *mai bună-i o pace decît o sută de procese* (Zanne, V, 12. 582); *s-au plimbat o săptămînă și au plîns o sută de ani încheiați* (Zanne, II, 5.700); *sărăcia este de nouăzeci și nouă de feluri* (Zanne, V, 12.802).

60. Cu aceeași valoare de număr mare nedeterminat se folosesc şi substantive care pot deveni cu timpul numerale (vezi § 16): în vechea slavă *tŭma* „negură“ ajunge la valoarea de „10.000“;

și în românește *negură* înseamnă „număr mare". Alte expresii sînt mai depărtate de numerale și mă mulțumesc să notez cîteva exemple curente: *mulți sînt ca nisipul mării* (Alecsandri); *cîtă frunză, cîtă iarbă* (Eminescu). Homer deja zicea *cîte frunze și flori se nasc primăvara.*

61. Wölfflin (p. 538) atrage atenția asupra faptului că se folosesc numerele mari nu numai pentru exagerare, ci și pentru aproximare: la mii de exemplare, unu în plus sau în minus nu contează prea mult. Astfel, cei 10.000 a căror retragere din Asia o descrie Xenofon nu erau exact atîția: la început au fost mai mulți, iar la urmă mai puțini decît numărul rotund cu care au intrat în istorie.

62. Se folosesc însă, pentru exagerare, și numere mai mici. Iată exemple, în ordine descrescîndă: *noi rîdem de unu, doi, și patruzeci rîd de noi* (Zanne, I, 5.762); *patruzeci de ani îmi pare de cînd sînt fată mare* (Zanne, II, 3.275); *a aștepta pe cineva cu patruzeci de ochi* (Zanne, II, 4.227); *hu!, hai!, trei zile, chiu, vai, treizeci de ani; hopa, țupa, cît ține nunta, chiu vai, 40 de ai* (Zanne, I, 85); *oltean cu patruzeci de măsele. Oșlobanu, care mînca cît 17 . . .* (Creangă). Aici avem probabil la origine 7, număr magic, exagerat apoi prin adăugarea lui 10. De notat că în Biblie se recomandă să ierți de 77 de ori cîte șapte greșeli celor care te-au lezat. În orice caz, 10 apare și singur: *plîngînd cu zece rînduri de lacrimi, lega paraua cu zece noduri* (ambele la

Creangă, vezi Zanne, V, 12.469; *în nouă noduri*, 12.468); *ascultînd cu zece urechi* (I. Negruzzi); *azi are, satură zece, și mîine flămînd petrece* (Zanne, I, 34); *a da cuiva zece înainte* (Zanne, V, 11.828); *zic zece, tu taie una* (Zanne, V, 11.827 și II, 5.149); *vrăbiile cînd zbura, zece dam la o para* (Zanne, I, 2.657); *a merge pe zece poteci* (Zanne, VI, 13.912), dar și *a umbla pe șapte cărări* (Zanne, VI, 13.226).

Adesea 10 este în opoziție cu 1: *una dreaptă și zece strîmbe* (Zanne, V, 11.885); *dă una ca să ți se dea zece* (Zanne, V, 11.755); *iei cu o mînă și dai cu zece* (Zanne, II, 3.759; dar Zanne, II, 3.762, *cu o mie); cu un gînd să se ducă și cu zece nu* (Creangă, la Zanne, VII, 15.978); *una bună și zece rele* (Zanne, VII, 17.059); *hoțul e cu un păcat și păgubașul cu zece; zece gîște cînd se pornesc, pe un cîine îl biruiesc* (Zanne, I, 1.875); *mai bine cară pietre cu un înțelept, decît să petreci cu zece nebuni* (Zanne, VII, 16.036); *zece înțelepți nu pot să descurce ceea ce un nebun a încurcat* (Zanne, VII, 16.032); *un nebun întreabă și zece înțelepți nu-i pot răspunde* (Zanne, VII, 16.225); *un nebun aruncă o piatră în baltă și zece înțelepți nu pot să o scoată; zece mîrțogi pot duce pe un armăsar, iar un armăsar nu poate ca să le ducă pe toate* (Zanne, I, 2.122).

63. *A tăia un fir de mălai în opt* (Zanne, III, 8.629); *cică mălaiul nu-i copt, și el înfulică cît opt* (Zanne, III, 8.621). Desigur, la ultimul exemplu contează și rima.

64. *Bea cît şapte* (Zanne, III, 8.129); *şapte poşte şi-un popas* („distanţă mare", Zanne, V, 12.560; vezi şi II, 3.377); *ciuhă, buhă, din pădure, şapte ai de cînd te lai, netegioară nu erai* (Zanne, I, 1.663); *şapte lei suta de raci, şi pescarii tot săraci* (Zanne, I, 2.433); *nu se dă pe şapte* (Zanne, V, 12.869); *nu e nebun cel ce mănîncă şapte mălaie, ci e nebun cel ce i le dă* (Zanne, III, 8.626); *are popa şapte fete, toate stau să fete* (Zanne, III, 3.277); *unde-s şapte fete-n casă, nici cîlţi, nici mălai pe masă* (Zanne, II, 3.226); *românul are 7 vieţi în pieptu-i de aramă* (Alecsandri); *am tras din şapte una* („din mult, puţin", Zanne, V, 12.868); *şapte ape-n chiseliţă* („lucru de nimic", Zanne, I, 409).

În copilăria mea, în comuna Reviga (jud. Ialomiţa) erau luaţi peste picior locuitorii din satul Rovine, cărora li se zicea *baboieni* (iar satului, *Trei Baboi),* cu versurile: *Baboienii, vai de ei, Mămăliga şapte lei, Şi scrumul de pe căldare, Îl vinde cu cinci parale.* Vezi şi § 208.

În unele cazuri se alătură şi 8: *nu ştie nici şapte, nici opt* (Zanne, V, 12.870); *fă parte celor şapte ca şi celor opt* (Zanne, V, 12.483).

65. *Mănîncă cît patru* (Zanne, III, 8.691; dar *cît şapte,* III, 8.692); *patru piei de pe un bou* (Zanne, I, 2.305; *şapte piei,* tot acolo; *două,* 2.306; 2.307); *popa-i cu patru ochi* „ştie carte" (Creangă, la Zanne, VII, 15.604; vezi şi II, 4.228; V, 11.433); *are patru boi şi o sută de nevoi* „avere relativ multă, dar supărare multă" (Zanne, VII, 16.278); *a umbla cu căciula-n patru* (şi *în zece,* Zanne,

III, 6.670); *a despica firu-n patru* (Zanne, III, 3.370); *a despica păru-n patru* (Zanne, II, 4.469); *a cuprinde un lucru cu patru mîini* (Zanne, II, 3.791); *cu ochii în patru* (Zanne, II, 4.233).

66. În unele cazuri, numărul mare nedeterminat înseamnă „de loc“, „niciodată“: *la 50 de ani zboară şi curcanul* (Zanne, I, 1.790); *o dată în 40 de ani zboară o gîscă friptă* (Zanne, I, 1.883).

67. Există şi numere mici nedeterminate, ce e drept, mai puţin folosite: *vreo două* înseamnă „cîteva“; *a face pe cineva de două parale* (Zanne, V, 12.480) şi *a-l face de trei parale* exprimă exact aceeaşi idee, deoarece atît 2 cît şi 3 au aici valoare de număr mic, exprimă deci o cantitate neînsemnată, pe care e inutil să o precizăm. Tot aşa se zice *terchea berchea, doi lei perechea,* dar vezi *trenchea flenchea, trei lei perechea* (Zanne, V, 12.210).

Piesa lui Berthold Brecht, *Dreigroschenoper* „opera de trei groşi“ (groşul denumea în trecut o monedă divizionară), a fost tradusă în franţuzeşte cu titlul *L'opéra de quatre sous* „opera de 4 sous“ (deci 20 de centime, vezi § 38), iar în româneşte, într-o versiune mai veche, *Romanul de cinci parale,* corect după părerea mea, pentru că multă vreme *cinci parale* a fost numele monedei celei mai mici în uzaj. Nu mi se pare potrivită traducerea *de trei parale,* din cauza valorii speciale pe care a căpătat-o această for-

mulă (vezi mai sus). E interesant de constatat, în orice caz, că în fiecare din cele trei limbi s-a folosit alt număr.

68. Situaţia nu e atît de simplă cît s-ar părea, pentru că nu se poate spune dinainte dacă 2, 3 sau 4 e mult sau puţin, ci depinde de situaţie. Am văzut că într-un caz 5 este puţin (vezi şi Zanne, V, 12.445). Sînt şi exemple cu 4: *a vorbi între patru pereţi*, adică „tainic" (Zanne, III, 7.544; la fel *între patru ochi); a ridica patru pereţi* „o casă, cît de mică şi proastă" (Zanne, III, 7.547). În anumite expresii triviale, alături de un cuvînt obscen, se adaugă *şi patru bani* (Zanne, II, 3.124; V, 11.149).

69. Cu atît mai mult se vor folosi cu valoarea de „puţin" numerele mai mici: *toată mirarea e de trei zile* „se învaţă omul cu toate" (Zanne, VII, 16.658); *plăteşte trei zile în traistă şi una merinde* „nimic" (Zanne, V, 12.533); *doi stînjeni şi trei căruţe* „sărăcie lucie" (Zanne, V, 11.460); *a lua la trei parale* (Zanne, V, 12.479); *trei paie la doi măgari* (Zanne, I, 948); *a fi chiabur cu trei cămăşi* „sărac" (Zanne, V, 11.518); *trei-trei* „mers încet" (Zanne, V, 13.043). Exemple cu 2: *nu face nici doi bani* (Zanne, V, 11.200); *nici două mere degerate* (Zanne, II, 2.856); *nici două boabe legănate* (Zanne, I, 456); *a nu zice nici două* (Zanne, V, 11.877); *arzînd numai doi tăciuni, nu se pot face cărbuni* (Zanne, I, 1.179); *a fost o dată la moară şi de două ori la rîşniţă*

(Zanne, III, 7.389; vezi și 7.390); *a lipsit de-a casă nouă ani și s-a întors cu doi bani* (Zanne, V, 11.113); *a umbla cu doi bani în trei pungi* „a umbla cu șoalda" (Zanne, V, 11.171); *tot doi bani și un ort* (Zanne, V, 11.151; cf. și 12.209); *a lega două în tei* (Zanne, I, 1.189; vezi și V, 11.876; V, 12.961); *tot alba în doi bani* (Zanne, I, 1.259); *32 de dinți are omul în gură, dar nici doi nu-i rămîn pînă la urmă* (Zanne, II, 3.189).

70. În altă serie de cazuri numeralele, chiar mici, desemnează o cantitate mare: *calcă tot de trei ori într-un loc* (Zanne, II, 5.019); *trei zile treapădul și un ceas praznicul* (Zanne, I, 62); *doi bani în trei pungi* (Zanne, V, 11.172); *asinul cu trei stăpîni; a umbla pe trei cărări; cînd trei femei se întîlnesc, mai mult decît o sută de gîște gîgîiesc* (Zanne, II, 3.349); *fetișoara asta are trei coaste de drac* (Zanne, II, 3.240); *trei de-o para* (Zanne, V, 12.476); *merge mai mult în trei zile decît într-una* (Zanne, I, 101); *trei zile n-a mîncat* (Zanne, VI, 14.032); *un ceas de dimineață plătește cît trei după prînz* (Zanne, I, 105); *a treia zi după Paști* „prea tîrziu" (Zanne, VI, 15.474); *a treia zi după scripturi* (Zanne, I, 86); *a treia zi după înviere* „tîrziu" (Zanne, VI, 15.366).

În grecește se formează superlative cu ajutorul lui „de trei ori", de exemplu *olbios* e „fericit", iar *trisolbios* „de trei ori fericit", adică „foarte fericit". Formula apare și în alte limbi, de exemplu în slavonă *okajanikŭ* înseamnă „nenorocit", iar *triokajanikŭ* „foarte nenorocit"

(cuvîntul apare și în vechile noastre texte religioase). În latinește se găsește formula „de trei și de patru ori fericiți" (Virgiliu, în cartea a doua a *Eneidei)* și ea nu e străină nici românei.

71. Există foarte multe exemple cu 2. Iată mai întîi unele unde cantitatea e considerată ca ceva favorabil: *doi ochi văd mai bine decît unu* (Zanne, II, 4.178; dar și *patru ochi văd mai bine decît doi,* Zanne, II, 4.179); *are două chei pentru o încuietoare* (Zanne, III, 6.866); *dintr-o lovitură, două izbituri; cu o măciucă a lovit două capete* (Zanne, III, 7.301); *bățul are două capete* (Zanne, I, 452; vezi și 448); *a juca la două nunți; voinicul cunoaște două poteci* (Zanne, VII, 16.943; vezi în franțuzește *avoir deux cordes à son arc* „a avea două coarde la arc"); *mielul blînd suge la două oi* (Zanne, I, 2.148); *nici lupul flămînd, nici oaia cu doi miei* (în ordine inversă la Zanne, I, 1.997); *trăsura cu două oiști, cînd înainte, cînd înapoi o poți mîna* (Zanne, V, 12.125); *un om deștept face cît doi* (Zanne, VI, 15.961); romanii spuneau *bis dat qui cito dat* „cine dă repede dă de două ori" (cf. și Zanne, V, 11.781; 11.793); *îi dan un ban să te rază și doi să te lase* (Zanne, III, 7.664); *între două, nu te plouă* (Zanne, I, 232).

Sînt cazuri unde e greu de spus dacă numărul doi e privit favorabil sau defavorabil: *cînd doi îți spun că ești beat, trebuie să te duci să te culci; popa nu spune cazania de două ori pentru o babă surdă* (Zanne, VI, 15.551; vezi și 15.550); *cu anevoie un gînd în două inimi a se ascunde*

poate (Zanne, VI, 15.967); *mai bine să întrebi de două ori decît să greșești o dată* (Zanne, VI, 16.054); *cine întreabă de două ori nu greșește niciodată* (Zanne, VI, 16.055).

De multe ori însă cantitatea este privită cu ochi net defavorabili: *cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unu* (cf. Zanne, I, 1.918); *a o scălda în două ape* „a șovăi“ (Zanne, I, 406); *limba rea este cuțit cu două tăișuri* (Zanne, II, 3.685); *taler cu două fețe* (cf. și Zanne, V, 11.723), *a umbla pe două cărări* (Zanne, I, 502); *slugă la doi stăpîni; în două luntri* (Zanne, I, 3.103); *doi pepeni într-o mînă* (Zanne, I, 990 și II, 3.785); *două săbii într-o teacă; Dumnezeu are două scări, cu care suie și coboară* (Zanne, VI, 15.109); *cine ia pe datorie plătește de două ori* (Zanne, V, 11.810); *corabia cu doi cîrmaci se îneacă* (Zanne, V, 11.414); *decît două traiste goale, mai bine una* (Zanne, III, 7.940); *două muieri și o gîscă fac Tîrgul Cucului* (Zanne, II, 3.954); *se desfată-n haine lungi, ca un ban în două pungi* (Zanne, III, 7.156); *hoțul e numai cu un păcat, iar păgubașul cu două* (Zanne, VII, 17.542); *a ședea între două scaune* (Zanne, III, 7.791); *de vei mînca, îmi vei fi ca un frate, iar de nu, ca doi* (Zanne, III, 8.705); *doi la un gînd, ca două capete într-o căciulă* (Zanne, III, 6.669 b); *două alune sînt tabără la o nucă?* (Zanne, I, 360).

72. Din expresii în care 2 e socotit prea mult, în franțuzește *bis* a căpătat valoare peiorativă (Spitzer, p. 23), de exemplu în *biscornu* „bizar“

(de la *corne* „corn"), *bévue* „prostie" (de la *vue* „vedere") etc., vezi şi span. *bisojo* „saşiu" (de la *ojo* „ochi"). Meyer-Lübke (II, p. 624) îşi pune problema originii acestei valori peiorative şi răspunde că se datorează faptului că dualitatea înseamnă deosebire. Dar deosebirea ar putea fi şi în bine. Mai important mi se pare faptul că uneori 2 e prea mult.

73. Iată alte cîteva amănunte care pot fi relevate cu privire la 2: poate însemna şi „mult" şi „puţin" în aceeaşi expresie, de exemplu *două bătăi strică, dar două mîncări, nu* (Zanne, III, 8.749—8.751, cu diverse variante). Că orice număr mai mult de 1, deci și 2, poate însemna „mult", și astfel numărul exact poate fi indiferent, se dovedește cu faptul că aceeași expresie apare cu diverse numere, de exemplu *de parcă se bat doi (șapte, zece) nebuni la gura lui* „mănîncă cu lăcomie" (Zanne, VI, 16.235). Numărul poate fi indiferent și pentru că în practică el nu influenţează situaţia: *ori la unu, ori la trei, tot o lumînare arde* (Zanne, III, 7.228); *unde unul mănîncă, mănîncă și doi*, sau *unde mănîncă doi, mai poate mînca și al treilea* (Zanne, III, 8.701); *și cu o sută și cu o mie, tot în puşcărie* (Zanne, V, 12.637). Şi 2 poate participa la expresii care înseamnă „niciodată", de exemplu *la a doua înviere* (Zanne, VI, 15.365).

74. Adesea și 1 e destul, dacă nu chiar mult: *cu o mînă ca cu o mie* „te ajută serios" (Zanne, II, 3.768); *măsoară de multe ori și croiește o dată*

(Zanne, V, 12.304); *ajunge o măciucă la un car de oale; în țara orbilor cel cu un ochi e împărat* (Zanne, II, 5.637); *cu o lingură de miere prinzi mai multe muște decît cu douăzeci de butoaie de oțet* (Zanne, I, 2.167); *ascultă din zece vorbe și una a muierii* (Zanne, II, 3.925); *decît zece vrăbii pe gard, mai bine una și-n mînă* (Zanne, I, 2.649); *mai bine un iepure și-n mînă, decît mii și sute prin crînguri și păduri; un picior sănătos e mai de priință decît două catalige* (Zanne, II, 4.492); *o dată-i Crăciunul* (Zanne, VI, 14.743); *o dată pe an îs Paștile* (Zanne, VI, 15.465). Și sub formă negativă: *omului fără dușman nu-i plătește pielea nici un ban* (Zanne, VII, 16.531).

Trebuie să ținem seamă de faptul că în multe împrejurări superioritatea se indică prin 1 (vezi § 173), deci *de mîna a treia* e mai rău decît *de mîna a doua* și mai ales *de mîna intîia.*

75. Wölfflin (p. 177) stabilește o distincție între numerele nedefinite și numerele rotunde, deci aproximative: cînd spunem *o mie* în loc de *șapte* sau *opt,* e nedefinit, exagerat; cînd spunem *o sută* în loc de 94 sau 97, e rotund, aproximativ.

Mai există însă și alt mod de a exprima numere aproximative, fie pentru că nu vrem, fie pentru că nu putem să dăm numărul exact. Anume, întrebuințăm două numerale (cîteodată și mai multe), în ordinea lor naturală, adică totdeauna cu numărul mai mic pus înainte: *doi-trei* sau *doi pînă la trei* etc.; *vlădica, de e vlădică, și tot are ibovnică; dar eu, încă protopop, de ce să n-am șapte-opt?* (Zanne, VI, 15.927).

Zicem și *2—3 sute, 3—4 mii* etc., dar, în mod curios, această formulă nu se folosește pentru *zeci*, nu zicem *5—6 zeci*, ci numai 50—60, deși diferența dintre 50 și 60 este mai mare recît cea dintre 5 și 6. Explicația care mi se pare probabilă este că *zece* este mai puțin fixat cu valoare de substantiv decît *sută* și *mie*. Mai adaug că romanii ziceau *unus et alter* „unu și al doilea" pentru „diverşi", „mai mulți".

XV. PSEUDONUMERALE

76. Inserez aici explicația cîtorva cuvinte care numai cu multă bunăvoință ar putea fi primite printre numerale, deși dau indicații asupra numărului. Lat. *semel* „o dată" e format din rădăcina indo-europeană *sm-* (grec. *ha-*, lat. *sem-)*, care era, pare-se, adevăratul nume indo-european al numeralului 1 (gr. masc. *heis*, fem. *mia*, n. *hen)*. Din această rădăcină este latinul *semper* „totdeauna", apoi *simul* „în același timp", „totodată" (de unde *similis* „la fel", iar în românește *a semăna* și, ca neologism, *similar)* etc., *simplex* „simplu" și în sfîrșit *semi-* „jumătate", înțeles ca „ceea ce are numai o parte din două".

Paralel cu lat. *unus* „un" este grecescul *oine*, folosit numai ca nume al lui 1 la zaruri, deci „as"; acesta din urmă, care pe cît se pare nu are la origine nici o legătură cu 1, a ajuns la valoarea acestui număr în franceza familiară: la restaurant chelnerul strigă la ghișeu *un po-*

tage à l'as „o supă la masa nr. 1" (Spitzer, p. 11).

Aici am putea adăuga pe *o pereche* cu valoarea de 2 *(o pereche de palme)*; cuvîntul e derivat de la lat. *par* „egal". În acelaşi fel englezii spun *a couple*, din fr. *couple* „pereche". Pentru „cîţiva", romanii ziceau adesea *nonnulli* „nu nici unii" (despre *nullus* se va vorbi la § 80).

Notez că *mult, tot*, socotite uneori numerale (sînt inserate la numerale în unele gramatici) nu au nici ele nimic de-a face cu numeralul, afară de faptul că se referă la cantitate. Dacă le-am lua în considerare, ar trebui să ne ocupăm şi de termeni ca *puţin, des, îmbelşugat, abundent* etc., ceea ce nu mi se pare că ar simplifica problemele. Vezi Elena Carabulea, p. 420; *Gram. Acad.*, I, p. 181.

77. Este totuşi necesar să ne ocupăm de cuvintele care înseamnă „cel din urmă" (vezi § 83). În latineşte se zicea *ultimus*, derivat de la rădăcina adverbului *ultra* „dincolo de", folosit (cu acelaşi sens) şi ca prepoziţie, şi aici ar trebui să adăugăm pe *penultim* (lat. *paene* „aproape"), cu înţelesul de „care vine înaintea celui din urmă" În greceşte se zice *hysteros* „care vine după" (de acesta vom mai vorbi la § 133); în germană *letzter* şi în engleză *latest*, formate, primul cu sufix de comparativ, al doilea cu sufix de superlativ, de la un adjectiv germanic care însemna „obosit", deci *ultimul* a fost denumit cel care vine tîrziu din cauza oboselii. În ruseşte, *poslednii* e format de la *sled* „urmă", deci e

format ca rom. *cel din urmă*. În franțuzește s-a recurs la un derivat de la adverbul latin *retro* „îndărăt“ *(dernier)*, care e și la baza cuvîntului nostru *îndărăt*. În maghiară „ultimul“ se zice *utolsó*, derivat de la *utol* „înapoi“. În turcește se folosește pentru „ultim“ *son*, care înseamnă și „capăt“.

În latinește, pentru 2, apărea în texte poetice și *gemini* „gemeni“ de la care s-au format apoi *trigeminus* „împărțit în 3“ și *septemgeminus* „împărțit în 7“.

XVI. 1 ÎNTĂRIT

78. Pentru a insista asupra unicității, se folosesc adesea cuvinte cu valoarea aproximativă de „singur“. În latinește se zicea *singulus* (format de la rădăcina *sem-*, pomenită în paragraful 76); se mai zicea, cu același înțeles, și *unicus*, derivat de la numeralul *unus*. „Singur“ se mai zicea și *solus*, care însă nu avea legătură cu numărătoarea (urmașii romanici ai acestui cuvînt, fr. *seul*, it. *solo* și de asemenea englezul *sole*, împrumutat din franțuzește, au căpătat valoarea pe care o are în românește *singur)*. În englezește, de la *one* „1“, s-a format adverbul *only* „numai“.

Cuvîntul grecesc este *monos*, pe care-l vom regăsi sub diverse forme derivate și compuse. Latinul *singulus*, împrumutat în engleză, a devenit *single*, care e folosit în diverse domenii:

la tenis se numeşte aşa partida în doi (în care deci fiecare jucător e singur, în opoziţie cu *dublul,* unde de fiecare parte a fileului sînt cîte doi jucători); la vagonul de dormit se numește *single* cabina pentru o singură persoană. Cuvîntul german pentru „singur" este *allein,* format din *all* „tot" și *ein* „unu". În rusă, de la numeralul *odin* „unu" se formează derivatul *odinok* „singur", care însă nu se foloseşte ca întăritor al lui *odin,* ci singur. La fel se foloseşte în maghiară *egyedül* „singur", derivat de la *egy* „unu". Pentru a exprima ideea de „1 întărit", rusa foloseşte pe *sam,* care la origine pare a fi înrudit cu latinescul *sem-*. Mai amintesc de turcesul *salt* „numai", care a devenit în româneşte *saltă* (în copilăria mea, în Moldova, colegii mei de joc ziceau la domino *saltă bălan* pentru „dublu zero").

79. În româneşte lui 1 i se adaugă *singur, numai* (*singur* se poate folosi şi fără 1: *pe cînd eram în lume tu singură şi eu,* Alecsandri), de exemplu *ca un singur om.* Dar se poate şi să nu se adauge nimic, numeralul 1 fiind accentuat în mod special: *era una la părinţi* (Eminescu); *am un leu şi vreau să-l beu* (Zanne, V, 12.211); *toate-s ca una; într-un gînd, într-un picior; unu e Galibardi* (Caragiale). Valoarea de „singur" este întărită cînd *unu* stă pe lîngă un substantiv sau pe lîngă un pronume: *știe unu Dumnezeu* (Zanne, VII, 17.002); cu o valoare diferită, *eu unu* („nu angajez pe altcineva"). Sînt şi cazuri cînd se poate adăuga *singur: într-un (singur) cuvînt.* Altă formă întărită este *unu și același.*

Din asemenea întrebuinţări *unu* ajunge la înţelesul de „acelaşi“, de exemplu cînd spunem de doi oameni că *sînt de-o vîrstă; a fi una cu cineva* înseamnă „a fi solidar cu el“. Pornindu-se de la formule de acest fel s-a ajuns la adverbul *totdeauna,* care la început trebuie să fi însemnat „mereu la fel“.

Se foloseşte și repetarea: *întîi și întîi* „înainte de toate“ (l-am socotit pe *întîi* legat de *unu); o dată și o dată; unu și unu,* evident cu valori diferite.

Valoare intensivă are numeralul şi în expresii ca *o dată om;* de aici formule glumeţe ca *o dată voinic şi de două ori nimic* (Zanne, VII, 16.928). Apoi, tot pentru a mări expresivitatea, se adaugă *și jumătate: un om și jumătate* (formula se foloseşte numai pentru oameni); *om o dată și jumătate; chilipirgiu și jumătate* (Zanne, V, 11.527).

Mai adaug numai că tot dintr-o întărire a lui *unu* au apărut în franţuzește *chacun,* în italienește *ciascuno* „fiecare în parte“.

XVII. NUMERALE NEGATIVE

80. Ceea ce în cifre se exprimă prin *zero,* în vorbire devine negarea lui *unu* sau a lui *ceva.* Astfel latinul *nullus* „nici unu“ provine din negaţia *ne* și *ullus* „vreunu“, care la rîndul lui este derivat de la *unus* (vezi la § 76, negarea

negației, *nonnulli* „cîțiva"). Mai tîrziu s-a format compusul *neque unus,* care a devenit în românește *nici unu;* la fel în italiană *nessuno* „nimeni" din *ne ipse unus* „nici chiar unu".

În greaca veche „nici unu" era *medeis,* iar „nimeni" era *oudeis,* ambele formate de la *heis* „unu", cu negațiile *me, ou.* În germană „nici un" se zice *kein,* format de la *ein* „unu", iar în englezește *none,* din negația *ne* și *one* „unu".

Există însă și posibilitatea de a forma un echivalent al lui *zero* fără a folosi un adverb de negație: cuvinte care înseamnă „vreunu", plasate în contexte negative, ajung să însemne „nici unu". Așa s-a întîmplat în franțuzește cu *aucun* (din lat. *aliquis* „cineva" și *unus;* dar vezi formula *d'aucuns* „unii") și în aromână cu *vrnu,* care înseamnă „nici unu", deși e identic ca formație cu *vreunu* al nostru; ca model i-a servit grecescul modern *kanis* „nici unu", format din *is* „unu"; și acest cuvînt are în paralel înțelesul primitiv de „vreunu".

81. Am ajuns astfel să vorbim despre negație. În latinește „nu" se zicea *non* (care a dat în românește *nu),* format din elementul negativ *ne* și *oin-,* forma primitivă a lui *unus.* La fel în germană *nein* „nu" e format dintr-un element negativ *n-* și numeralul *ein* „unu" (vezi în paragraful precedent explicația lui *kein).*

În măsura în care cuvintele cu înțelesul de „nimeni", „nimic" intră în opoziție cu numeralele, ele merită să fie amintite aici, chiar

dacă propriu-zis ele înseşi nu sînt numerale (în fond, nici *zero* nu e numeral). În latineşte „nimeni" se zicea *nemo*, cu genitivul *neminis* (de unde e moştenit *nimeni* al nostru), format din negaţia *ne* şi substantivul *homo* „om"; „nimic" se zicea *nihil*, format tot din negaţia *ne*, *ni* şi substantivul *hilum*, care nu se ştie ce era (de aici avem derivate ca *nihilist*, *a anihila*). În greceşte „nimic" se zicea *meden*, *ouden*, neutre ale lui „nici unu" despre care a fost vorba în paragraful precedent. În franţuzeşte „nimic" se zice, între altele, *néant*, iar în italieneşte *niente*, formate ambele din negaţia *ne* şi latinul *gens*, *gentis* „neam", apoi „persoană" (acest din urmă sens fiind dezvoltat în perioada romanică). În germană, în afară de *nein*, care se foloseşte izolat, există şi *nicht*, numai în frază, format din negaţia *ni* şi substantivul *Wicht* „lucru, fiinţă". În româneşte *nimic* a fost format într-o vreme foarte veche din negaţia *ne* şi substantivul *mica* (în latineşte acesta însemna „firimitură"). Se mai foloseşte uneori şi turcescul *yok*.

XVIII. NUMERALE CARDINALE

82. Deoarece de la numeralele care precizează numărul obiectelor s-au creat altele, cu diverse valori pe care le vom trece în revistă, cele dintîi au primit numele de *cardinale*, pornindu-se de la cuvîntul latinesc *cardo*, gen. *cardi-*

nis „țîțînă“: cardinal este punctul central în jurul căruia se învîrtește un mecanism, o grupare (vezi aplicarea cuvîntului la prelații catolici care aleg pe papa). Date asupra întrebuințării cardinalelor se găsesc presărate în paginile precedente și în cele următoare, astfel că nu mai pare necesar să se spună mai mult în acest paragraf.

XIX. NUMERALE ORDINALE

83. Cu ajutorul numerelor se pot stabili serii de obiecte similare; astfel se ajunge la nevoia de a avea forme speciale de numerale, arătînd ordinea numerică, deci numerale ordinale. Pare cu totul normal ca acestea să se formeze de la cardinale, și așa se și întîmplă în general, cu unele excepții interesante. Pentru a ști al cîtelea din 10 a ajuns la țintă un alergător, de exemplu, trebuie să numărăm și, constatînd că înaintea lui au sosit 4, stabilim că cel care ne interesează a ajuns al 5-lea. Putem număra și pe cei care au venit după el, și așa constatăm că este al 6-lea din urmă. Dar pentru primul sosit, ca și pentru ultimul, nu este nevoie să numărăm, pentru că poziția lor se vede de la prima ochire, iar primul rămîne primul și cel din urmă rămîne cel din urmă, indiferent de numărul celorlalți. De aceea constatăm că, în principalele limbi cunoscute de noi, primul

este denumit cu termeni care nu derivă de la numeralul *unu* (Lejeune, p. 117; vezi şi Spitzer, p. 10): în latineşte *primus* (1 se zicea *unus)*, în greceşte *protos* (1 se zicea *heis)*, ambele derivate de la adverbul *pro* „înainte"; în limbile romanice se folosesc reprezentanţi ai latinului *primus* sau derivate de la el (fr. *premier* etc.), numai în româneşte (deşi vom găsi şi resturi ale lui *primus*, vezi § 128 şi 186) apare numeralul ordinal *întîi*, din lat. *antaneus*, format de la adverbul *ante* „înainte".

În germană, „întîiul" se zice *erster*, de la vechiul adverb *ehe* „devreme", deci primul era cel care ajungea mai devreme, pe cînd 1 se zice *ein(s)*; în engleză găsim *first*, din familia adverbului *fore* „înainte", înrudit cu lat. şi gr. *pro* (1 se zice *one*). În slavă, „primul" e *prŭvĭ*, din aceeaşi temă indo-europeană *pro-* (1 se zicea *jedinŭ*); de la *prŭvĭ* e format numele care a dat în româneşte *Pîrvu*, *Pîrvan* (la origine acest nume se dădea primilor născuţi). În ungureşte „primul" e *első*, derivat de la *elő* „înainte" (iar 1 se zice *egy*). Alte exemple, la Lejeune.

84. De fapt, e foarte uşor să-l clasăm şi pe al doilea fără să numărăm, de aceea şi găsim în diverse limbi cuvinte care înseamnă „al doilea" şi nu derivă de la 2 (vezi Lejeune). În latineşte „al doilea" se zicea *secundus*, format de la verbul *sequor* „a urma", deci al doilea era „următorul", adică cel care urmează după primul; de aici cuvintele respective din limbile

romanice, de exemplu în franțuzește *second* (și în englezește *second*, împrumutat din franțuzește). De la *secundus* avem, împrumutat, substantivul *secundă*, pornind de la înțelesul primitiv de „care urmează", deci *secunda* este clipa următoare; în schimb derivatul *secundar*, tot împrumutat, de care vom mai vorbi, pornește, ca adjectiv, de la înțelesul de „al 2-lea".

Sînt totuși limbi în care „al 2-lea" se formează de la „doi", printre ele româna, greaca (*deuteros*, pronunțat azi *defteros*), germana. *Deuteronom* este numele unei cărți din Vechiul Testament, sensul fiind „repetarea legii" (*nomos* e „lege"). În greaca veche, *deuteragonistes* era actorul care juca rolul al doilea în tragedie, primul fiind numit *protagonistes* (în total nu puteau fi mai mult de 3 actori). La jocurile de cărți s-a spus și la noi, în trecut, *defteros* pentru „mîna a doua" (jucătorul care venea la rînd după cel care deschidea jocul, numit pînă azi cu cuvîntul grecesc, *protos*).

Și în franțuzește există, pe lîngă *second*, un derivat de la „doi", anume *deuxième*, despărțit de *second* printr-o nuanță: cînd după al doilea urmează un al treilea, se zice în principiu *deuxième* iar cînd nu mai există alții sau nu sînt luați în considerație decît întîiul și al doilea, se zice *second*. Dar această deosebire nu este respectată cu strictețe, căci se zice la tren *seconde classe*, deși există și clasa a treia, și de asemenea se zice *soldat de deuxième classe* pentru „simplu soldat", deși nu există soldați de clasa a treia.

Şi în latineşte exista un al doilea cuvînt, *alter* (de la care avem în româneşte pe *alt*); acesta însemna „celălalt", dar se folosea şi pentru „al 2-lea", ca şi francezul *second*, numai cînd seria se isprăvea cu 2. În slavă, „al 2-lea" era *vŭtorĭĭ*, fără legătură cu *dvoi* „2". De aici, în româna veche, grupuri ca *ftori logofăt, ftori armaş* (azi s-ar zice *adjunct*). În maghiară se zice *második* „al 2-lea", derivat de la *más* „altul" (2 se zice *kettő*).

85. Latinescul *tertius* „al treilea" apare la noi ca neologism, mai ales în stilul juridic: se vorbeşte despre o *terţă persoană*, adică altcineva decît cei doi împricinaţi, şi se foloseşte şi ca substantiv, *un terţ*. Femininul *terţă* are şi valoare de colectiv. Vezi şi derivatul *terţiar*. Nu am prea multă încredere în explicaţia cuvîntului românesc regional *tîrţiu* „berbec de 2 pînă la 3 ani", prin lat. *tertius*.

În greacă, „al 3-lea" era *tritos*, de unde *tritagonistes* „actorul care juca al 3-lea rol în tragedie". În slavă, „al 3-lea" se zicea *tretiĭ*, de unde avem, în textele noastre vechi, pe *treti logofăt, treti armaş*. Derivat de la *tretiĭ* este substantivul pe care-l avem sub forma *tretin* „animal (mai ales cal) de trei ani".

În paginile următoare vom găsi mai multe substantive actuale, ca *siestă, octavă, dijmă*, bazate pe numerale ordinale latineşti. În latineşte erau şi altele, de exemplu *uicesima* „a 20-a" apărea în formula *uicesima hereditatum* „taxa de 5 la sută pe moşteniri".

XX. NUMERALE COLECTIVE

86. Vorbind mai sus de substantivele colective (§ 7), am amintit că există și numerale colective, care denumesc grupuri mai mult sau mai puțin constante. Pentru un grup de 2, există formații speciale, fără legătură cu numărul 2. În latinește se zicea *ambo* (cu flexiune de dual), care a dat în românește cuvîntul, astăzi învechit, *îmbi;* din aceeași rădăcină găsim în grecește pe *ampho*, în germană *beide*, engl. *both*, în slavă *oba*. Paralel cu acest numeral este un prefix, *ambi-* în latinește, *amphi-* în grecește, cu înțelesul de „de o parte și de alta"; îl găsim în latinește în *ambitio*, care însemna la origine „tîrcoale (deci mergere de o parte și de alta) date alegătorilor de un candidat", adică „ingerințe electorale", apoi în cuvinte ca *ambivalent* și altele; în grecește, în *amphora*, din *amphi-* și *phor-* „a purta" (deci „care poate fi ținut de două torți"), *amphitheatron* și altele.

La un moment dat, probabil uitîndu-se sensul real al lui *ambo*, s-a format compusul pleonastic care a devenit în românește *amîndoi*, iar după modelul acestuia s-au format compusele regionale *amîntrei*, *amînpatru* etc., care nu sînt neapărat glumețe, cum crede Finuța Hasan (p. 207; de altfel pe aceeași pagină, în nota 4, autoarea arată că întreaga serie e curentă în aromână). În spaniolă se zice *ambos á dos*, în portugheză *ambos de duos*, notează Spitzer (p. 12, n.), care trimite și la engl. *both of them* (literal „ambii din ei"), it. *tutt'a due*. Și în

spaniola vorbită în America se zice *ambos tres, ambos cuatro, ambos cinco.* Totuşi, cînd acum vreo 40 de ani un deputat a spus în Camera noastră *ambele trei chestiuni,* a fost un rîs homeric în toată ţara. La Coresi se găseşte şi *amîndoisprezece;* Finuţa Hasan (loc. cit.) arată că e un calc după v. sl. *oba na desęte,* care înseamnă literal „amîndoi peste zece".

87. De la 2 în sus, se formează derivate cu sufixe. În greceşte, sufixul este *-as,* cu genitivul *-ados;* avem în româneşte, prin împrumut, mai multe derivate cu acest sufix, parte recente, parte mai vechi, de exemplu *triadă* „grup de trei" (în Creta este un oraş *Hagia Triada* „Sfînta Treime"), *pentadă* „grup de 5" (în compusul folosit mai demult *protipendadă* „primul grup de 5", adică partea sus-pusă a societăţii: *proti* „prima", *pentadă,* pronunţat în greaca modernă *pend-);* apoi *decadă* „grup de 10", *miriadă* „grup de 10.000". În greceşte s-a format *hebdomas,* genit. *hebdomados* „grup de 7", „săptămînă", de unde avem pe *hebdomadar.* În mod curios s-a format şi *monadă,* care nu înseamnă „grup de unu", ci „unitate". Aici vom mai adăuga pe *tetras, tetrados* „grup de 4", pe care nu-l avem în româneşte sub forma *tetradă,* dar derivatul grecesc *tetradion,* care a fost împrumutat în ruseşte sub forma *tetrad'* „caiet", a devenit în româneşte *tartaj* „scoarţă de carte sau de caiet". Nu trebuie să ne surprindă evoluţia de sens, căci o regăsim în francezul *cahier* (pe care-l avem împrumutat printr-un intermediar polo-

nez sub forma *caiet)*, din latinescul *quaternus* „grup de 4"; tot de aici este în engleza medievală *quair* „carte", pe care-l găsim în cartea *The Kingis quair* „Cartea regelui", opera regelui James al Scoției.

88. În latinește apare un element *-r-* cu care se formează substantive colective derivate de la numere: *decuria* „grup de 10", *centuria* „grup de 100" (Meillet, p. 293). Tot pe bază latină s-au format, în italiană, numele colectivelor muzicale care în românește au devenit *trio* și *terțet, quattuor, quintet, sextet* (sufixul *-et* este același ca în *brădet*, vezi § 7); asemănătoare cu acestea sînt pe de o parte *terță, cvartă, cvintă*, folosite mai ales la jocurile de cărți, și *tripletă*, care apare mai des la ciclism. În franțuzește se folosește sufixul *-aine*, dar nu pe lîngă toate numeralele. De la *huit* „8" există *huitaine* „grup de 8 zile", întrebuințat mai ales în justiție: *jugement à huitaine* „hotărîrea se va da peste 8 zile" (de fapt, peste 7, căci francezii zic „8 zile" cu înțelesul de „săptămînă", vezi § 184); de la *neuf* „9", *neuvaine*, numele unei proceduri religioase; apoi *dizaine* „grup de 10" și *douzaine* „grup de 12", după care găsim *quinzaine* (15), *vingtaine* (20), *trentaine* (30), *quarantaine* (40), *cinquantaine* (50), *soixantaine* (60) și *centaine* (100). De aici avem în românește, prin împrumut, pe *duzină, chenzină* și *carantină*, și pe de altă parte numeralele fracționare de care va fi vorba imediat. De notat că

în franțuzește, cu excepția lui *douzaine*, aceste numerale se folosesc cu valoare de aproximație, de exemplu *une vingtaine* înseamnă „vreo 20".

Corespondentul rusesc al lui *tripletă* este *troika* „sanie cu 3 cai", derivat de la *troe* „3". Aici mai trebuie adăugat derivatul slav *troița* „treime", apoi „cruce ridicată la o răspîntie", numită așa pentru că poartă chipurile Sfîntei Treimi.

În românește s-au creat formații analitice, cu *cîteși* și cu *tus-* din *toți* (aceasta din urmă este populară, dar e considerată corectă): *cîteși trei* etc. (Finuța Hasan, p. 206), *tustrei, tuspatru* etc., avînd și o formă învechită de feminin: *tute-șapte* (id., ib.). De observat că acest fel de numărătoare nu merge prea departe (*tus-șasă* e citat în *Gram. Acad.*, I, p. 191), și că pentru *doi* nu se întrebuințează, pentru că avem forma specială *amîndoi*. S-a mai folosit și sufixul cu care se formează substantive colective, *-ime*, dar numai pentru *treime* (în *Sfînta Treime)*; izolat găsim forma regională *patriac* „grup de 4" (DLR s. v.). În sfîrșit, mai întîlnim formule ca *în doi, în trei* etc. (vezi și *joc de doi*), iar pentru numerele mari, expresii ca *sînt cu sutele, au venit cu miile*. În aromână se zice *șamindoi, șamintreili, șaminpaturli*, iar în meglenoromână *șimindoili*, sub influența neogreacă (se spune în grecește „și cei doi" pentru *amîndoi*).

Să mai adăugăm derivatul românesc *sutar* „100 de lei" (într-o vreme se zicea și *miar* pentru 1.000 de lei).

XXI. NUMERALE FRACȚIONARE

89. Acestea exprimă faptul că dintr-un întreg se reține numai o parte. În latinește, „jumătate" se exprima cu ajutorul primului termen descompus *semi-* (izolat nu apare; pentru formație, vezi § 76), reluat de noi în compuse neologice ca *semicerc, semidoct, semilună* etc. Corespunzătorul lui exact în grecește este *hemi-*, pe care-l avem în neologisme ca *hemiplegie* „paralizie a unei jumătăți laterale a corpului" (*plege* înseamnă „lovitură") etc.; adesea se scrie și se pronunță fără *h* inițial, după modelul limbilor romanice, eventual al limbii grecești moderne: *emistih* „jumătate de vers" etc.

„Jumătate" se mai zicea în latinește *dimidium*, format de la *medium* „mijloc" cu prefixul *dis-*, care arată despărțirea; a devenit în franțuzește *demi-*, pe care-l avem în românește în compuse ca *demipalton, demisec, demisol* etc. și se folosește și singur cu înțelesul de „haină mai groasă decît pardesiul, dar mai subțire decît paltonul"; în franțuzește *demi* singur se folosește cu înțelesul de „halbă de bere". Pentru originea românescului *jumătate*, vezi § 17. Se folosește și cu sensul figurat de „soție" (la fel în franțuzește *moitié*, derivat de la lat. *medium*).

În germană, „jumătate" se zice *halb, Halbe*, de unde l-am împrumutat pe *halbă (de bere)*; în englezește, forma paralelă cu cea germană este *half* (pronunțat *haf*), de unde în românește

haf „mijlocaș" (la fotbal). În slavă, „jumătate" e *polovina*, scurtat în rusește *pol*, pe care îl găsim în rus. *polimperial* „jumătatea din valoarea monedei imperial" (care era de 10 ruble); de aici vine în românește *pol* cu valoarea de „20 de lei", poate prin confuzie cu *napoleon* (mulți cred că *pol* este o scurtare a lui *napoleon*). Mă întreb însă dacă nu trebuie să pornim de la rus. *sorokovka* „monedă de 40 de ruble". Tot aici trebuie raportat și *poloboc*, din rus. *polubočka* „jumătate de bute".

În maghiară, „jumătate" se zice *féle*, de unde la românii din Transilvania *o fele* „o jumătate de litru". Derivatul maghiar *feleség* este numele obișnuit pentru „soție".

În românește, în loc de „jumătate", se mai poate zice *în două*, de exemplu *a rupe mîța în două* (Zanne, I, 2.137), ideea primitivă fiind „a face 2 jumătăți".

90. De la „3" înainte, numeralele fracționare se formează în mod consecvent de la cele cardinale. În latinește „a 3-a parte" se zicea *tertia pars*, deci cu un adjectiv (pe care l-am mai găsit ca ordinal, iar sub forma femininului *terță* a figurat și printre colective). În germană, de la *drei* „3" s-a format *Drittel* „a treia parte". În celelalte limbi nu e nimic de remarcat, se folosește în general, ca în latinește, adjectivul ordinal. În românește se zice și *în trei, pe din trei* (subînțeles *părți)* și la fel se petrec lucrurile cu cîteva numerale următoare.

91. „A 4-a parte" se formează în latinește din rădăcina lui *quattuor* „4" și are forma *quartus*, la fel cu ordinalul, deci e adjectiv (se zice de fapt *quarta pars* „a 4-a parte"). În franțuzește, cuvîntul s-a păstrat, dar a pierdut legătura cu ordinalul, devenind *quart;* de aici s-a format derivatul *quartier* „cartier", adică, la început, „un sfert de oraș"; mai pe urmă s-a zis *quartier* pentru partea din localitate unde sînt cantonate trupe, ceea ce a dus la trecerea în germană *(Quartier),* în rusă *(kvartira)* cu înțelesul de „locuință", vezi și *cartier general;* în rusă a apărut pe această bază *kvartal* „cartier", iar în românește a *(în)cartirui.* Mai adaug verbul francez *écarteler* „a sfîșia, a sfîrteca". De la francezul *quart* este în românește și *cart* „serviciu de 4 ore făcut pe o navă".

În germană, „a 4-a parte" se zice *Viertel,* derivat de la *vier* „4", avînd și înțelesul de „parte a orașului". De aici, prin intermediu maghiar, a ajuns la românii din Transilvania *fîrtai* „sfert", iar din săsește, *ferdelă* „20 de litri", egal cu un sfert de găleată (care măsura 80 de litri). În rusă, de la *cetîre* „4" e format *cetvert* „sfert", care a devenit în românește *sfert.* Probabil de aici e derivat *a sfîrteca.* În glumă se zice *sfertodoct* pentru cineva care e mai puțin instruit decît un semidoct, iar în argou s-a spus într-o vreme *sfert* pentru „copil", evident după modelul lui *jumătate* „soție".

În românește, după cum se vede, nu s-au păstrat numeralele fracționare latinești; s-au format în românește diverse formule, ca *a patra parte, un pătrat,* apoi expresiile regionale *o*

pătrare „un sfert de baniță", *pătrișor, pătriță.* În limba literară, cel mai obișnuit este *pătrime*, de care vom vorbi îndată.

Se mai zice și *pe din două*, mai rar *pe din trei, pe din patru*, pentru „împărțit în 2, în 3, în 4".

92. Aici urmează să adăugăm cuvintele de origine latină *cvintă, sextă, octavă*, care în latinește erau ordinale și, ca adjective, serveau de fracționare, iar mai tîrziu, folosite la scrimă, în muzică, la jocurile de cărți, au devenit colective.

Mai rămîne numai „a 10-a parte", care în latinește se zicea *decima pars* (iarăși cu formă de ordinal), păstrat în evul mediu pentru a denumi a zecea parte, care revenea seniorului, din producția obținută de un vasal; prin intermediul maghiarei, cuvîntul a ajuns la noi sub forma *dijmă* (de observat că cu timpul partea seniorului a crescut, ajungînd adesea la jumătate). De la *decimus*, romanii au format verbul *decimare* „a omorî unu din zece", pedeapsă folosită contra soldaților atunci cînd refuzau să dea ascultare comandanților. După modelul lat. *decima* pare a fi fost făcut în franțuzește *centime* „centimă" (a suta parte dintr-un franc).

93. Cîteva cuvinte despre unele numerale fracționare românești formate greșit, dar încetățenite: am văzut că sufixul *-ime* formează în mod normal colective, de exemplu *treimea* este un grup de „3". Pornindu-se însă de la modelul

francez oferit de cuvinte franceze ca *dixième*, ordinal cu sensul de „al 10-lea", care a devenit fracționar cu sensul de „a 10-a parte", s-au format în românește *doime, treime, pătrime* etc., cu înțelesul de „jumătate", „a treia parte", „a patra parte" etc. Poate va fi intervenit asemănarea cu francezul *centime*. Astăzi, cînd unii mai spun *zecimi* pentru grupuri de 10 sau *sutimi* pentru grupuri de 100 (*zecimi de secoli* găsim la Hasdeu, citat în DLR, s. v. *petrifica)*, se consideră că este o greșeală, dar din punctul de vedere istoric tocmai aceste întrebuințări sînt corecte (vezi derivatele normale de tipul *țărănime, studențime*, ce e drept cu o nuanță diferită: e vorba de toți cei care sînt țărani sau studenți, pe cînd *treimea* nu denumește pe toți cei care sînt trei).

XXII. NUMERALE MULTIPLICATIVE

94. Acestea arată că o cantitate este prezentă de mai multe ori. În latinește se formează cu ajutorul unui termen de compunere de la rădăcina *plec-* „a împături", deci *duplex*, cu genitivul *duplicis*, înseamnă „îndoit", *triplex* „întreit" etc. De aici în franțuzește *double, triple*, care au fost preluate în românește sub forma *dublu, triplu;* primul a venit, poate prin mijlocirea germanului *Doppel* (împrumutat din franțuzește), și sub forma populară *duplu*.

De la *dublu* s-au făcut compuse ca *dublu-decalitru* (popular *dublă)* și derivate ca *a dubla, dublură,* toate neologisme. În latinește s-au mai făcut derivate ca *duplicare,* de unde am împrumutat participiul *duplicat,* devenit substantiv cu sensul de „copie", apoi *duplicitate* „atitudine neloială". Din franțuzește ne vine *dublet* „al doilea exemplar dintr-un text etc.".

Exact în același fel avem derivatele de la 3: *a tripla, triplicat, triplet* (vezi și femininul *tripletă,* § 88).

În grecește, lui *duplex* îi corespunde exact *diploos,* pe care-l găsim în termenul savant *diplodocus,* numele unui animal preistoric (propriu-zis „dublă grindă"); direct sau printr-un intermediar slav a ajuns la țigani *diplă* sau *diblă* „vioară", propriu-zis „făcută din două laturi".

Ca și în alte rînduri, constatăm că, deoarece 1 e pus în opoziție cu celelalte numere, se formează de la el derivate care pot fi așteptate de la 2 sau 3 dar care, logic vorbind, nu au nici un rost de la 1: putem împături ceva în 2 sau în 3, dar nu în 1, și totuși, paralel cu *duplex, triplex,* găsim în latinește pe *simplex* (devenit *simplu)* și în grecește pe *haploos,* ambele avînd ca prim termen rădăcina *sem-* „1" (vezi § 9). Din grecește, printr-un intermediar bulgar, ne-a venit *haplea* „om neserios, neatent". Amintesc și termenul lingvistic *haplologie,* propriu-zis „vorbire o singură dată", care denumește suprimarea unei silabe din două similare succesive (de exemplu *jumate* din *jumătate,* gr. *amphora* din *amphiphora,* § 86).

95. În românește, pe baza elementelor moștenite din latinește, s-a format *a îndupleca*, la început cu sensul de „a îndoi", adică „a face mlădios", apoi „a face să-și piardă rigiditatea", deci a face să adopte o atitudine indulgentă sau binevoitoare.

Formația obișnuită a multiplicativelor în românește este ca participii de conjugarea a IV-a: *îndoit, întreit* etc.

Mai semnalez o serie de expresii care au la bază, fără îndoială, tot ideea de multiplicare. În franțuzește se zice *se mettre en quatre* „a-și da toată osteneala" (lit. „a se pune în 4"), *se tenir à quatre* „a face o mare sforțare pentru a se stăpîni" (lit. „a se ține în 4"), *faire le diable à quatre* „a face mare gălăgie" (lit. „a face pe dracul în 4"). Probabil în același fel s-a format în românește *a face pe dracu-n patru* „a face tot ce e posibil". În aromână *a-mpatrulea* se zice de cineva care călărește cu mare iuțeală.

XXIII. NUMERALE DISTRIBUTIVE

96. Acestea denumesc grupuri egale între ele, formate prin disocierea unei cantități mai mari. Definiția nu se potrivește pentru subîmpărțirea în formații de cîte 1, dar o aplicăm și la acestea, deoarece sînt în opoziție cu formațiile care cuprind mai mulți termeni (vezi § 93). În latinește se zicea *singuli* „cîte 1", dar trebuie să ținem

seamă că se folosea şi la singular *singulus*, care a fost moştenit în româneşte sub forma *singur* (vezi § 78). Din derivatul latinesc *singularis* provine neologismul *singular*, iar în franţuzeşte substantivul *sanglier* „mistreţ". Alături de *singulus* ar trebui pomenit și lat. *unicus*, de unde neologismul nostru *unic* (de altfel *singulus*, cum s-a văzut (§ 78) e derivat de la o rădăcină care însemna „unu").

În grecește, „singur" se zicea *monos*, de unde avem compuse neologice ca *monoclu*, *monoton*, *monocotiledonat* etc. și de asemenea numele feminine *Mona*, *Monica*. În slavă, „singur" este *samŭ*, de unde compuse ca *samavolnic* „care nu ţine seamă decît de ce vrea el", *samoraslă* „plantă care crește singură (adică nesemănată)", și altele.

97. În latinește, distributivele se formau cu un sufix (pl.) *-ni*, astfel că *bini* (derivat de la *bis* „de două ori") însemna „cîte doi"; de aici avem în românește pe *îmbina* și *dezbina*, apoi, ca neologisme, pe *combina* și compusul *binoclu*. „Cîte trei" se zicea *terni*, „cîte 4" *quaterni* și așa mai departe. De la aceste numerale avem derivatele neologice *binar*, *ternar*, *cvaternar* „care formează grupuri de 2, 3, 4" (dar în *perioada cvaternară* adjectivul a rămas cu valoarea de ordinal), apoi *senar* „vers de 6 picioare" și tot așa *septenar*, *octonar*, versuri de 7 și de 8 picioare.

În românește, cum s-a văzut și din traducerea exemplelor, distributivele se formează cu

cîte. Uneori numeralul e repetat, de exemplu *2 cîte 2* (dar numai pînă la 3); la fel în italienește *due a due*, în franțuzește *deux par deux*, iar în portugheză simpla repetiție a numeralului cardinal îl transformă în distributiv: *dez dez* „cîte 10" (pentru toate aceste exemple, vezi Spitzer, p. 12).

Încă în latinește se spunea și *unus et unus* „unu cîte unu".

XXIV. NUMERALE ADVERBIALE

98. Acestea se deosebesc de celelalte din punct de vedere sintactic, întrucît nu se întrebuințează ca adjective, ci ca adverbe.

În grecește, din rădăcina *sem-* „1", de care am mai vorbit de mai multe ori, s-a format numeralul adverbial *hapax* „o singură dată", folosit de filologi în formula *hapax legomenon* „spus o singură dată", cu care se notează un cuvînt întîlnit în izvoarele noastre numai o singură dată.

În latinește „de două ori" se zicea *bis* (dintr-un mai vechi *duis*, deci era format de la *duo* „2"). Se mai întrebuințează și azi ca interjecție, pentru a se cere revenirea pe scenă a unui actor, de unde și verbul derivat *a bisa; bis* se mai folosește la numerele caselor, atunci cînd două clădiri la rînd au același număr (și în alte ocazii de acest fel se zice uneori *bis*).

Pe *bis* îl găsim în unele compuse ca *bis coctus* „copt de 2 ori", care a devenit în italienește *biscotto,* în franțuzește *biscuit;* în românește, îl avem pe de o parte din franțuzește, sub forma *biscuit* (în franțuzește este și, împrumutat din italienește, *biscotte);* pe de altă parte, din italiană, trecut în germană și de acolo în maghiară, a ajuns la noi sub forma *pișcot.* În germană există formula copiată *Zwieback* „copt de 2 ori", apoi „biscuit".

Înainte de unele consoane, din *bis* rămîne numai *bi-*, folosit în compunere, de exemplu *bicefal* „cu două capete", *bicarbonat* etc.

Paralela grecească a lui *bis* este *di-*, de unde avem compuse ca *dicotiledonat, diglosie* „starea unui ținut în care se vorbesc două limbi" (gr. *glossa* „limbă") etc. Acest *di-* nu trebuie confundat cu grecescul *dys-*, prefix care înseamnă „rău", de exemplu în *dispepsie* „digestie rea", nici cu prefixul latinesc *dis-*, care arată despărțirea și uneori capătă forma *di-*, de exemplu în *a disocia* (vezi *asocia*).

99. „De trei ori" se spunea în latinește *ter*, evident în legătură cu numeralul *tres* „trei". Alături de *ter*, în compuse, găsim forma *tri-*: *trilobit, trident* „furcă cu trei dinți" (atributul zeului Neptun) etc. De la *palus* „par" s-a format în latina tîrzie un compus *tripalium* „instrument de tortură" (format din trei pari), care a devenit în franțuzește *travail* „muncă": după cum a arătat, într-un articol publicat acum peste 30 de ani, Constantin Racoviță, în socie-

tatea împărțită în clase antagonice munca este pentru unii tortură și pentru alții profit (și *muncă* însemna la început „chin“).

Tri- poate reprezenta și grecesul *tris-* „de 3 ori“, de exemplu într-un cuvînt ca *tricefal* „cu 3 capete“. Alte compuse, între altele formate cu slavul *tri-* „3“, se vor vedea la § 139.

În românește, pentru numeralele adverbiale, nu există derivate, ci numai grupuri de cuvinte ca *o dată* (cu pluralul *de două ori);* mai există și alte formații cu rol adverbial, ca *dintr-o dată* (și, popular, *dintr-o bătaie),* tot pe bază de numeral. Adaug aici, pentru că nu am avut unde în altă parte, formula *din 2 în 2.*

XXV. DEFINIȚII... NEDEFINITE

100. S-a văzut din paginile precedente că limitele între diversele feluri de numerale nu sînt tocmai ferme. Pentru încercări de delimitare a numeralelor, se pot consulta articolele publicate de Luiza Seche, Sanda Golopenția-Eretescu, Viorica Florea, Alexandrina Novac. Voi rezuma la sfîrșitul acestui capitol faptele concrete, dar mai întîi socotesc că e nevoie de o introducere de ordin teoretic.

Se subliniază adesea, în timpul din urmă, faptul că definițiile întîlnite în gramatica tradițională nu pot fi peste tot aplicate în mod strict, că sînt unele exemple care pot fi clasate în două categorii, iar altele care nu intră complet în

nici una dintre categoriile stabilite (în care caz ar trebui create noi categorii intermediare). De aceea unii specialişti în alte domenii, interesaţi şi de lingvistică, şi chiar unii lingvişti emoţionaţi de criticile formulate, încearcă să deschidă alte drumuri, să definească faptele gramaticale cu alte mijloace, pornind numai de la formă, sau numai de la funcţie, transformînd fiecare excepţie într-o categorie aparte etc.

Mi se pare că mirarea în faţa nepotrivirilor este la rîndul ei un motiv de mirare. Conglomeratul limbă-gîndire este un fenomen atît de complex, încît nu e cazul să ne arătăm uimiţi cînd constatăm existenţa unor detalii speciale care se lasă mai greu catalogate. Pe lîngă că lumea gîndurilor este infinită, pe lîngă că posibilităţile de exprimare a lor sînt foarte bogate, trebuie să mai ţinem seamă de faptul că diversele formule de limbă se influenţează între ele, că limba se schimbă fără încetare, şi să ne amintim că trăiesc şi vorbesc între ei oameni de generaţii diferite, care trebuie să se înţeleagă unii pe alţii şi deci trebuie să-şi facă concesii reciproce, că există diferenţe dialectale şi chiar între indivizii din aceeaşi familie există deosebiri, cel puţin de nuanţe. Mai mult, este un fapt foarte bine stabilit că acelaşi individ nu vorbeşte exact în acelaşi mod în două ocazii diferite.

În aceste condiţii, trebuie să ne aşteptăm ca definiţiile să nu corespundă exact. Ce avem de făcut atunci? Să continuăm să facem cercetări, fie cu metode noi, fie, mai cu seamă, cu metodele tradiţionale, pentru a aduce clasa-

mentele și definițiile cît mai aproape de situația reală, fără să ne legănăm cu iluzia că vom ajunge vreodată, indiferent cu ce metodă, să le facem să îmbrace perfect datele existente. Și, ca o recomandare, să limităm învățămîntul gramaticii, în școala elementară, la faptele simple și clare.

101. Am putut vedea, din cele expuse mai sus, că numeralele, în măsura în care sîntem în stare să le recunoaștem originea, provin din alte părți de vorbire; în unele cazuri, lucrul e ușor de arătat (*zero, jumătate* etc., § 13, 17); într-altele nu avem dovezi concrete, dar e de la sine înțeles că primele numerale nu s-au făcut din nimic și că la baza lor au stat alte cuvinte. Chiar atunci cînd un cuvînt a devenit numeral, el păstrează, cel puțin o bună bucată de timp, trăsături ale părții de vorbire pe care a reprezentat-o la început; de exemplu *jumătate* rămîne pînă astăzi substantiv. Am văzut apoi că unele adjective referitoare la număr (*mult, puțin, tot* etc.) capătă unele trăsături împrumutate de la numerale.

XXVI. PROBLEME DE GRAMATICĂ

102. Într-o vreme mai veche, numeralele se declinau și prezentau diferențe pe genuri. În grecește găsim încă această situație pînă la 4.

E caracteristic că pentru numeralele de la 5 înainte nu găsim nicăieri declinare și nici flexiune deosebită a substantivului care se acordă cu numeralul. Aceasta se explică prin faptul că, așa cum s-a văzut (§ 4), limbile primitive au avut flexiuni speciale numai pentru substantivele acordate cu unul din primele 4 numere, iar resturi ale acestei situații s-au mai păstrat pînă azi. În latinește se declină 3, dar 4 nu.

Totuși, atît în grecește, cît și în latinește, numeralele mai mari, formate evident mai de curînd, se declină: lat. *ducenti* „200", *trecenti* „300" etc., gr. *diakosioi* „200", *triakosioi* „300" etc.; lat. *mille* „1.000", cu pl. *milia*, gr. *khilioi* „1.000"; cu atît mai mult se declină, în limbile moderne, *milion, miliard* (vezi și *mie*, de exemplu în românește). În românește *mie* nu provine din singularul latin *mille*, ci din pluralul *milia;* faptul se vede nu numai pentru că nu s-a păstrat *l*, ci și pentru că noi sîntem deprinși să adăugăm la început *o*, ceea ce în latinește nu era necesar: deoarece pluralul era folosit mai des decît singularul, paralel cu *două mii, trei mii* etc., a apărut și *o mie*.

103. În românește, declinarea e destul de redusă, manifestîndu-se numai la primele două numere, în mod special prin forme diferite pentru genuri (*unu* — *una, doi* — *două*), cu femininul neregulat *două*, care constituie, evident, un arhaism în gramatica noastră. În acest timp neologismul *ambii* are declinare completă. Pentru *unu*, avem genitiv-dativul *unui, unei*, a

cărui menţinere se datorează, desigur, în primul rînd, întrebuinţării lui ca pronume şi articol (vezi mai jos): o dovadă o avem în faptul că există şi la plural genitiv-dativul *unor,* fără să mai putem vorbi aici de numeral. Pentru *doi* a existat în limba veche o flexiune, dacă judecăm după forma compusă *amîndoi,* care are un genitiv-dativ *amîndoror, amîndorora,* cu un *a* final care arată că de fapt nici aici nu avem propriu-zis un numeral, căci nu se poate folosi înaintea unui substantiv şi este perfect paralel cu *tuturor, multor.*

104. În cazul tuturor celorlalte numerale pînă la 10, şi de la 10 înainte la toate cele care nu-şi formează un plural, cazul genitiv se exprimă cu ajutorul articolului *a (ajutorul a 10 tovarăşi, creştetele a doi copii),* fără acord în gen şi număr, formulă desigur nu prea veche, cum se vede şi din faptul că nu s-au folosit desinenţe. Dacă *a* s-ar fi întrebuinţat în primele timpuri ale limbii române, ar fi împiedicat crearea articolului postpus la substantivele masculine. Mai grav este că acelaşi *a* s-a folosit şi pentru dativ: în româna veche se spunea *zi a înger blînd* („spune îngerului . . .").

Astăzi, pentru dativ apare numai *la,* de exemplu *am dat mîncare la doi copii,* ceea ce slăbeşte considerabil poziţia gramaticilor conservatoare, care vor să împiedice generalizarea lui *la* ca semn al dativului substantivelor, în formule de tipul *dau apă la cai.* Acestea sînt definitiv stabilite în limbajul familiar şi sînt

perfect în acord cu tendința romanică de exprimare a funcțiilor sintactice prin prepoziții, nu prin desinențe.

105. Și 3 are în românește o situație aparte în ce privește femininul. Femininul latin era la fel cu masculinul, *tres*, numai neutrul avea o formă deosebită, *tria*, care nu s-a păstrat în românește. De notat, de altfel, că la *doi* și la *trei* apare un *i* final neoriginar, explicat de unii printr-o prefacere — foarte curioasă de altfel — a lui *-s* de la *tres* în *-i*, de alții, mai convingător, prin influența pluralelor de la substantivele masculine. În ce privește pe *trei*, i s-a format un nou feminin, *trele*, folosit numai în formule ca *toate trele, câteși trele*. Aceasta este o formație analogică după adjectivele *grele, rele* etc., ele înșile fiind formate analogic după substantive ca *măsele, cățele*, care au o justificare istorică.

106. Fiind propriu-zis adjective, numeralele sînt adesea însoțite, ca toate adjectivele, de articolul *cel*. Se vorbește astfel de *retragerea celor zece mii* (vezi § 61), de *cei șapte contra Tebei* (vezi § 49), de *cele 40 de zile de la Musa Dagh*, de *cele 100 de zile ale lui Napoleon* și așa mai departe. Chinezii, pentru a populariza mai ușor anumite lozinci, se folosesc de numerale pe care noi, în traducere, le însoțim cu articolul: *cele trei rele* etc.

Pare curios că *unu, una* sînt articulate, în timp ce celelalte numerale pînă la 10 nu sînt (forme ca *suta, mia, milionul* se explică ușor,

pentru că sînt de fapt substantive; li se pune și înainte adjectivul-articol *un, o*). S-ar părea că *unul* s-a orientat după *altul*, care, nefiind numeral, era normal să aibă formă articulată. Probabil, dacă e așa, că *una* nu e moștenit din latinește, ci e refăcut în românește după modelul masculinului, de vreme ce forma veche a devenit, nu se știe de ce, *o*. Se zice *douăsprezece*, dar nu *osprezece*. În aromână nu există *o*, se zice *ună*. I s-a reproșat la un moment dat lui Theodor Capidan, care era aromân, că a scris într-o lucrare *una singură dată*, ceea ce se explică, evident, prin influența graiului său natal.

De notat că în ultimele decenii s-a răspîndit, aproape s-a generalizat expresia nelogică *un altul* (în loc de *altul*). În principiu, același cuvînt nu poate avea în același timp și articol hotărît și articol nehotărît. Formula noastră mai veche, logică, este *altul;* s-a adăugat articolul nehotărît *un*, după modelul unor limbi străine, care însă zic „un alt", deci numai cu articolul nehotărît.

107. Numeralele devenite substantive, deci întrebuințate independent, pot primi articolul hotărît atunci cînd servesc ca reprezentare a numerelor pure sau ca note la școală. Se zice normal *doiul, treiul, cinciul, șasele, șaptele, optul, nouăle, zecele*. Dar nu se zice, pe cît pot vedea, *unul, patrul*, desigur pentru că această formă articulată s-ar confunda în pronunțare cu cea nearticulată (de vreme ce *-l* nu se pronunță) și ar putea fi luată drept numeral adjec-

tival (aceasta este de altfel întrebuințarea cea mai frecventă). Se caută deci, și se găsesc, soluții de compromis: se zice *acest unu, acest patru,* iar familiar *unu ăsta, ăl de patru* etc.

E curioasă și forma *nouăle:* articolul masculin are forma *-le* numai după substantive terminate în *-e (munte-le);* la masculinele terminate în *-ă* se folosește normal articolul de tipul feminin *(pop-a, paș-a),* sau articolul normal pentru masculine *-l (tată-l),* sau în sfîrșit nu se pune articol de loc *(vodă).* În cazul lui *nouă* a contribuit fără îndoială faptul că se găsea într-o serie de numerale terminate în *-e (șase, șapte, zece),* care l-au influențat (vezi § 20—21).

(O) sută, (două) sute, (o) mie etc. sînt substantive, dar joacă același rol sintactic ca adjectivele numerale, de aceea acordul predicatului și al articolului se face cu substantivul care le urmează: *o mie de oameni* **au** *venit,* **cei** *o sută de soldați* etc. Prin analogie, se construiesc la fel și unele substantive care dau informații cantitative, dar nu sînt numerale, de exemplu *o mulțime de copii* **trec** *pe stradă.*

108. Este uneori nevoie să se vorbească de două exemplare denumite prin același numeral, lucru foarte frecvent cînd e vorba de note puse elevilor. Se recomandă să se spună *are doi patru, i-a pus doi cinci* etc., ceea ce nu pare destul de clar, mai cu seamă cînd e vorba de numere consecutive, căci atunci se poate înțelege că e vorba de aproximare: *i-a pus doi trei* poate fi înțeles ca „doi sau trei" (vezi § 75). De

aceea se spune în mod curent *doi de patru, trei de cinci,* spre marea desperare a puriştilor, care întreabă dacă vom zice și *doi de boi.* Dacă ar servi la ceva, am zice şi aşa. Popular se folosește formula, foarte potrivită în graiurile necultivate, *doi de-alde patru.* Vezi totuşi forme articulate ca *cincii, zecii,* la Tatiana Slama-Cazacu, p. 516, şi aici mai jos, § 171.

Cînd numărul servește pentru identificarea unei persoane, a unei secțiuni dintr-o instituție, el poate avea și vocativ, formă articulată și plural: *doiule, treiule* etc., *zece miu(l), zecemiuri* (id., p. 517).

109. În multe limbi numeralul *unu* se întrebuințează şi ca pronume nehotărît. Zicem astfel *știi una?,* cu înțelesul de „știi ceva?"; *de una, e mai bine așa* (aici *una* înseamnă „o privință", „un punct de vedere"). Nu e totuşi uşor să distingem întotdeauna această întrebuințare, căci rămîne prezentă în minte și valoarea de numeral. *Am întîlnit trei oameni: unu era îmbrăcat în negru.* Aici *unu* poate fi clasat ca pronume, în loc de *un om,* dar este în orice caz opus celorlalți doi, are deci și valoare de numeral. *Sînt diferite păreri: unul crede că e bine, altul că e rău.* Aici valoarea de pronume este mai accentuată și e subliniată prin opoziția cu *altul,* care nu e numeral. În sfîrşit, pronumele *unu* are și plural, *unii,* și aici nu mai încape îndoială că nu e numeral, căci *unu* are ca plurale numerale *doi, trei* etc. Pluralul apare și la neutru: *a nu avea nici de unele.* Ar fi normal

să se scrie numeralul fără articol (așa cum am făcut eu în general aici), chiar cînd are valoare de substantiv: *din doi mi-a rămas unu* (cu atît mai mult cu cît celelalte numerale cardinale nu au în general articol), iar pronumele să se scrie cu articol, tocmai după modelul lui *altul*, care nu se poate scrie fără *-l: cînd vine unul, altul pleacă*.

Și în englezește se întrebuințează numeralul „unu“ *(one)* ca pronume nehotărît.

110. Și alte numerale se folosesc, ce e drept mai rar, cu valoare de pronume. Uneori această întrebuințare e evitată prin adăugarea unui substantiv golit de sens lexical, de exemplu *lucru: trei lucruri nu lasă-n pace pe om — vinul, femeia și banul* (Zanne, II, 3.355; vezi și VI, 15.223 și 15.224). Ne putem însă mulțumi și cu numeralul singur: *găina nu se poate cu două, cu pui și cu ouă* (Zanne, I, 1.828). Chiar cînd ne referim la un substantiv al cărui sens lexical este necesar, el poate fi subînțeles: în versurile populare *Cînd eram la mama trei* e vorba de *fete; dacă la 40 de ani n-am putut, la 80 o să pot* (Zanne, II, 4.841; aici se subînțelege *ani)*.

111. În limbile care au articol, numeralul „un“ se transformă și în articol nehotărît. Și aici se poate întîlni confuzia cu numeralul: *un popă avea un cîine* se poate înțelege ca „un singur popă avea un singur cîine“, dar în acest caz, desigur, se subliniază valoarea de numeral, așa

cum am făcut-o aici, adăugînd un cuvînt de felul lui *singur*. Mai clar apare diferența dacă înlocuim singularul cu pluralul, căci articolul nu e în opoziție cu *doi* etc., ci cu *unii* sau cu *niște*, acesta din urmă fiind de altă origine decît numeralul (lat. *nescio quid* „nu știu ce"). Cîteodată echivocul este folosit pentru a obține anumite efecte, de exemplu în expresii ca *un trai și cu al morții două*, se începe cu articolul *un*, dar în continuare e pus în opoziție cu numeralul *două*.

112. Ordinea normală este ca numeralul adjectiv să fie pus înaintea substantivului. În anumite împrejurări, pentru a-l sublinia sau a-l detașa mai bine, numeralul e pus după substantiv, de exemplu chelnerul strigă la oficiu: *halbe, trei*, întrucît dacă ar zice, cum sîntem obișnuiți, *trei halbe*, s-ar reține clar că e vorba de „halbe", ceea ce nu e necesar să fie subliniat, dar s-ar putea confunda numărul. Numai cu *jumătate* este destul de răspîndită ordinea inversă, de exemplu se spune curent *calea jumătate* (Zanne, VI, 13.201). Aceasta desigur tocmai pentru că *jumătate* nu e numeral la origine și n-a devenit adjectiv nici pînă azi.

XXVII. FORMAȚII GREȘITE

113. Se întîmplă uneori ca expresii tradiționale conținînd numerale să fie rău înțelese, diformate, construite greșit. Cu atît mai mult vom

întîlni astfel de cazuri la împrumuturi, mai ales la cele recente, formate cu elemente internaționale, dintre care unele sînt puțin familiare marelui public. Vom vedea în primul rînd modificările de formă, apoi pe cele de înțeles și la sfîrșit construcțiile sintactice. Trebuie totuși spus că unele nu sînt complet rupte de celelalte, deoarece o schimbare într-un compartiment al limbii poate aduce alte schimbări, în același compartiment sau în celelalte compartimente.

114. În românește, *a* neaccentuat latin a devenit *ă*, de aceea de la *patru* s-a format derivatul *pătrat*, cu *ă* nu cu *a*. În ultima vreme, dîndu-și seama că *pătrat* e format de la *patru*, tot mai mulți spun și scriu *patrat* și această greșeală pare că e pe cale să se impună ca regulă, deși nimeni nu spune *barbos* sau *casuță.*

S-a răspîndit în ultimele decenii termenul grecesc *dihotomie*, propriu-zis „tăiere în două", format din gr. *dikha* „în două" (îl regăsim în împrumutul nostru mai vechi *dihonie* „dezbinare", compus cu gr. *nous* „minte") și rădăcina *tem-* „a tăia", pe care o avem în *tom, atom, anatomie*. Deoarece în franțuzește se pronunță *dicotomi*, se răspîndește și la noi pronunțarea și chiar scrierea cu *c*, care întunecă originea cuvîntului.

115. În alte cazuri vorbitorii analizează greșit un cuvînt, apoi îl transformă ca să semene cu analiza pe care i-au făcut-o. În franțuzește

adjectivul *hebdomadaire* „săptămînal“ este pronunțat de oamenii cu mai puțină cultură *hebdromadaire,* sub influența substantivului *dromadaire* „cămilă“, cu care săptămîna, evident, nu are nimic de-a face. Dar *hebdomadaire* este un cuvînt livresc (format de la grecescul *hebdomos* „al șaptelea“; vezi § 87), a cărui rădăcină nu este clară pentru cine nu știe grecește, pe cînd cămila e mult mai cunoscută.

În românește s-a spus a face pe cineva sau ceva *mici fărîme.* Poate sub influența unor pronunțări regionale, expresia s-a transformat în *mii și fărîme,* fără sens logic, căci între numeral și substantivul pe care-l însoțește nu are ce căuta conjuncția *și.*

Numele de plantă latin *centaurea,* derivat de la *centaurus* (animal fabulos), a fost analizat de germani ca și cînd ar fi fost format din lat. *centum* „100“ și *aurum* „aur“, de aceea au format în nemțește numele *Tausendgüldenkraut* (de la *Tausend* „1.000“, *gülden* „de aur“ și *Kraut* „buruiană“).

Numeralul latin *quattuor* „4“ este neanalizabil din punctul de vedere al limbii latine. A fost folosit pentru a denumi o bucată de muzică concepută pentru a fi executată la 4 instrumente. După acest model, considerîndu-se că *-uor* este un sufix (francezii pronunță aproximativ *kat* pentru „4“), s-a creat *septuor* „muzică pentru 7 instrumente“, de la fr. *sept* „7“. Mai departe însă sufixul a fost înțeles ca *-tuor,* și astfel s-au format *sextuor* de la lat. *sex* „6“ și *dixtuor* de la fr. *dix* „10“.

116. Cuvinte formate greşit din cauză că modelul lor a fost înţeles greşit. *Dialog* a fost pus alături de *monolog* (vezi § 137) şi, ştiindu-se că *monos* înseamnă „singur", s-a crezut că *dia-* e „2", cu atît mai uşor cu cît există o formă *di-* pentru „2" (vezi § 98). De aceea unii au creat paralela *trialog* „vorbire în 3" (o formă *tria-* nu există însă nicăieri). În realitate, *dia-* este un prefix grecesc, format pe baza unei prepoziţii care marchează despărţirea, traversarea (vezi *diametru, diafragmă)* şi nu are nimic de-a face cu 2. Dialogul poate fi deci în trei şi în mai mulţi. Greşeala de înţelegere a pătruns şi în Dicţionarul limbii române moderne, care defineşte dialogul ca o „convorbire între două persoane"; ce ne facem atunci cu dialogurile lui Platon, la care iau parte cinci sau şase persoane?

Paralelă cu această greşeală este alta, pornind tot de la înţelegerea falsă a prefixului *dia-*: *diateză*, format în greceşte, e folosit astăzi pentru a denumi „starea" verbului (activ, pasiv, reflexiv); dar, constatîndu-se că există trei stări, s-a ajuns să se vorbească de *triateze*. În realitate, *diateză* se potriveşte şi pentru 3 şi pentru mai multe; formaţia grecească a fost copiată în latineşte, unde s-a ajuns la *dispositio* „dispunere", „dispoziţie", prefixul latinesc *dis-* fiind echivalent cu grecescul *dia-* (şi în medicină se foloseşte *diateză*, cu sensul corect de „dispoziţie").

117. Alături de *biscotte* „pişcot" (vezi § 98), a apărut de curînd în franţuzeşte *triscotte*,

numele unui produs alimentar, evident un aluat copt de trei ori. Dar în *biscotte* rădăcina nu este *scot-*, ci *cot-*, numeralul fiind *bis;* deci noul produs ar fi trebuit numit *tricot* (ceea ce, bineînțeles, nu putea conveni, căci se producea confuzie cu termenul din țesătorie). În grecește există forma *tris-*, dar mă îndoiesc că de la ea a pornit creatorul termenului.

Tot în franțuzește s-a format verbul *trisser*, paralel cu *bisser* „a bisa". Și acesta are același defect ca și cel de mai sus.

Am vorbit mai sus de *dihotomie*. Constatînd că o unitate poate fi împărțită în trei, unii au creat compusul *trihotomie*. Dar pe de o parte în grecește nu se formează astfel de compuse (*trikha* „în trei" există, dar ca prim termen de compunere se folosește *tri-* sau *tris-*), pe de altă parte un cuvînt *trikh-* exista și însemna „păr" (vezi *trihofitie*, numele unei boli), prin urmare *trihotomie* ar însemna nu „tăiere în 3", ci „tăierea părului". E curios că *Trichotomie* se găsește și în germană, avînd, pe lîngă înțelesul greșit de „despărțire în trei", și pe cel corect de „tăiere a firului de păr în patru".

118. În mod greșit la noi, astăzi, un text într-un singur exemplar se numește *unicat*, după modelul lui *duplicat* și *triplicat*. S-a format acest termen din *un-* cu sufixul *-icat*, eventual din *unic*, cu sufixul *-at;* dar *duplicat* și *triplicat* nu sînt formate cu *-icat* sau cu *-at*, ci cu elementul de compunere *-plicat* (vezi § 94). *Uniplicat* nu se putea forma, deoarece un lucru nu se

poate împături într-una. Un sufix *-icat* nu există. Dacă însă socotim că *unicat* e format cu sufixul *-at,* ar trebui să demonstrăm mai întîi existenţa unui verb *a unica,* pentru a putea forma de la el un participiu. Dacă ne poate mîngîia acest lucru, amintesc că şi romanii au făcut o greşeală asemănătoare cînd au creat pe *simplex.*

În lingvistică se foloseşte derivatul pleonastic *reduplicare,* care nu înseamnă, cum s-ar putea părea, „dublare încă o dată", ci pur şi simplu „dublare". Explicaţia este că în franţuzeşte *re-* nu mai indică numaidecît repetarea, ci a devenit un element de formare a verbului de la substantiv. Se zice deci *réduplication* ca şi *redoubler* „a dubla".

119. Greşeli cauzate de înţelegerea falsă a termenilor de bază. Am văzut (§ 84) că *protagonist* era la greci primul actor într-o tragedie (*protos* însemna „prim"). La noi a fost înţeles întîi ca „actor care joacă un rol important", apoi ca „actor" pur şi simplu. De aceea în cronicile sportive se vorbeşte, figurat, de *numeroşi protagonişti* la fiecare joc, de *principalii protagonişti,* ca şi cum ar putea exista şi protagonişti secundari. Dacă însă *protagonist* ar fi într-adevăr egal cu *actor,* de ce ne-ar mai trebui acest cuvînt în plus? Numai ca să facem paradă de erudiţie? În realitate ne arătăm numai ignoranţa.

Dilemă este o situaţie din care există două ieşiri; aici avem efectiv de-a face cu numeralul 2; dar unii au ajuns să vorbească de *dileme cu*

trei soluții, crezînd probabil că *di-* este o formă a prefixului *dia-*. Deci aici se face greşeala inversă celei semnalate mai sus. În afară de aceasta, tradiţia vrea ca ambele ieşiri dintr-o dilemă să fie neplăcute. De exemplu, cînd ni se pune în faţă o alegere ca *punga sau viaţa*, sîntem într-o dilemă. Dar astăzi, foarte adesea, se foloseşte *dilemă* cu înţelesul vag de „încurcătură", „nedumerire", astfel că mulţi spun, de exemplu, *sînt în dilemă, nu ştiu dacă să merg la teatru sau la meci, căci amîndouă mă atrag*. Mai mult, am auzit şi *sînt într-o mare dilemă bănească*, deşi vorbitorul nu era pus în faţa unei alegeri.

120. *A decima* însemna în latineşte „a omorî unu din 10" (vezi § 92). În vremea noastră mai e folosit cînd e vorba de epidemii, de calamităţi naturale. Deoarece în aceste situaţii numărul morţilor este mare, proporţional cu întreaga populaţie, mulţi au văzut în *a decima* un sinonim mai distins al lui „nimici"; de aceea citim şi auzim că un grup de indivizi *au fost decimaţi pînă la unu*, deci nu unu din zece, ci toţi au fost omorîţi.

Într-o recentă emisiune de televiziune, Mioara Avram a semnalat că într-o cronică dramatică se vorbea de o piesă devenită *centenară* după numai 7 luni de la premieră. Pare limpede că în mintea cronicarului *centenar* înseamnă „care a împlinit 100 de reprezentaţii", deşi în partea a doua a compusului, *-en-*, avem cuvîntul latinesc *annus* „an" (vezi § 187), deci nimeni şi nimic nu poate deveni centenar înainte de 100 de ani.

Am auzit şi de un *monolog în doi*, pentru că vorbitorul nu ştia că *monos* înseamnă „singur“.

121. Sînt cazuri cînd o formaţie capătă un înţeles deosebit mult de al elementelor care o compun şi deci acestea sînt neglijate. Aici vina principală este a realităţii care s-a schimbat, fără să antreneze şi o schimbare a modului ei de exprimare. La romani, *centuria* era o unitate militară formată din 100 de oameni (*centum* era 100). Cu timpul s-a simţit nevoia unei organizări mai strînse şi efectivul centuriei s-a redus la 60 de oameni, păstrîndu-se totuşi vechiul nume (vezi § 44). De la *sexaginta* „60“ era greu de format un derivat şi trebuie să mai ţinem seamă şi de faptul că şi *centuria*, la rîndul său, dăduse derivate, care acum ar fi trebuit înlocuite.

Cam în acelaşi fel la Berlin s-a păstrat pentru moneda de 5 pfenigi numele de *Sechser*, care înseamnă de fapt „piesă de 6“, pentru că într-o organizare monetară anterioară se foloseau astfel de piese (Sommer, p. 66).

Cei care vorbesc de *un trifoi cu 4 foi* nu se gîndesc că *trifoi* înseamnă de fapt „foaie triplă“ (lat. *trifolium)*.

Răspunzînd la o întrebare a profesorului, un elev a spus că *primul congres al partidului a fost congresul al V-lea*. Pentru el, primul congres ajunsese să însemne congresul cel mai important pînă la data cînd a avut loc interogarea.

122. E uşor de înţeles că pe această temă s-au făcut şi se fac multe glume. Trece tot drept răspuns al unui elev că *cei 4 evanghelişti sînt 3, Luca şi Matei.* În nemţeşte se spune *alle gute drei Dinge sind vier* „toate cele 3 lucruri bune sînt 4".

Iată şi un exemplu francez. În editurile franceze era obiceiul să se tipărească pe copertele cărţilor tirajul de bază în mii de exemplare. Astfel se însemna *A treia mie* sau *A patra mie*, ceea ce însemna că exemplarul pe care-l aveai în mînă apăruse după ce se trăseseră alte două sau trei mii. Control nu făcea nimeni, de aceea editorii, ca să-şi laude lucrarea, dădeau numere exagerate. În comedia „Vient de paraître" a lui Edouard Bourdet, un editor, lăudîndu-şi întreprinderea, spunea că a tipărit o carte în 7.000 de exemplare şi adăuga: „iar miile noastre sînt adevărate mii, mii de 500 de exemplare". Pentru el *mii* ajunsese să însemne „ediţii".

123. Se fac adesea pleonasme în legătură cu numerele. Am pomenit mai sus (§ 119) de *principalii protagonişti* (mai mult decît un pleonasm este *ambele trei chestiuni,* § 86). Mai puţin ridiculizat şi tot mai des întîlnit este *procentul la sută: am îndeplinit planul într-un procent de 110 la sută;* dar *procent* înseamnă tocmai „ la sută".

De acelaşi tip sînt formulele următoare, care se răspîndesc astăzi foarte repede (provin desigur din stilul rapoartelor): înaintea numerelor se adaugă substantive ca *număr, valoare,*

cantitate etc. Citim astfel peste tot: *am construit un număr de 10 stațiuni, s-a economisit o valoare de 100.000 lei, transportul unei cantități de 1.000 de saci* etc. Acestea, deocamdată, nu sînt ridiculizate, deși pare inutil să comunici că 10 e un număr, că 100.000 de lei constituie o valoare și că 1.000 de saci formează o cantitate. Aici, probabil, nu e vorba de neînțelegerea cuvintelor, ci de intenția de a vorbi solemn, ceea ce ajunge să însemne pretențios.

Am auzit adesea în trecut *să vii pe la 2 după 12* sau *se făcuse ceasul 1 după 12.* Este totuși clar că 1 și 2 nu pot fi decît după 12. În mintea vorbitorului, 12 însemna fie „amiază", fie „miezul nopții". Dacă formula nu era pleonastică, atunci era ambiguă.

124. Într-un caz expresia în întregimea ei a fost rău înțeleasă. S-a spus *să te duci 8 cu-a brînzei,* în sensul de să te duci 8 săptămîni, dintre care primele 7 sînt cele care alcătuiesc postul Paștelui, iar a 8-a, săptămîna brînzei (în care e interzisă carnea, dar e permisă brînza). Mulți necunoscînd punctul de plecare al formulei, au crezut că *a brînzei* se adaugă la cele 8, de aceea zic *să te duci 8, cu-a brînzei 9* (vezi de exemplu Zanne, I, 252).

125. Acum greșeli de gramatică. Am văzut expresia corectă *dintr-o mie și unu de motive* (§ 57). Adesea se aude *o mie și una de motive,* ca și cînd *motiv* ar fi feminin. S-ar putea so-

coti că de vină este forma pluralului *motive*, dar nu cred că un român se poate înşela aici cu privire la gen. Mai curînd, aşa cum am presupus în pasajul citat, trebuie să pornim de la formula *O mie și una de nopți*, luată în bloc şi nu prea bine înțeleasă.

Există în Bucureşti un magazin cu firma *1.001 de obiecte*. Publicul citeşte adesea *o mie și una de obiecte*. Desigur aici contează şi faptul că neutrele au la plural aceeaşi formă ca femininele.

În primii ani după cel de-al doilea război mondial, ziarele de limbă engleză au vorbit adesea de *big three*, cele trei mari puteri care tratau restabilirea relațiilor paşnice între popoare. În româneşte se scria de obicei *marii trei*, păstrîndu-se ordinea cuvintelor din englezeşte, greşit, căci nu era vorba de nişte 3 care erau mari, ci de nişte mari puteri care erau în număr de 3. Deci traducerea corectă era *cei trei mari* (cf. § 112).

Şi acum o greşeală care e pe cale de a se generaliza, deci de a deveni normă. În limba noastră mai veche, *întîi* era neflexibil. Se zicea nu numai *partea întîi* şi *zi întîi*, ci și *nevasta de-ntîi* etc. Următoarele numerale ordinale aveau flexiune: *partea a doua, anului al treilea*, deci se punea la început articolul *a(l)*, iar la urmă articolul hotărît. După acest model, a început să se articuleze și *întîi: clasa întîia*, în Moldova chiar *a întîia* (în rostirea mai rapidă, *a-ntîia)*. Deocamdată gramatica oficială condamnă acest uzaj, dar articolul hotărît este pe cale de a se impune; s-a şi impus atunci

cînd numeralul e așezat înaintea substantivului, căci nu putem spune *întîi oară, întîi semn,* ci numai *întîia oară, întîiul semn;* articolul s-a impus și cînd numeralul e folosit singur: — *Care model e mai frumos? — Întîiul. Nu mă împac cu formula a doua, dar întîia îmi place.* Prin generalizarea articolului la *întîi*, în fond, se simplifică și se regularizează limba, căci se suprimă o excepție inutilă. Să se observe că, alături de *întîiul*, avem sinonimul *primul, prima,* care se încadrează fără complicații în regula generală.

XXVIII. DERIVATE

126. Importanța numeralelor în limbă se poate dovedi cu ajutorul mulțimii de derivate pe care ni le dau, foarte frecvente la numeralele mici și la cele rotunde. Voi prezenta aici o parte dintre cele care se folosesc în limba română (unele au fost amintite mai sus) și un număr mai mic din alte limbi.

La primele două numerale, ținînd seama de existența unor formații nesistematice, am inserat separat derivatele de la cardinale și pe cele care pornesc de la alte rădăcini decît cardinalele.

127. De la numerele sub 1, radicalele care înseamnă „zero“ au dat, pe de o parte, *nulitate, anula* etc. (din latinescul *nullus),* introduse la

noi de curînd, pe de altă parte de la *cifră*, care însemna la început tot „zero", putem trece aici pe *a cifra, a descifra* etc. și pe *cifru* (vezi § 13), care e derivat de la verb, prin suprimarea flexiunii verbale.

De la *jumătate* s-a format pe de o parte verbul *a înjumătăți*, pe de altă parte diminutivul *jumătățică.*

128. De la 1, s-a format în românește, cu două prefixe, *împreună;* avem apoi numeroase derivate ca *unic, unitate, a uni, unire, uniune, reuniune* și altele, împrumutate recent, afară de *uni,* care poate fi moștenit din latinește sau format în românește; sigur vechi sînt *aduna, întruni.* La acestea putem adăuga franțuzismul *üni* „de o singură culoare". Turcescul *birlic* „unitate" se folosește în românește cu înțelesul de „as" la jocurile de cărți. Mai adaug francezul *oignon* „ceapă", care la început era egal cu *uniune* și însemna „grupare de foi".

De la ordinalul latin *(primus)* avem derivate neologice ca *primat, primitiv* etc., pe cînd *primar* e moștenit în unele accepțiuni și împrumutat în altele. De la echivalentul grecesc *(protos)* este figura de stil *hysteron proteron* „inversare a ordinii faptelor" (propriu-zis „cel din urmă cel dintîi").

De la „1 întărit" latin *(singulus),* devenit în românește *singur,* avem pe *singular* (neologism), iar de la corespondentul grecesc *(monos),* avem pe *monadă* și *monist.* De la pseudo-multiplicativul latin *simplex* avem pe *simplu* (neo-

logism). Uneori aceste derivate capătă o nuanță defavorabilă (căci se consideră că lucrurile importante nu sînt simple, ci complicate); astfel *simplu*, mai ales sub forma diminutivului *simpluț*, capătă înțelesul de „prost“; în franțuzește, *singulier* „singular“ ajunge să însemne și „curios“.

129. De la 2: *a îndoi*, cu mai multe înțelesuri, „a împături“, „a dubla“, „a amesteca un lichid, în proporții egale, cu altul“, iar reflexivul *a se îndoi* înseamnă „a nu avea siguranță“, de aici alte derivate, ca *îndoit*, *îndoielnic*, *neîndoios*, pornind de la unul sau altul dintre înțelesurile pomenite. Regional, s-a folosit derivatul *doianca*, la jocurile de cărți, pentru 2 de treflă, care avea o valoare specială. Latinul *duo* a stat la baza unor derivate, create în latinește sau într-o limbă romanică, de felul lui *duel*, *duet* (vezi și forma de origine italiană *duo*), apoi *dual*, *dualism*, *dualitate* și, în sfîrșit, *dubiu*, paralel cu *îndoială* al nostru. De la *dubiu* e *dubios*, *indubitabil* și altele. S-a văzut (§ 98) că în latinește *duis* a devenit *bis*; în același fel lui *duellum* „luptă în doi“ i s-a creat o paralelă *bellum* „război“, de unde adjectivul *belicos*.

Paralele cu formele latinești sînt cele germane: de la *zwei* „2“, *entzweien* „a dezbina“, *Zweifel* „îndoială“, *Zwilling* „geamăn“, *Zwielicht* „penumbră“ (Spitzer, p. 25). Mai surprinzătoare pot părea alte derivate germane: *Zweig* „cracă“, *Zwist* „ceartă“, *Zwirn* „fir împletit în 2“, *Zwitter* „hermafrodit“, *zwischen* „printre“, *Gasse*

„uliță“ (dintr-un mai vechi *ga-two*, partea a doua fiind o formă mai veche a lui *zwei*). Pentru toate acestea, vezi Kluge, s. v. Paralel din punctul de vedere formal cu germ. *Zwist* este englezul *twist*, care însă a ajuns să însemne „a răsuci“, „funie“ (şi a devenit numele unui dans).

De la ordinalul latin *alter* „al doilea“, este *a altera* (ca și *a aliena*, cu care se înrudește, înseamnă la început „a înstrăina“, adică „a trece la altul“) şi de aici *adulter*, propriu-zis „trecere la altul“, apoi *altercație* „ceartă“ (schimb de cuvinte) şi *a alterna*, toate neologisme în românește.

De la latinul *duplex*, în general prin filieră franceză, avem pe *dublu*, de unde derivatele *a dubla*, *dublură*, *duplicat*, de asemenea recente. De la *bis*, derivatele neologice *binar*, *bisa* (vezi § 97, 98), *combina*, alături de *îmbina* și *dezbina*, moștenite (vezi § 97).

130. De la 3: derivat românesc, *întreit*. În latinește *tribus* „trib“, care, după toate probabilitățile, va fi fost la început o împărțire a poporului în 3 grupe. De la acest cuvînt s-au format în latinește derivate pe care noi le avem ca neologisme: *tribun* „magistrat al tribului“, de unde mai departe *tribunal* „locul pe care se așezau tribunii“; de aici varianta italiană medievală *tribuna*. Pe lîngă aceasta romanii au format un verb, *tribuo*, cu înțelesul primitiv de „a repartiza între triburi“; de aici, cu prefixe, *a atribui*, *a contribui*, *a distribui*, *a retribui*, și de la acestea substantive ca *atribuție*, *contri-*

buție, distribuție etc. Ceea ce era repartizat se numea *tribut,* cuvînt care a ajuns să denumească un bir, iar de la *atribui* s-a format *atribut.*

O veche monedă care a circulat la noi se numea *potronic,* de la polonezul *potrójnik,* derivat de la numeralul 3.

Din ordinalul latin avem pe *terț,* cu derivatele *terță, terțet, terțiar* (vezi § 85, 88). De la colectivul latin, *ternar, trinitate,* iar de la fracționar, *triplu, tripla, tripletă, triplicat.*

Tot de la latinescul *tres* este format *testis* „al treilea", apoi „martor" (cea de-a treia persoană la o tranzacție). De aici, pe de o parte *testament,* pe de altă parte verbul *a testa,* de la care, cu prefixe, *atesta, contesta, detesta* (la început, „a respinge, luînd de martori zeii"), *protesta,* toate neologisme la noi.

131. De la 4: formate în românește, *pătrat, pătrar, patrer* „nota 4 la examen" (DLR), *patroancă* „nume de monedă" (DLR); *patrulă* a fost pe alocurea schimbat în *patraulă,* pentru că s-a crezut că e format de la *patru.* Mai notez pe *a împătri.*

Din latinește, substantivul *quadrum* „pătrat", de unde la noi neologismele *cadru, cadră* și pluralul *cadre* „personal de conducere", apoi „efectivul de salariați", de unde derivatele *a cadra, a încadra, cadran, cvadratură;* din spaniolă, *cadril, cadrilat;* din franceză, *careu, carură, carou* (și, la jocurile de cărți, *caro), carieră* „loc de unde se scoate piatră" (la început numai

cubică); latinescul *quadrum* a fost moştenit în româneşte sub forma *codru* (la început „careu de pădure"). Din franţuzescul *quatre* s-a format *catren*. Vezi și *caiet* (§ 87).

Din ordinalul latin *quartus* avem ca neologisme *cvartă*, din franceză termenul de marină *cart* „serviciul de 4 ore făcut de personal pe un vas" (cu derivatul *cartnic*); vezi apoi *cartier, cvartir, (în)cartirui, sfert, sfîrteca, ferdelă, fîrtai* (§ 91). Din slavul *četvrŭtŭ* „sfert" mai e și *ciozvîrtă*. Mai pomenesc pe *cvaternar*, din latină, și pe *tartaj*, din rusă (vezi § 87).

132. De la 5: formate în românește, *cincar, cincărel* „cal de 5 ani"; împrumutate din latinește sau din limbile romanice: *chintă, cvintet*. În franţuzește se zice *esquinter* „a deșela", sensul primitiv fiind „a face în cinci". Din slavă, *pintoc* „monedă mică" și „om de nimic", „om mic" (DLR).

De la 6: împrumuturi de origine latină sau romanică sînt *sextet, senar;* din latinul *sextans* „a șasea parte", trecînd prin franceză, avem pe *sextant*, numele unui instrument optic; din latinul *sextarius*, numele unui vas care măsura a şasea parte din capacitatea unui congius, prin intermediul slavului *šestarŭ, ne-a* venit termenul *şiştar* „vas pentru lapte". Pentru *sextuor*, vezi § 115. Vezi și *siestă* (§ 179).

De la 7: din latinește, *septenar;* pentru *septuor*, vezi § 115.

De la 8: *octavă, octet, octonar.*

De la 9: în latina tîrzie s-a format un verb, atestat în diverse limbi romanice, *nonare* „a prînzi“ (deoarece ora 9 era pe la amiază, vezi § 179); *nonet* este o „piesă de muzică pentru 9 instrumente“; *nonaria (meretrix)* era la romani o femeie de stradă, pentru că nu avea voie să-şi facă meseria decît după ora a noua.

133. De la 10: formate în româneşte, *a zeciui, zeciuială;* împrumutate din latină şi din limbile romanice: *a decima, decimal* (şi, aranjat în româneşte, *zecimal*); din latina medievală, *decan* (conducătorul a 10 oameni, apoi conducător de facultate, de colegiu etc.); latinul *denarius* „monedă de 10 aşi“, trecînd prin greacă, a ajuns la noi sub forma *dinar;* aici şi *dijmă* (vezi § 92); în franţuzeşte, din *denarius* s-a format *denier* „para“, iar de la acesta, *denrée* „marfă“ (la început „marfă în valoare de un dinar“); pentru *dixtuor,* vezi § 115; din greacă vine *decadă* cu derivatul *decadal,* apoi *decar* „10 ochi la cărţile de joc“; din slavă, *deseatină* „impozit de 10 la sută“ şi „măsură agrară“, cu derivatele *desetnic* „şef peste 10 oameni“ şi *desetinar* „cel care strînge impozitul de 10 la sută din recoltă“.

De la 12: în franţuzeşte s-a format *duodénum* „parte a intestinului, lungă de 12 degete“, de la lat. *duodenus* „de 12“; tot din franţuzeşte vine *duzină* (§ 88).

De la 15: din franţuzeşte, *chenzină* (§ 88).

De la 20: *sfanţ* (vezi § 177) a dat pe *a*

sfănţui „a corupe" (Zanne, V, 12.873), „a lua bani de la împricinaţi" (Tiktin); *sfănţoaică* „jumătate de sfanţ" (Tiktin).

De la 40: din latineşte, *cvadragenar* „în vîrstă de 40 de ani"; din franţuzeşte, *carantină* (fr. *quarantaine* „grup de 40", vezi § 88); *porumb karantan*, vezi DLR, s. v. *păpuşoi.*

De la 50: format în româneşte, *cinzeacă* „măsură de capacitate" (de 50 de dramuri) şi de asemenea măsură de suprafaţă; există însă o variantă *sîngeapă*, neexplicată; s-ar putea ca această formă să fie cea originală, iar *cinzeacă* să se datorească unei confuzii cu 50; din it. *cinquantino*, rom. *cincantin* „varietate de porumb care se culege la 50 de zile după ce e semănat".

De la 100: *procent; sutic* „hîrtie de 100 de lei".

De la 1.000: *miar, miişoară, miaş* „comandantul a 1.000 de oameni". În copilărie am citit o carte populară cu isprăvile eroului *Bimbiriţichel.* Bănuiesc că avem aici un triplu diminutiv de la turcescul *bin bir* „1.001". Dovada că *bimbir* — este o bază pentru derivare o formează *Bimbirică* (aşa se spune unui om mic de stat).

De la *milion, milionar*, de la *miliard, miliardar.*

De la *ultim:* derivatul latinesc *ultimatum;* în greceşte, de la *hysteros* „ultimul" s-a format *hystera* „matrice", iar de aici derivatul împrumutat de noi sub forma *isteric.*

XXIX. COMPUSE

134. Încă mai multe exemple decît pentru derivate sînt pentru compuse, dar marea lor majoritate sînt împrumutate şi, avînd în vedere că limbile romanice nu folosesc mult compunerea, cum de fapt nu o prea folosea nici latina, nu ne vom mira de faptul că multe exemple vor avea origine neromanică. Şi de data aceasta vom insera de preferinţă cuvintele care au circulaţie în româneşte şi vom începe cu compusele care au ca prim element pe „jumătate".

135. Latinescul *semi-* „jumătate" a servit la formarea unor compuse ca *semicentenar, semicerc, semilună, semiton, semizeu* etc. În latinește, din *semi-* și verbul *ire* „a merge", s-a format *semita,* păstrat în franţuzeşte sub forma *sente* și cu derivatul *sentier,* toate însemnînd „cărare". Paralela greacă *hemi-* se găsește în compuse ca *hemiplegie, emisferă, emistih* (vezi § 89) etc. Francezul *demi* apare în compuse ca *demimond,* literal „jumătate de lume" (figurat, „societatea mai puţin distinsă decît lumea bună", „societatea cocotelor"), de unde derivatul *demimondenă.* În sfîrşit, din slavă, *poloboc* (vezi pentru toate aceste formaţii § 89).

136. Cu 1: formate în românește, *odată* „cîndva", din *o* și *dată;* din *une-alte* a ieșit *unealte* (de unde singularul *unealtă* și noul plural *unelte;* vezi și derivatul *a unelti),* pro-

babil calchiat după magh. *egy más* „una alta“. Din latină şi limbile romanice *unanim* (cu lat. *animus* „suflet“), *a unifica, uniform, unison* (lat. *sonus* „sunet“), *unilateral, univers* (lat. *uersus* „întors“, deci *uniuersus* a însemnat întîi „întors tot de-odată“), de unde derivatul *universitate* „totalitate“ (copiat după acesta este magh. *egyetem* „universitate“, derivat de la *egy* „1“). Din franţuzeşte este *unijambist* „cu un singur picior“ (fr. *jambe* „picior“).

De la grecescul *hen* vine *hendiadă* (gr. *hen dia dyoin* „unu prin două“), numele unei figuri de stil care consistă din exprimarea unei singure idei prin două cuvinte coordonate, dintre care unul ar fi trebuit subordonat celuilalt. Această figură este frecventă la poeţii greci şi latini, de exemplu se întîlneşte *prin tinereţe şi forţă* în loc de „prin forţa tinereţii“.

Din slavă este cuvîntul învechit *inorog* „animal cu un singur corn“ (slav. *ino-* „un“, *rogŭ* „corn“).

137. Pornind de la ordinalul latin *primus*, se ajunge la compusul latinesc *princeps* (format cu lat. *caput* „cap“), care a devenit în franţuzeşte *prince*, trecut în germană sub forma *Prinz*, care a dat în româneşte *prinţ*. Pe de altă parte cuvîntul a fost copiat în germană, ajungîndu-se la *Fürst* (cf. engl. *first* „prim“). De la *princeps* s-au format derivate ca *principiu, principal*. Forma corespunzătoare grecească, *protos*, a servit ca prim termen de compus pentru cuvinte ca *protagonist, protopop, protozoar* (format cu gr.

zoon „animal"), *protosinghel* (format cu gr. *synkellos* „care stă în aceeaşi celulă").

De la grecescul *monos* sînt numeroase compuse de felul lui *monarh* („care domnește singur"), *monografie, monolog, monogram, monosilab, monotip, monoton* etc., toate avînd şi în partea a doua rădăcini greceşti; *monoclu* este format cu lat. *oculus* „ochi".

138. De la 2: de la ordinalul grecesc, *Deuteronom* (vezi § 84); cu lat. *bi(s)* „de două ori": *bianual* „de 2 ori pe an", *bicarbonat, biceps* (propriu-zis „cu 2 capete", cf. lat. *caput* „cap"), *bicicletă* (gr. *kyklos* „cerc"), *bicorn, bienal* „o dată la 2 ani", a *bifurca, bigam* (gr. *gamos* „căsătorie"), *bilanț* (lat. *lanx* „taler": bilanțul este punerea la cîntar a activului și a pasivului), al cărui *ț* final trădează un intermediar german, vezi varianta *balanță*, apoi derivatele de origine franceză *a balansa, balansoar*, și, format prin suprimarea sufixului verbal, *balans; bilateral, bilingv* (lat. *lingua* „limbă"), *biman* (lat. *manus* „mînă"), *bimestru* (lat. *mensis* „lună"), *binoclu* (paralel cu *monoclu), binom* (gr. *nomos* „rezultat al unei împărțiri"), *bioxid, bipartit, biped* (lat. *pes* „picior"), *biplan, bisect* (lat. *sextus* „al șaselea": în anii bisecți se marca de 2 ori a 6-a zi înainte de 1 martie), *bisilab* etc. Aici și fr. *brouette* „roabă", dintr-un latin tîrziu *birota* „cu 2 roate" (Spitzer, p. 26, n. 2).

Paralela greacă a lui *bi-* este *di-*, pe care îl găsim în compuse ca *dicotiledonat, diedru* (gr. *hedra* „așezare", „plan"), *diftong* (gr. *phthongos*

„sunet"), *digamma* „numele literei F, care se citea *u* consoană" (numele provenea din *di-* și *gamma* „litera g", care se scria Γ, deci digamma, F, era un dublu gamma), *dilemă* (gr. *lemma* „luare"), *dimetru* „grup de 2 măsuri de cîte 2 picioare în versuri" (gr. *metron* „măsură"), *diplomă* (gr. *diploma* „obiect îndoit", de la *ploo* „a îndoi"), *dipodie* „grup de două picioare în versuri" (gr. *pous*, gen. *podos* „picior"), *diptic* „tablou cu două laturi" (gr. *ptysso* „a îndoi"), *disilab* (paralel cu *bisilab)* etc.

Mai complicată este istoria lui *desagă:* se pornește de la lat. *bisaccium* „sac dublu" (devenit în franțuzește *besace),* pe care grecii l-au copiat, căpătînd forma *disakkion;* aceasta a trecut în bulgară ca *desaga, desag,* de unde a fost luată apoi la noi. Mai adaug aici pe *dihotomie* (vezi § 114) și pe *diplodocus* (§ 94).

În sfîrșit, un cuvînt turcesc: *dubara* (devenit în românește *dubarale)* este numele dublei de 2 la table; e de origine persană *(du* „2"). Turcii au format un derivat *dubaracı* „înșelător".

139. De la 3: cu lat. *tri-,* moștenit, *trifoi,* cu dubletul francez *treflă,* numele unei „culori" la cărțile de joc, *tricolor* (venit prin franceză), *tricliniu* „sală de mese la romani" (gr. *kline* „pat"), *trident,* vezi § 99 (lat. *dens* „dinte"), *trieniu* „perioadă de 3 ani" (de aici *trienal* „care are loc o dată la 3 ani"), *trimestru, tripartit, triplicat, triremă* „corabie cu 3 rînduri de vîsle" (lat. *remus* „vîslă"), *trivium* „răspîntie" (lat. *uia* „drum"), de unde pe de o parte derivatul

trivial, propriu-zis „care se găsește la toate răspîntiile“, pe de altă parte, în evul mediu, *trivium* „cele trei materii studiate în primele clase ale școlilor“. Cu genitivul plural *trium* s-a format în latinește *trium uirum*, de unde s-a refăcut un singular *triumuir*, cu derivatul *triumuiratus* „grup de 3 bărbați“.

În românește, după model străin, s-a format *triunghi;* din franțuzește, *trepied* (fr. *pied* „picior“), *trifurcat, triciclu, tricicletă, tricorn, triolet, trois quarts* „trei sferturi“ (pronunțat *troacar*, iar la noi, uneori, greșit, *trocar), triod* (gr. *hodos* „drum“, desprins de fapt de la *electrod).*

Din grecește, *tribrah* „picior format din trei silabe scurte“ (gr. *brakhys* „scurt“), *tricher* „candelabru cu 3 brațe“ (gr. mod. *kirion* „ceară“), *triftong, trieră* „navă de război cu trei rînduri de vîsle“ (gr. *aro* „a aranja“), *triglifă* „ornament care separă metopele“ (gr. *glypho* „a sculpta“), *trigon* „prăjitură în formă de triunghi“ (gr. *gonia* „unghi“, vezi și *trigonometrie), trilogie* „grup de 3 tragedii“ (gr. *logos* „vorbire“), *trimetru* „vers de 6 picioare“ (3 grupuri de cîte 2), *trinom, triptic* „tablou format din 3 aripi“. Grecescul *pirostia* a devenit în românește *pirostrii*, probabil sub influența lui *trei*, dar etimologic nu are nimic de-a face cu acest număr.

Din slavă, cîteva cuvinte învechite: *triclet* „de trei ori blestemat“, în formula *proclet și triclet* (sl. *klęti* „a blestema“), *triocaianic* (vezi § 70), *trisfetiteli* „3 ierarhi“ (sl. *svętitelĭ* „preot“).

Din ordinalul latin *tertius,* în românește *anțărț* „acum 2 ani“ (de fapt în anul al 3-lea).

140. De la 4: din latinește, *cvadruplu, cvadrigă* „car cu 4 cai la romani“ (lat. *iugum* „jug“; carul cu doi cai se numea *biga), cvadrilater* (copiat în forma *patrulater), cvadripartit, cvadruman* „cu patru mîini“ (după modelul latinului *quadrupes* s-a format în românește *patruped), cvadrivium* „cele 4 materii studiate în ultimele clase ale școlilor medievale“ (vezi *trivium).*

Din grecește: *tetrarhie* „grupare de 4 conducători“, fiecare dintre ei numindu-se *tetrarh* (gr. *arkho* „a conduce“), *tetraevanghel, tetragonicește,* învechit, format din gr. *tetragonos* „cu 4 unghiuri“, copie a fr. *carrément* „direct, fără ocoluri“ (de la *carré* „pătrat“), *tetrametru* „vers de 4 măsuri“ (adică de 8 picioare), *trapez,* din gr. *trapeza* „masă cu 4 picioare“ (cu haplologie din *tetra-* și rădăcina *ped-* „picior“; în românește se zicea și *trapezărie* pentru „sală de mese“).

E posibil ca *firfiric,* numele unei vechi monede, să fie compus cu germanul *vier* „4“, dar amănuntele nu sînt clarificate. Din turcește vine *geamparale,* numele unui dans, cf. turc. *çalpara* (citește *cealpara)* „un fel de castaniete“, împrumutat de turci din persană, unde înseamnă „4 bucăți“; *cercevea,* din turcescul *çerçeve,* la rîndul lui din persanul *čeharčube* „cadru“, format din *čehar* „4“ și *čube* „lemn“ (după informațiile date de Șokufe Saidi, absolventă a Facultății de filologie din București).

141. De la 5: din latinește, *cvintuplu, cincinal* (aranjat după rom. *cinci:* ar fi trebuit să fie *cvincvenal)*[1], *chintesență* („cea de a cincea esență"); din grecește, *pentagon* (afară de numele figurii geometrice, mai este şi numele sub care e cunoscută conducerea militară a Statelor Unite ale Americii, din cauza formei clădirii pe care o ocupă ministerul armatei), *pentametru* „vers de 5 picioare" (în realitate de 6 picioare, dintre care 2 sînt scurtate), *pentateuc* „cele 5 cărți ale lui Moise" (în partea a doua este cuvîntul grecesc *teukhos* „instrument, armă"), *pentatlon* (grec. *athlon* „premiu"). Echivalentul grecesc al lui *chintesență* este *pempiusie,* format cu numeralul ordinal (ca şi termenul latin, de altfel) şi *ousia* „existență". Din indiană se cunoaște *pañca śila* (citeşte *pancea șila)* „cele cinci principii".

142. De la 6: din latinește, *semestru* „perioadă de 6 luni"; din greceşte, *hexagon, hexametru* „vers de șase picioare", *hexafosfat, hexapod* „animal cu 6 picioare" (gr. *pous,* gen. *podos* „picior") etc.

De la 7: lat. *Septentriones* „7 boi" (lat. *trio* „bou"), apoi numele Carului Mare, de unde derivatul *septentrional;* din grecește *heptateuc* „grupare de 7 cărți" (format ca *pentateuc*) și *Heptameron,* culegere de nuvele ale Margueritei

[1] *Cincinal* este mai vechi decît s-ar putea părea: DA îl citează în 1930 (dintr-un text mai vechi) cu mențiunea: „formaţie cărturărească; n-a prins".

d'Angoulême, povestite în şapte zile (gr. *hemera* „zi"; titlul e copiat după *Decameron).*

De la 8: din greceşte, *octogon, octometru* „vers de 8 picioare".

De la 10: din latineşte, *decemvir, deceniu* (lat. *annus* „an") cu derivatul *decenal;* din greceşte, *decaedru, decalog* (gr. *logos* „cuvînt"), *Dekameron, decapod, decatlon;* apoi seriile (din greceşte) *decagram, decametru* şi *decalitru* şi (din latineşte) *decigram, decilitru* şi *decimetru.* În timpul Revoluţiei Franceze, luna s-a împărţit în decade şi ultima zi a fiecărei decade s-a numit *décadi* (din gr. *deka* şi lat. *dies* „zi").

De la 11: din greceşte, *endecasilab* „vers de 11 silabe".

De la 12: *dodecaedru, dodecafon* (gr. *phone* „sunet"), *dodecagon, Dodecanez* (gr. *nesos* „insulă"), *dodecasilab.*

De la 30: din greceşte, *trandafir* (vezi § 56).

De la 40: din turceşte, *cîrcăiac* (vezi § 56), *cîrcserdar* „comandant peste 40 de oameni", *Kirkilise* „40 de biserici" (teatrul unei bătălii din războiul balcanic; turc. *kilise* „biserică").

De la 50: din latineşte, *cincantenar* (vezi şi *sexagenar, septuagenar, octogenar, nonagenar* de la următoarele numere de zeci).

De la 100: format în româneşte după model rusesc, *sutamiist* „şofer care a parcurs 100.000 km fără a repara motorul"; din latineşte, *centenar, centigrad, centigram, centilitru, centimetru;* din greceşte, *hecatombă* (gr. *bous* „bou"), *hectogram, hectolitru, hectometru, hectar* (format în franţuzeşte cu *are* „10.000 mp."); din turceşte *iuzbaşă, izbaşă* (turc. *yüz başı* „căpitan"

din *yüz* „100“ şi *baş* „cap“); de aici numele *Izbăşoiu, Izbăşescu.*

De la 1.000: din latineşte, *mileniu, milenar;* din franţuzeşte, *mille-feuille* (vezi § 57); din turceşte, *bimbaşa* (diverse zicători cu *Bimbaşa Sava,* vezi Zanne, VI, 13.160); turc. *binbaşi* (*bin* „1.000“).

De la 10.000: din greceşte, *miriametru, miriapod.*

XXX. SCRIEREA NUMERELOR

143. Am discutat mai înainte felul cum au apărut în vorbirea omului primitiv numerele. Tot într-o vreme veche, dar mult mai aproape de timpurile noastre, s-a pus problema scrierii lor. Nevoia venea de acolo că oamenii intrau în relaţii de schimb cu alţii, încredinţau unii altora obiecte numărate, cu împrumut sau în pază, în sfîrşit simţeau nevoia să fixeze sub o formă concretă anumite cantităţi, desigur nu atît pentru ca să nu le uite, cît pentru ca să poată demonstra celorlalţi că cifra pe care o indică este cea exactă.

Răbojul este un fel primitiv de a scrie numerele, dar nu poate nici el avea o prea mare vechime, deoarece în general oamenii au ajuns tîrziu la ideea de a-şi exprima ideile în mod vizibil, pe un material rezistent. Cînd au ajuns să o facă, au desenat imagini ale noţiunilor concrete, deci, dacă ar fi avut nevoie să

scrie că vacile sînt în număr de *3*, ar fi desenat 3 vaci. Mult mai tîrziu s-a ajuns la notarea de simboluri, iar însemnările pe răboj sînt simboluri.

144. În deceniile trecute, lăptăresele care deserveau pe orăşeni trăgeau cu creta cîte o linie pe uşa clienţilor pentru fiecare unitate livrată, urmînd ca într-o zi dinainte stabilită, de obicei duminica, să încaseze banii după ce se numărau liniile (pe care apoi le ştergeau). O linie simboliza, de exemplu, un litru de lapte.

Principiul este al răbojului, numai că acesta este mobil: un băţ (de obicei bastonul folosit şi pentru alte scopuri), pe care se fac crestături cu cuţitul (într-un film documentar recent prezentat ni s-a arătat că pînă astăzi ciobanii din Ţara Oaşului mai folosesc procedeul). În felul acesta, fiecare unitate este egală cu celelalte în reprezentare, iar la un număr mai mare trebuie făcute foarte numeroase crestături, ceea ce pricinuieşte pierdere de timp, atît pentru executare, cît şi pentru adunare. Semne speciale pentru unităţi superioare, de exemplu pentru zeci sau pentru duzini, nu s-a putut inventa decît după foarte multă vreme, deoarece nici noţiunea acestor unităţi superioare nu este foarte veche.

De la sistemul răbojului s-a pornit desigur pentru a se ajunge la crearea unor semne aparte pentru numere, şi aceasta, probabil, înainte de a se fi inventat scrierea alfabetică. În chineză, 1 se scrie —, 2 este =, iar 3 e ≡. Următoarele

numere au semne mai complicate, fiind, evident, mai noi. Pentru 10 se folosește semnul +, iar numerele care urmează se marchează cu ajutorul lui 10, ceea ce trădează originea recentă a semnelor, posterioară creării sistemului zecimal: 11 se scrie +—, 12 este +=, iar 13 + ≡ . Apoi 21 este =+—, 22 e =+= şi aşa mai departe.

145. După ce s-a inventat scrierea cuvintelor cu semne care reprezintă sunetele, în unele limbi s-au folosit literele pentru a se nota numerele. Astfel, în greaca veche, *a* era 1, *b* era 2 etc. A 10-a literă fiind *i*, acesta avea valoarea de 10, următoarea literă, *k*, era 20 și așa mai departe. În perioada clasică situaţia era puţin încurcată de faptul că litera *stigma*, care avea valoarea de *st*, nu se mai folosea în scrierea cuvintelor (fusese înlocuită, lucru normal, cu două litere, *s*, și *t*), dar continua să fie semnul pentru 6.

Slavii au împrumutat sistemul grecesc, iar de la ei a trecut și la noi, împreună cu alfabetul chirilic. Astfel, de exemplu 222 se scria CKB. Se foloseau 27 de litere, dintre care 9 pentru unităţi, următoarele 9 pentru zeci și ultimele 9 pentru sute, iar pentru mii se întrebuinţau aceleaşi litere ca pentru unităţi, dar cu o bară alăturea. De la 11 la 19, de obicei se scriau întîi unităţile, apoi zecile, conform rostirii românești.

În aparenţă sistemul e simplu, dar trebuie să știi pe de rost alfabetul, ceea ce nu e atît de uşor, deoarece nu există nici un principiu logic de înşiruire a literelor, așa cum este unul

pentru numere: e normal ca 4 să vină imediat după 3, iar 5 după 4, dar nu se poate explica altfel decît prin tradiție de ce *d* vine după *g* sau *e* după *d* (de altfel în alfabetul latin ordinea nu este aceasta). Cu sistemul nostru actual, trebuie să învățăm 10 semne, pe cînd cu cel grecesc și slavon trebuiau învățate 27. În sfîrșit, pentru cine știa să citească, putea constitui o greutate chiar și faptul că același semn era o dată literă și altă dată cifră (se marcau, ce e drept, cifrele cu o linie pe deasupra).

146. Romanii au ajuns la o oarecare simplificare în ce privește problema memorizării, dar la o complicare în ce privește aspectul: au combinat cele două sisteme pomenite pînă aici, folosind și semne de tipul răbojului, și semne mai abstracte, provenite din litere. De la 1 pînă la 4, au notat cu trăsături verticale: I, II, III, IIII, dar 5 e însemnat cu V, care nu provine din sistemul răbojului. Feist (p. 269, n.) trimite la Max Verworn, *Die Anfänge des Zählens*, în *Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie*, XLII (1911), p. 53 și urm., care susține că semnul V pentru 5 apare deja în paleolitic sub forma unor tăieturi de răboj pe corn. Lazăr Șăineanu (p. 147, n.) susține că V reprezintă palma cu policarul depărtat, pe cînd X pentru 10 e îmbucarea crucișă a degetelor de la cele două mîini. Pare mult mai verosimil că V e jumătatea superioară a lui X (vom vedea imediat cum se explică acest semn).

De aici înainte, numărătoarea e luată de la început, astfel că 6 e VI, adică 5+1, 7 e VII,

adică 5+2, ceea ce, evident, scutește de unele eforturi, căci altminteri 7 ar fi trebuit scris IIIIIII. În același sens s-a ajuns cu timpul să se marcheze 4 numai cu două semne, IV, în loc de IIII, și la fel 9 cu IX, deci s-a convenit ca o cifră mai mică pusă la stînga uneia mai mari să fie scăzută din aceasta din urmă, realizîndu-se astfel o economie de semne.

Trebuie spus că în oarecare măsură acest sistem se aplică și în pronunțare, dacă nu cumva, dimpotrivă, va fi avînd originea în deprinderi de pronunțare. Într-adevăr, 19 se zicea *undeuiginti*, adică „1 din 20“, iar 18 era *duodeuiginti*, adică „2 din 20“ (vezi § 42), deși în acest din urmă caz scrierea nu era în acord cu pronunțarea, ci se scria XVIII, deci 10+8.

147. Pentru numerele mai mari a fost totuși nevoie de semne speciale. Începutul l-a făcut 10, pentru care a fost adoptată litera grecească X (după cum admit astăzi mai toți specialiștii). Aceasta avea în pronunțare valoarea de *kh*, sunet pe care limba latină nu-l cunoștea, deci, la introducerea alfabetului de origine grecească, romanii lăsaseră nefolosit semnul X (în grecește, ca număr, însemna 600). Am văzut că jumătatea lui, V, a ajuns să reprezinte pe 5.

Pentru 50, s-a adoptat litera grecească *psi*, avînd în vedere că romanii au înlocuit-o în scrierea curentă cu cele două litere *p* și *s;* trecînd prin transformări succesive, spre sfîrșitul republicii acest semn ajunsese la forma L. Pentru 100, s-a folosit litera care în grecește marca

pe *th*, anume un *o* tăiat, devenit apoi *o* cu un punct înăuntru și, treptat, sub influența lui *C*, adică a inițialei cuvîntului *centum* „100", s-a ajuns să se scrie C. În sfîrșit, 1.000 se marca prin litera grecească *phi*, transformată cu timpul în M, sub influența inițialei numelui latin *mille* „1.000". O jumătate a lui *phi*, aranjată ca un D, a devenit semnul pentru 500. (Pentru toate aceste informații, vezi Leumann, p. 45.)

Sistemul latinesc, grație simplificărilor introduse, era ușor de ținut minte, dar obliga la folosirea a foarte multe semne, mai ales pentru numerele ceva mai mari. De exemplu, dacă 8 se scria cu patru semne (VIII) în loc de unul din grecește, un număr ca 388 se scria CCCLXXXVIII, deci erau necesare 11 semne în loc de 3 cîte utiliza aici greaca.

148. Arabii au creat apoi sistemul folosit astăzi mai peste tot, chiar dacă semnele nu coincid totdeauna (pe automobilele libaneze, irakiene etc., numărul e notat de două ori, o dată cu caractere arabe și a doua oară cu cele obișnuite și la noi). În Europa, sistemul arab a fost introdus pe la 1200 de Leonardo Pisano (vezi Lokotsch, nr. 340), avînd ca punct de plecare orașul algerian Bougie. Este bazat pe numărătoarea zecimală și are caracter foarte practic, căci folosește numai 10 semne, care în general nu apar în alfabet (rezerva am făcut-o din cauza lui 0, de care vom pomeni îndată).

Marea inovație adusă de arabi a fost cifra zero, care singură nu are nici o valoare pozitivă,

dar permite folosirea pentru unităţile mari a aceloraşi semne ca pentru unităţile mici. Evident, putem scrie 11 înţelegînd că prima cifră exprimă zecile iar a doua unităţile, dar dacă am scrie numai 1 nu s-ar putea înţelege că am avut în gînd zece. Cu ajutorul lui zero marcăm că, în 10, prima cifră este de ordinul zecilor, deşi nu e urmată de nici o unitate.

Numărul zero (vezi § 13) a devenit numele caracteristic pentru cifre în general, căci cuvîntul nostru *cifră* sau *ţifră* (litera *c* fiind pronunţată *ţ* în unele limbi) este o variantă a cuvîntului *zero* (chiar în Transilvania apare undeva *ţifră* cu sensul de „zero", cf. *Tamás* s. v.). Mai notez că americanii, cînd pronunţă numele cifrelor izolate, zic *o* (deci vocala *o*) pentru *zero*, de exemplu în cazul comunicării orale a numărului, să zicem, 306, pronunţă *trei, o, şase*.

149. Sistemul arab a fost aproape generalizat (deşi în anumite împrejurări solemne, de exemplu pe inscripţii şi, de asemenea, la prefeţele cărţilor, mai apare şi sistemul latin). Astfel scrierea numerelor a devenit internaţională şi putem citi numerele scrise de oameni a căror limbă nu o cunoaştem (evident, pronunţarea noastră diferă de a acelora). Am avut ocazia să văd străini care, dorind să cumpere un obiect, au izbutit să întrebe prin mimică preţul, după care vînzătorul, în chipul cel mai simplu, le-a scris pe o hîrtie cifrele, iar cumpărătorii le-au înţeles fără nici o dificultate. Se poate spune astfel că scrierea numerelor este primul germen al limba-

julului universal, care se va introduce peste nu prea multă vreme.

XXXI. ORTOGRAFIE

150. Am fost obişnuiţi să punem punct după cifrele care marchează miile (de exemplu 164.715) şi de asemenea după cele care notează milioanele. Procedeul mi se pare simplu şi comod, căci uşurează lectura. Totuşi astăzi în general nu mai este folosit, căci, după cît se pare, se opun matematicienii. Nu ştiu cu ce argumente, dar rezultatul este că adesea, pentru a se uşura totuşi lectura, dacă nu se mai pune punct, se lasă un spaţiu alb după mii şi după milioane, ceea ce mi se pare că poate induce în eroare: s-ar înţelege că e vorba de mai multe numere diferite. Părerea mea este că, dacă în matematici punctul jenează pe undeva, să fie scos de acolo, dar pe cei de altă specialitate nu-i jenează şi deci nimeni nu-i poate obliga să renunţe la el.

De curînd, după model occidental, s-a luat obiceiul să se pună un apostrof cînd se scrie numele anului fără notarea miilor şi a sutelor: *în anul '65* în loc de *1965*. Astfel s-a citit adesea *EREN '69*, la televiziune este un titlu *Recolta '70* în „Scînteia" s-a vorbit de *Cupa Europei '70 la atletism* etc. În pronunţare, această prescurtare se foloseşte de multă vreme, de exemplu *48* pentru *1848*, *77* pentru *1877* etc., bineînţeles fără să fie marcat în vreun fel că e o prescurtare. Deoa-

rece în vorbire ne înțelegem foarte bine, apostroful nu mi se pare necesar. De remarcat că, în afară de datele istorice, de felul celor citate aici, prescurtarea nu este admisă decît pentru datele mai noi de 100 de ani: putem zice *era prin 86*, referindu-ne la secolul trecut, dar pentru 1862, n-am putea spune *era prin 62*, căci s-ar înțelege 1962. Adevărul este că cel mai des se omite numai *mia:* se zice *în 923* și toată lumea înțelege „în 1923".

151. Am discutat mai sus (§ 83) situația numeralului ordinal *întîi*, tratat altfel decît cele care-l urmează. Și scrierea ne informează în această privință: se notează *al 2-lea, al 3-lea*, deci cu articolul scris, dar niciodată *1-ul*, desigur pentru că *întîi* a intrat mai tîrziu în seria numeralelor ordinale și nu e derivat de la cardinalul paralel.

152. Și o eroare de scriere. Se spune corect *între orele 3 și 5, între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea*, sau scurtat (vezi § 155), *între secolele XVI și XVIII*. Există și o prescurtare mai drastică, cu suprimarea prepoziției și a conjuncției: *orele 3—5, secolele XVI—XVIII*. Socotesc că și această formulă e licită, mai ales ținînd seama că prima se folosește pe firme, unde spațiul e foarte limitat, iar a doua în titluri, unde de asemenea e nevoie de economie de loc. Greșeala apare atunci cînd se păstrează prepoziția, dar se înlocuiește conjuncția cu linioară: *între orele 5—7*. Linioara nu se poate

în nici un chip citi *şi*. Mai curios este că unii au început să şi pronunţe cum e scris, de exemplu anunţătorii de la radio şi televiziune. Mai lipseşte puţin şi vor începe să spună şi *între mine — tine* sau *între Bucureşti—Ploieşti*. Adaug că nu sîntem singurii care greşim aşa: la bufetul aeroportului din Zürich am văzut scris: *Geöffnet von 06—23.00*.

153. Pentru a termina cu scrierea, semnalez că *numărul* se prescurtează în diverse limbi (în trecut şi în româneşte) *no.*, ceea ce reprezintă ablativul latinesc *numero*, a cărui traducere ar fi „cu numărul", „la număr" etc. În ultimele decenii la noi s-a generalizat prescurtarea *nr*.

XXXII. INFLUENŢA SCRIERII ASUPRA PRONUNŢĂRII

154. Pe măsură ce s-a răspîndit ştiinţa de carte şi oamenii au avut tot mai des ocazia să vadă cuvintele scrise, forma scrisă a început să aibă influenţă asupra celei pronunţate şi exemple se găsesc şi în ce priveşte numerele.

La hoteluri, camerele sînt numerotate. La un moment dat întîlneşti o uşă care nu dă spre o cameră de locuit. A fost o vreme cînd această uşă era şi ea numerotată cu doi zero şi astfel s-a ajuns să se zică *zero-zero* ca eufemism pentru ceea ce mai tîrziu avea să se numească WC.

155. Din cauză că numeralele ordinale sînt adesea scrise sub formă prescurtată, ele au început să fie şi pronunţate aşa (vezi şi § 152). Mi-aduc aminte ce mirat am fost cînd, ca student în anul întîi, am auzit un coleg vorbind despre „domnişoarele din anul doi şi trei": eu nu cunoşteam altă formă decît *anul al doilea şi al treilea*. Astăzi rareori se mai zice aşa, pentru că toată lumea e deprinsă să citească *anul II şi III*, aşa cum e scris prescurtat. Gramatica oficială a combătut acest uzaj, fără succes (Gramatica Academiei nu-l mai combate). Trebuie să remarcăm pe de o parte că la numerele mari întrebuinţarea cardinalelor este singura posibilă, căci nimeni nu va zice *am citit pînă la pagina a şapte sute cincizeci şi şasea*, sau *Ştefan cel Mare s-a urcat pe tronul Moldovei la anul al o mie patru sute cincizeci şi şaptelea* (de fapt, ca să fim ortodocşi, ar trebui să zicem *al o mielea şi patru sutelea* ...); pe de altă parte există modelul francez: chiar și la numele suveranilor în franţuzeşte se folosește exclusiv numeralul cardinal, de exemplu *Henri Quatre, Charles Dix, Louis Quinze*. În realitate, această formulă este mai simplă şi nu dă loc la nici o confuzie.

Se zice în mod curent *capitolul trei* în loc de *capitolul al treilea* (la fel în franțuzește, Spitzer, p. 15), astfel încît cu greu s-ar mai putea numi aceasta o greșeală.

Familiar se zice *o păcăleală clasa unu*, nemaifăcîndu-se deci nici acordul în gen.

156. Desigur, în alte cazuri folosirea cardinalului în locul ordinalului încă nu s-a impus. Se

zice uneori *Unu Mai,* formulă neacceptată de gramatica oficială, deși de la 2 înainte nu mai găsim întrebuințat ordinalul: *două mai, trei mai* etc. Aici mai notez că folosirea masculinului se datorează unei confuzii: punctul de plecare a fost *zi întîi de mai,* unde *întîi* este feminin; după ce s-a creat femininul articulat *întîia* (vezi § 125), forma *întîi* a putut fi luată drept masculină, de unde și paralela *unu mai.* Unii zic și *Doi Mai* (numele unei localități de pe litoral).

Mai puțin clar pentru mine este de ce se zice *ora unu,* deci cu numeralul masculin lîngă un substantiv feminin. Nu știu dacă la început s-a zis *ora întîi.* Mai probabil este că nu; cred că s-a spus în limba veche numai *sînt două ceasuri după amiază* sau *trei ceasuri după miezul nopții.* Aceasta explică și forma întrebării, obișnuită în trecut: *cîte ceasuri sînt?* În orice caz trebuie să pornim nu de la *oră,* care e relativ recent, ci de la *ceas,* de genul neutru, deci s-a zis *un ceas după miezul nopții,* dar *două ceasuri după amiază,* de unde, mai scurt, *ceasul unu* și *ceasul două;* apoi, cînd *ceas* a fost înlocuit cu *oră,* s-a zis prin analogie *ora unu* și *ora două.*

157. La înmulțire s-a spus *de două ori doi fac patru,* corect: prima oară apare forma feminină, *două,* pentru că e acordat cu *ori,* care e feminin; a doua oară apare masculinul, *doi,* pentru că de astă dată numeralul este substantiv și deci nu i se cere să se acorde în gen cu alt cuvînt. Dar pentru că se scrie $2 \times 2 = 4$, la citire s-a suprimat prepoziția *de* și adesea primul număr e

citit tot *doi*, deci *doi ori doi fac patru*. Mai mult decît atît, $1 \times 1 = 1$, care după tradiţie se citeşte *o dată unu face unu*, a ajuns să se citească *unu ori unu fac unu*, fără să se observe că este absurd să punem pluralul *ori*, feminin, după singularul *unu*, masculin, şi de asemenea să folosim predicatul *fac* la plural, cînd subiectul este la singular. În limba noastră, în general, dezacordul în număr este tolerat mai greu decît dezacordul în gen. De fapt situaţia este următoarea: vorbitorul nu mai simte că *ori* e pluralul lui *oară* (care de obicei, la singular, e înlocuit cu *dată)*, ci îl socoteşte ca avînd valoarea de „înmulţit cu“, iar *fac* nu e nici el simţit ca verb, ci numai ca semn al egalităţii.

158. Este caracteristic că prepoziţia se suprimă numai la numeralele pînă la 10, adică la cele care sînt adesea recitate atunci cînd se învaţă tabla înmulţirii. De la 11 înainte, avem mai rar ocazia să citim şi să repetăm formulele şi mai ales să le învăţăm pe de rost, de aceea nu se zice *unsprezece ori doi*, ci numai *de unsprezece ori doi*.

Mai trebuie observat că fenomenele de analogie care duc la schimbarea femininului în masculin sînt sprijinite pe de o parte de tendinţa limbii române, ca şi a tuturor limbilor romanice, de a reduce flexiunea nominală, pe de altă parte de faptul că numeralele sînt adesea pronunţate în şir, ceea ce ajută la influenţarea unuia de altul (deci este şi aici un fenomen de serie, vezi § 20).

159. Influența scrisului se mai poate observa acolo unde cifrele se intercalează în rubrici: se pune titlul rubricii, în mod natural, sub o singură formă, iar la cifre, în scris, nu se cunoaște genul și nu se percepe o diferență de număr. La citire însă apare dezacordul. Astfel în registre se creează rubrici pentru *lei* și *bani*, dar uneori se înregistrează absența oricărei sume, deci *zero*. Cititorul ajunge astfel să zică *zero lei, zero bani*. De asemenea se întîmplă să se pună și 1 înaintea pluralului, de exemplu pe biletele de tramvai din București scrie *lei 1*, ceea ce se citește *lei unu*. În același fel se înlocuiește numeralul *o* cu *una*: se zice în inventare etc., *una blană de*. . ., pentru că în scrierea cu cifre nu se face diferență între *o* și *una*. Ce e drept, *una* este mai clar înțeles decît *o*.

XXXIII. PROBLEME DE PRONUNȚARE

160. Nu e încă definitiv explicată dispariția lui *n* la femininul lui *unu*: în timp ce forma de substantiv, folosită numai articulat (cf. § 106), îl păstrează pe *n* și e în acord cu regulile generale ale flexiunii și ale foneticii istorice (masc. *unu*, fem. *una)*, forma de adjectiv, nearticulată, l-a pierdut pe *n*, iar din cele două vocale, ajunse în imediată vecinătate, *-u -ă*, a rezultat, așa cum era normal, o singură vocală, *o* (de fapt, pronunțarea obișnuită este cu *u* consonantic înainte, dar acesta apare și acolo unde

n-a fost mai demult un *u* vocalic, de exemplu la *om, orb, os,* pronunţate *uom, uorb, uos).*

Şi pentru *doi, două* se pune problema vocalei *o*, căci în latineşte vocala era *u (duo,* fem. *duae),* iar schimbarea n-a fost explicată. *-i* de la pluralul masculin se explică uşor prin influenţa pluralului obişnuit la substantive şi la adjective *(duo* era formă de dual, vezi § 4). Regional apare femininul *doauă;* dacă pornim de la o formă cu *o*, atunci *doauă* trebuie considerat ca rezultatul normal în româneşte (ca *goală, toată* etc.) şi în cazul acesta ar trebui să explicăm forma literară *două* ca provenită din analogia cu masculinul *doi.* Dar *o* în loc de *oa* apare şi la numeralul *nouă* (regional *noauă)* şi la adjectivul *nouă* (femininul lui *nou),* la *ouă, rouă,* deci explicaţia schimbării trebuie căutată în altă parte.

Şi la *trei* avem un *i* final, provocat de influenţa pluralului de la substantive, căci în latineşte se spunea *tres,* care ar fi trebuit să devină în româneşte *tre.* Regional apare forma *tri.*

Pentru *şase* şi *şapte,* variantele *şăsî, şăpti* sînt normale. Varianta recentă *şepte* a fost discutată (§ 18).

161. De la 10 înainte, formele, destul de lungi în principiu, sînt adesea scurtate în limbajul familiar: după regiuni, se pronunţă *unsprece, doisprece* etc., *unspce, doispce* sau *unşpe, doişpe* etc. Ar fi trebuit să se zică *patrusprezece* şi *şasesprezece* şi de asemenea *şasezeci,* şi aşa încearcă încă unii purişti să ne oblige să scriem şi poate

să și pronunțăm. Dar formele scurtate *paisprezece, șaisprezece, șaizeci* au fost admise în limbajul normat și, dacă au defectul de a nu corespunde analizei formale, au în schimb calitatea de a fi mai scurte. La primele două a contribuit probabil și faptul că în forma primitivă accentul era prea departe de silaba finală.

Situația nu este exact aceeași la *cinsprezece* pentru *cincisprezece* și la *șapsprezece* pentru *șaptesprezece*. Deși e foarte greu, dacă nu imposibil, de pronunțat una după alta cele patru consoane, *cispr*, deși în forma *cinsprezece* compoziția numeralului rămîne clară, totuși această formă nu se bucură încă de acceptarea generală; *șapsprezece* este socotit necorect. Amintesc că scurtări similare se întîlnesc în germană și engleză și mai ales în franceză, unde sînt considerate corecte și de altfel nu suferă nici o concurență.

162. La 18 și la 80 întîlnim altă complicație: dacă le pronunțăm menținînd intacte elementele din care sînt formate, și zicem deci *optsprezece, optzeci* (așa cum ne cer regulile academice), trebuie în primul caz să emitem cinci consoane una după alta *(ptspr)*, lucru destul de greu, iar în cel de-al doilea caz, ce e drept numai trei consoane *(ptz)*, dar tot greu, din cauza naturii sunetelor. De obicei ne descurcăm suprimînd pe *t*, ceea ce nu face de nerecunoscut originea elementelor de compunere (deși în cea mai mare parte a pronunțărilor individuale *p* urmat de *z* se transformă în *b*, deci zicem *obzeci*). În graiu-

rile familiare se încearcă pentru 18 altă soluţie, introducerea unei vocale între *t* şi *s: optisprezece* (după *şaptesprezece,* pronunţat *şapti-),* sau, mai obişnuit, *optăsprezece,* după *nouăsprezece.* Desigur, în vorbirea vulgară se ajunge la *optişpe* sau *optăşpe,* cu neglijarea analizei în termenii componenţi.

Observăm şi la aceste numere că, fiind adesea rostite în şir, ele se influenţează unele pe altele: *paisprezece* e influenţat de *treisprezece* etc. (vezi § 18).

163. Şi cu zecile se întîmplă lucruri similare, cu mai puţină justificare. Deoarece adesea după *-zeci* urmează prepoziţia *de,* iar pronunţarea grupului *cide* (unde *i* numai în aparenţă este o vocală, iar în realitate marchează doar felul cum trebuie citit *c*) este destul de anevoioasă, se zice adesea, familiar dacă nu vulgar, *jde* sau *jdă (treijdă mii).* Uneori se dă chiar independenţă acestui *jdă,* cînd se zice, de exemplu, *are jdă mii,* ceea ce înseamnă „are foarte mult".

Se merge şi mai departe, se prescurtează chiar numărul pus înaintea zecilor: *cinjdă, şaijdă* pentru *cincizeci de, şaizeci de,* ceea ce caracterizează, evident, o pronunţare vulgară. Dar şi în vorbirea familiară se aude adesea *paşcinci* în loc de *patruzeci şi cinci, cinşapte* pentru *cincizeci şi şapte* etc.

Există prescurtări şi acolo unde nu se foloseşte prepoziţia *de: paşopt* în loc de *patruzeci şi opt* va fi apărut întîi în gura reacţionarilor, care încercau în felul acesta să ridiculizeze revoluţia; dar forma scurtă avînd avantajul de

a fi mai comodă, a fost acceptată și de progresiști, cu atît mai ușor cu cît era nevoie și de un derivat, *48-ist*, care a fost pronunțat *pașoptist* și s-a impus așa (*patruzecișioptist* ar fi fost mai greu de acceptat). Au mai încercat unii să zică *patruzecioptist*, suprimînd pe *și* pentru a putea menține intactă pronunțarea părții întîi, dar nu au avut succes. Cred că astăzi scrierea, și cu atît mai mult pronunțarea *pașoptist* este încetățenită. Amintesc că, după trecerea cîtorva decenii, 48 a ajuns să caracterizeze ceva învechit: *parc-ai fi de la pașopt*. (Pentru toate prescurtările de acest fel se poate vedea și Finuța Hasan, p. 204.)

164. Mai curios este că și 77, anul războiului de independență, a fost pronunțat în grabă *șapșapte* și adesea s-a spus chiar *șapșa-șapșopt*. În aceste cazuri a avut rol hotărîtor frecvența întrebuințării. Multă vreme, în special la școală, s-a acordat mare atenție acestor date istorice. Pentru a te face înțeles, nu era nevoie să pronunți clar toate silabele (așa cum zici *mneață* și înțelege oricine că ai avut în gînd *bună dimineață*).

În sfîrșit, sînt cazuri cînd chiar și numeralul care denumește unitățile, pus în urma numărului de zeci, este scurtat, de obicei mai mult în glumă: *pașpa* pentru *patruzeci și patru* etc. Aici este hotărîtor faptul că, după *patruzeci*, fie și pronunțat *paș*, nu poate urma decît *de* sau un numeral cardinal (precedat de *și*), astfel că *pa* e suficient ca să se înțeleagă comunicarea, ținînd seamă de faptul că nici un alt nume de unități, afară de *patru*, nu începe cu *pa*.

N-am pomenit pînă aici de faptul că se ivesc dificultăţi de pronunţare la cuvîntul *zeci* cînd nu urmează nici *de*, nici un număr de unitate începînd cu o consoană: în mod normal, între zeci şi unităţi se intercalează *şi*, care face foarte dificilă pronunţarea consoanei finale a lui *zeci*. În mod normal şi fără umbră de vulgaritate sau chiar de familiaritate, *zeci şi* se pronunţă *zăş*. Pînă într-atît este de adevărat acest lucru, încît deunăzi am fost surprins cînd am auzit o anunţătoare la televiziune rostind foarte distinct *zeci şi*: am socotit această pronunţare pedantă.

165. Cuvîntul *sută* (şi sub forma pluralului *sute*) este scurtat în *su* numai în Moldova şi numai cînd urmează prepoziţia *de*, dar aici intervine alt element decît *zeci de* pronunţat *jdă*: *te* şi *de* sînt silabe foarte asemănătoare între ele, astfel că suprimarea celei dintîi se încadrează în fenomenul fonetic numit *haplologie* (vezi § 94); în acelaşi fel, *jumătate*, în Muntenia, este adesea pronunţat *jumate*. Mai mult decît atîta, tot în Muntenia este curentă pronunţarea *juma*, explicabilă prin gruparea *jumate de*, exact aşa cum *su de* se explică prin *sute de*. Trebuie să mai adaug că n-am auzit de fapt decît *tri su di lei*, unde la pierderea lui *-te* de la *sute* va fi contribuit şi *t-* de la *trei*.

Numeralele mai mari nu au fost curent folosite în calculele făcute de particulari şi mai ales de oamenii neinstruiţi, de aceea nu au fost în nici un fel stîlcite.

XXXIV. PRECIZIA NUMERELOR

166. Limbajul cifrelor este prin definiţie precis. Se poate spune *am văzut cîteva filme* sau *cunosc mai mulţi studenţi,* dar evident că nu e o afirmaţie atît de hotărîtă cum ar fi *am văzut cinci filme* sau *cunosc 26 de studenţi.* Există totuşi, cum s-a arătat (§ 55), numere nedeterminate, mari şi mici.

Mai este un aspect mai interesant. Cu ajutorul numerelor nu numai că se spune complet ceea ce trebuie să se exprime, ci, în acelaşi timp se evită orice adaos inutil. Zicem de exemplu *un bilet de cale ferată:* în momentul cînd am pronunţat cuvîntul *cale,* adaosul *ferată,* pe care nu-l putem evita, este totuşi inutil din punctul de vedere al comunicării, căci oricine ştie că nu există bilete pentru altfel de cale decît ferată. Cînd auzim zicîndu-se *o fetiţă,* chiar dacă *-ă* ar rămîne nepronunţat, oricine ar şti că el trebuie să urmeze după *ţ,* deoarece nu există nici un alt cuvînt românesc care să aibă tema *fetiţ-*.

Cu numerele nu este aşa: ele sînt foarte abstracte, nu păstrează nici o trăsătură individuală, cum au celelalte cuvinte. De aceea înţelesul lor e precis şi limitat. Dacă am vrea să comunicăm că un eveniment s-a petrecut în 1962 şi am suprima pe 2, s-ar înţelege cu totul altceva decît am dorit şi ascultătorii n-ar putea completa în mintea lor ceea ce lipseşte. Acesta este un avantaj şi un dezavantaj al numerelor: un avantaj, pentru că fac economie de material, evitîndu-se orice element inutil, şi un dezavan-

taj, pentru că în momentul în care un amănunt oarecare îngreuiază transmisia, ascultătorul nu poate suplini cu gîndul ceea ce n-a auzit. Dezavantaj și pentru că limbajul cifrelor, fix și rigid, rămîne neschimbat și nu se poate adapta la modificările necontenite pe care le suferă realitatea înconjurătoare. Fiecare frază spusă de unul din noi se colorează diferit, după vorbitor, după ascultător, după împrejurări, de exemplu în întrebarea *Ce face mama?*, ultimul cuvînt poate însemna „mama mea", „mama ta" sau „o mamă" oarecare despre al cărei copil s-a vorbit mai înainte. Atîta timp cît oamenii se înțeleg vorbind astfel, nu este nici un motiv să se schimbe formularea (de notat că se face economie de cuvintele *a mea, a ta, a copilului* etc.). Dacă însă se ajunge la confuzie, se modifică ceva din formulare și înțelegerea este salvată. Numerele nu se pot adapta în felul acesta, deoarece sistemul lor e fix. Vezi, pentru toată problema, *Guiraud*, p. 162—167.

167. Trebuie să notăm totuși că și în materie de numere există elemente inutile, care deci pot fi schimbate, dar nu în sistem, ci în materialul sonor cu care se exprimă. Există, desigur, și în scris mici variații, de exemplu unii adaugă o linioară la 7, fără să modifice prin aceasta valoarea cifrei. Dar astfel de diferențe nu pot merge prea departe. În pronunțare, numerele se comportă ca orice alte cuvinte și deci se poate modifica structura sonoră dacă înțelegerea o permite. Zicem deci *șapteșcinci* în loc de

şaptezeci şi cinci şi sîntem înţeleşi (vezi § 163). Riscul aici este de a se pierde caracterul sistematic al numărătorii. Cînd zicem *unşpe* în loc de *unsprezece*, şi mai ales cînd francezii zic *onze*, analiza în elementele prime 1 şi 10 devine greu, dacă nu chiar imposibil de făcut, ceea ce înseamnă că vorbitorul nu are de învăţat numai primele zece numere, pe cele următoare putînd apoi să le combine singur, ci trebuie să înveţe mai departe, fiecare numeral separat, pînă cînd ajunge la numere mari care, fiind mai rar folosite, nu mai suportă comprimări.

XXXV. DIFERITE ÎNTREBUINŢĂRI ALE NUMERELOR

168. Oamenii au adesea ocazia să pună la rînd exemplare de acelaşi fel, în special cînd le inventariază; pentru a diferenţia între ele unităţile aceluiaşi grup, de asemenea ele sînt aşezate în serie şi cel mai comod mijloc de a le individualiza a fost numărătoarea. În felul acesta s-a putut crea obiceiul de a folosi numerele în locul numelor, pentru a se stabili de care exemplar e vorba.

Uneori numerele pornesc de la măsurători, de exemplu obiectele de îmbrăcăminte, de încălţăminte sînt diferenţiate prin numere care arată dimensiunile; se folosesc numerele pentru măsurarea timpului: ore, zile, ani, iar în scris şi luni. Alteori punctul de plecare este aşezarea

în serie: sectoarele poştale în oraşele mari, departamentele din Franţa (corespunzînd judeţelor noastre) etc.; la fel se dau numere camerelor de la hoteluri, etajelor, caselor de pe aceeaşi stradă sau din tot satul, meselor la restaurante și așa mai departe. În acelaşi fel sînt diferenţiate tramvaiele, autobuzele, trenurile, telefoanele, automobilele. Prin numere sînt individualizate și hotărîrile Consiliului de Miniştri, suveranii, cînd poartă un nume pe care l-au mai avut și alţii, de exemplu *Henric al VIII-lea, Carol al V-lea* etc. (și chiar cînd numele n-a mai fost purtat de alt suveran, se adaugă adesea *întîi,* cu gîndul că vor urma alţii cu același nume). Cu numere sînt marcaţi puşcăriaşii (vezi piesa lui Al. Mirodan „Celebrul 702"). Cu numere sînt desemnate și persoane al căror nume nu trebuie divulgat, de exemplu agenţii secreţi, spionii. Mai notez că adesea, împreună cu numerele, se folosesc litere, care astfel capătă și ele capacitatea de a diferenţia obiectele.

Se numerotează și piesele de teatru cu același titlu, eventual cu același subiect, de exemplu Giraudoux a scris *Amphitryon 38,* marcînd astfel că piesa lui este a 38-a care și-a ales ca erou pe soţul Alcmenei.

169. Obiceiul de a folosi numerele pentru individualizare este astăzi generalizat. Cînd cineva zice *la 12,* aceasta poate însemna „la ora 12", „în ziua de 12", „la casa cu numărul 12", „în camera cu numărul 12" etc.; tot aşa se poate spune *în 12,* cu înţelesul de „în 12 ale lunii",

„în anul 1912“ etc., după cum *cu 12* poate însemna „cu tramvaiul 12“. Confuzie nu se face în general, pentru că din situație, din context se înțelege la ce fel de unitate se referă numeralul. În franțuzește, la hoteluri, se spune, de exemplu, *le un a sonné* (Spitzer, p. 17) „unu a sunat“, și se înțelege că e vorba de clientul din camera nr. 1.

Iată totuși un exemplu care arată că se poate crea, intenționat, confuzie: o anecdotă povestește că Frederic al II-lea, mergînd să-l viziteze pe umoristul Saphir și negăsindu-l acasă, i-a scris pe ușă cu creta: *Saphir e un măgar*. Întorcîndu-se acasă, umoristul a adăugat, tot cu cretă, semnătura „autorului“: *Frederic al doilea.*

Cam de același fel este confuzia produsă de cunoscuta replică a lui Cațavencu, în „Scrisoarea pierdută“ a lui Caragiale: „în orașul ăsta de gogomani, unde sînt cel dintîi...“. Aici vorbitorul este presupus a nu-și da seamă de felul fals în care pot fi înțelese vorbele lui.

Am asistat odată la o discuție publică unde cineva a pus unui conducător de la Comitetul de Stat pentru Planificare întrebarea: „De ce ați dat H.C.M.-ul nr. 837?“ (am pus un număr la întîmplare). La care cel interpelat a răspuns: „Trebuie să-mi spui la ce se referă, pentru că eu nu sînt dentist, ca să le știu pe numere“. Într-adevăr, dentiștii au numerotat dinții și măselele și indică numai numărul. Este însă de crezut că cineva care are de-a face cu foarte multe hotărîri nu le poate ține minte pe toate după număr. Ce e drept, juriștii, în discuțiile

dintre ei, citează articolele de lege cu numărul de ordine.

170. O întrebuințare specială mi se pare că merită să mai fie pomenită aici. În multe localități din Statele Unite ale Americii, străzile sînt diferențiate prin numere. Orașele sînt de obicei construite în formă de dreptunghi sau de pătrat, cu străzi paralele care se întretaie și merg de la un capăt la celălalt al orașului. Ele sînt numerotate în ordinea în care se găsesc pe plan. Astfel e destul să știi pe a cîta stradă te afli, ca să-ți dai seama în ce direcție se află cea pe care o cauți și aproximativ cît mai ai de mers pînă acolo. În felul acesta informarea este foarte simplă.

XXXVI. SCHIMBĂRI DE ÎNȚELES

171. Nu mă refer aici la cazurile unde în fapt nu se schimbă valoarea numărului, ci a obiectului numărat, de exemplu în Muntenia, înainte de primul război mondial, se zicea *1 ban* pentru „10 bani", *un ban jumate* pentru „15 bani".

Importanța căpătată în limbă de cuvintele care desemnează numerele explică de ce vom avea adesea ocazia să întîlnim unele dintre ele folosite cu valoare figurată și cîteodată foarte depărtată de cea originară. Cel mai adesea e vorba de suprimarea substantivului, al cărui sens îl preia numeralul însoțitor.

În franțuzește se spune *les Quarante* „cei 40“ în loc de „membrii Academiei franceze“ (care are 40 de locuri).

Vom nota faptul că notele primite de elevi se exprimă prin numere și că, luate ca substantive, numerele sînt suficiente, fără alt adaos, ca să se înțeleagă despre ce e vorba: *am luat un zece* sau *un cinci*. Și articulat: *cincii curg* etc. (Tatiana Slama-Cazacu, p. 516). Sistemul notelor nu este același în toate țările și nici la toate instituțiile de învățămînt din aceeași țară: de la 1 la 5, la 10, la 20, la 100, și există și cazuri cînd valoarea este inversă decît cea directă, 1 fiind nota cea mai mare. În argoul elevilor, se folosesc adesea figuri de stil care înlocuiesc numerele pentru note, de exemplu 3 e „cocoșatul“, 4 e „scăunelul“ sau „9 cu capul spart“ și așa mai departe.

172. Iată acum cîteva schimbări de înțeles, prezentate în ordinea numerică.

Zero, poate califica o persoană fără valoare: *e un zero;* se zice *a tunde cu numărul zero* cînd se elimină părul complet (mașinile tund și cu numărul 1,2 etc.). Aici se poate adăuga *rezultat nul, meci nul* (care înseamnă de fapt „situație de egalitate“). Derivatul *nulitate* are aceeași valoare ca *zero* citat mai sus, dar e folosit mai frecvent decît acesta. În același sens Eminescu scrie *cu voi drapîndu-și nula.* În fine, făina cea mai fină este marcată cu 00, iar în germană cu 0. 00 (Spitzer, p. 14); în

maghiară, cu sufix, s-a format, pentru aceeași noțiune, *nullás*, care a fost împrumutat de românii din Transilvania *(făină nulaș)*.

În ce-l privește pe *jumătate*, s-au văzut mai sus (§ 89) diferite întrebuințări, paralele cu ale termenilor corespunzători din alte limbi. Mai adaug numai formula familiară muntenească *juma juma* „pe din două", corespunzătoare englezescului *fifty fifty* (literal „50—50", înțelegîndu-se „la sută").

173. De la 1: *prim* se folosește singur pentru *prim președinte, prim secretar* etc. (de aici derivatul *primat)*. De notat că *primă*, cu sensul de „premiu", nu vine de aici, ci e o transformare a latinului *praemium*, venită la noi din franceză, iar acolo din engleză *(praemium*, la rîndul său e din *prae-* „înainte" și *emo* „a lua"). Corespunzătorul grecesc al lui „prim", *protos* denumește la jocurile de cărți, pe cel care acționează cel dintîi, iar în franțuzește, devenit *prote*, denumește pe cel care conduce lucrările într-o tipografie.

Unu, primul ajung să fie folosite cu valoare de superlativ. În Statele Unite ale Americii, *First lady* „prima doamnă" este soția președintelui republicii. Tot acolo circulă formula *inamicul public nr. 1. Numărul unu*, în franțuzește *numéro un*, în germană *Numer eins*, ca și *de mîna întîi*, fr. *de première classe* „de clasa întîi" înseamnă „superior", de exemplu se zice *o bătaie numărul unu* („strașnică"), vezi și expresia *unu și unu* „cei mai buni". În rusește

perva „primă" este egal cu foarte bun, de unde și în românește *făină pervă* (DLR).

În deceniile trecute se folosea, cu aceeași valoare („de mîna întîi") expresia *de primul cartel:* domnișoarele care mergeau la baluri aveau cu ele un carnet unde-și scriau cavalerii, în ordinea în care aceștia le invitaseră la dans; cel dintîi înscris, socotit avantajat, pentru că trecea înaintea celorlalți, era *de primul cartel,* de unde s-a ajuns la expresii ca *șmecher de primul cartel* etc.

Acum cîteva decenii apărea la noi o revistă suprarealistă intitulată *Unu,* care avea ca motto: „Dumnezeu este unu, iar Unu îl scriem noi".

174. De la 2: din italianul *duo* „2" avem pe *duo* „cîntec în doi"; am văzut mai sus pe *defteros* (§ 84) și pe *bis* (§ 98). De la lat. *secundus* „al 2-lea" este *secund* cu înțelesul de „adjunct", „ajutor". De la 3: *trio* „grup de 3 cîntăreți", format în italiană după modelul lui *duo;* pentru *terț,* vezi § 85. De la 4: pornind de la ordinalul latin *quartus,* pe lîngă derivatele citate la § 91, avem pe *cvartă* „grup de 4 cărți de joc care se succed ca valoare", apoi formula latină *in quarto* (scris de obicei *in-4°),* pentru a se arăta că o carte e formată din coli de 8 pagini (fiecare foaie tipărită e împăturită în 4); la fel se zice *in octavo* (scris de obicei *in-8°)* pentru colile de 16 pagini și *in 16,* pronunțat românește, pentru cele de 32 de pagini. De la 5: *chintă* (§ 132); românescul *cinci* s-a folosit multă vreme ca denumire pentru „5 bani", cea

mai mică monedă curentă, de exemplu se zicea *n-am nici un cinci* pentru „n-am bani de loc".

175. De la 6: pentru *siestă*, vezi § 179. În argoul românesc mai vechi, *șase* însemna „atenție!". Nu pot explica de ce, dar găsim o serie de cazuri coincidente: tot în argoul nostru se zicea și *zexe!* (ce e drept, și cu alte înțelesuri decît „atenție!"), iar în nemțește *sechs* (pronunțat și *zexe)* înseamnă „6"; și în rusește s-a zis cîndva *zeks* pentru „atenție" (Unbegaun, p. 106), dar mai de curînd se zice numai *șest'*, adică „6", de unde împrumutul românesc *șest*, în formula *pe șest* „pe tăcute", „pe nesimțite" (Unbegaun, loc. cit.).

Fratele meu, doctorul Grigore Graur, care a studiat medicina la Viena înainte de primul război mondial, mi-a povestit că studenții români din capitala Austriei care jucau table la cafeneaua Arkaden erau porecliți acolo *șase-doi*, pentru că pe vienezi îi frapase această formulă cu care se anunța valoarea zarurilor.

176. De la 9: pentru engl. *noon*, vezi § 179. În Transilvania se numea *nona* o dijmă plătită clerului (desigur la început era a noua parte din recoltă).

De la 10: grecescul *deka* „10" a fost multă vreme folosit la noi (e folosit și azi în țările de limbă germană) pentru „10 grame", dar e foarte probabil din *decagram*, cu suprimarea părții a doua a compusului. Se zice uneori *nota zece* cu înțelesul de „foarte bine", „bravo"!

177. De la 15: fr. *quinze* „15“ figurează în numele de suveran *Louis Quinze*, folosit pentru a denumi un fel de mobile și un model de toc la încălțăminte; în românește acesta a ajuns să fie numit de oamenii inculți *luchenț*.

De la 20: germanul *zwanzig(er)* „20“ a devenit în românește *sfanț*, monedă de 20 de parale, apoi monedă mică în general: *n-am nici un sfanț*. Pentru numele altor monede de 20 vezi § 191.

22 *(vingt-deux)* este cuvîntul franțuzesc pentru „atenție!“, paralel cu *șase* din românește. În rusește s-au folosit cu această valoare și 26 și 36 (Unbegaun, p. 106).

25 se folosea în trecut pentru a denumi bătaia cu biciul (Zanne, II, 3.103 și V, 12.307), de obicei cu adaosul *ca la poliție*, pentru că se ordona adesea să se aplice unui deținut 25 de lovituri. Pe de altă parte, *25 de puncte* a ajuns sinonim cu „foarte bine“, pornindu-se de la concursurile la televiziune intitulate „Cine știe cîștigă“: 25 era maximul de puncte pe care-l putea obține un concurent.

31 este numele unui joc de cărți, unde cîștigă cel care adună un număr de puncte cît mai apropiat de 31, dar nu mai mare de 31. De aici expresiile *a trage peste 31* „a pierde“, „a da greș“. Numele turcesc al jocului era *otuzbir*, adică 31. Ienicerii din ortaua 31, cantonată într-o vreme la Iași, erau deosebit de turbulenți și de abuzivi, de aceea *otuzbir* a ajuns să însemne „violență“, „om violent și abuziv“.

33 ca la doctor: pe vremea cînd doctorii se bizuiau numai pe datele directe ale simțurilor

pentru a pune diagnosticul, căci nu aveau tehnica înaintată de azi, cereau bolnavului pe care-l ascultau să zică 33, pentru ca urechea doctorului, lipită de spinarea pacientului, să perceapă vibraţiile produse la pronunţarea sunetului *r*.

178. De la 40: latinul *quadragesima* „a 40-a" (subînţeles „zi"), moştenit în româneşte, a devenit, la plural, *păresimi*, nume popular al postului Paştilor. În franţuzeşte corespunde *carême*. De la 50: gr. *pentekoste* „a cincizecea" (subînţeles „zi") a devenit în franţuzeşte *Pentecôte* „Rusalii".

66 este numele unui joc de cărţi, la care cîştigă cine totalizează 66 de puncte.

100 se foloseşte pentru „100 de lei": *ş-a 'ncoa suta, zise Blegea,* eroul lui Victor Vlad Delamarina; *sutele mărită slutele; sutele rupte nu se primesc* (Tatiana Slama-Cazacu, p. 516). În latineşte *centenum* „însutit" a ajuns să aibă înţelesul de „secară", pentru că rodeşte de 100 de ori mai mult decît a fost sămînţa, şi acest înţeles s-a păstrat în Peninsula Iberică (Wölfflin, p. 538).

101 este numele unui joc de cărţi (fr. *table nette),* la care cîştigă cine totalizează 101 puncte.

606 s-a zis multă vreme pentru neosalvarsan, medicament contra sifilisului (creatorul, doctorul Ehrlich, a ajuns la rezultat în a 606-a încercare).

4711, numele unui tip de apă de colonie franţuzească (Jean-Marie Farina); sînt multe alte exemple de acest fel.

XXXVII. MĂSURAREA TIMPULUI. CALENDARUL

179. Romanii numărau orele zilei începînd de la răsăritul soarelui, iar orele nopţii de la apusul soarelui. Aveau în orice anotimp 12 ore ziua şi 12 ore noaptea, ceea ce înseamnă că orele nu aveau întotdeauna aceeaşi durată: vara erau mai lungi orele zilei, iar iarna era mai lungi orele nopţii. Singurele puncte fixe erau amiaza şi miezul nopţii, care erau obligator în mijlocul intervalului, deci atunci cînd se termina ora a şasea şi începea ora a şaptea. De la acest sistem de numărătoare a orelor ne-au rămas două elemente privind ora a şasea şi a noua. *Sexta* „a şasea" a devenit în spaniolă *siesta* şi a ajuns să denumească întîi amiaza, apoi odihna după masa de amiază (nu are deci nici o legătură cu „a şedea", cum s-ar putea părea). *Nona* „a noua" a devenit în franţuzeşte *nones*, numele unei slujbe religioase la ora 3 după-amiază (6+3), iar în englezeşte, în raport cu ora tîrzie la care se mînca în trecut în Anglia, *nona*, devenit *noon*, a ajuns să însemne „amiază", iar „după-amiază" se zice *afternoon*, adică „după *noon*".

180. La noi, ziua şi noaptea sînt împărţite tot în cîte 12 ore, dar acum de lungime egală. Nu se mai începe însă cu răsăritul şi cu apusul soarelui, ci cu amiaza şi cu miezul nopţii. Pînă astăzi socotim aşa, deşi au fost făcute încercări de a introduce sistemul zecimal şi la măsurarea

timpului. Oficial s-a introdus, ce e drept, numerotarea orelor pînă la miezul nopţii, în continuare după cele de zi, deci se socoteşte de la 1 la 24.

Notez în treacăt că francezii nu zic „ora 12", ci „amiază" *(midi)* şi „miezul nopţii" *(minuit)*, deci ora 12 și jumătate, de exemplu, este pentru ei *midi et demi* sau *minuit et demi*.

Minutele se notează în chip diferit după limbi. De exemplu „ora 8 şi 20 de minute" se zice pe româneşte, scurt, *8* şi *20;* pe franţuzește *(8 heures vingt)* şi pe nemţește *(8 Uhr zwanzig)* se introduce şi cuvîntul „ceas"; în ruseşte *(dvadţat' minut deveatogo)* și de asemenea în nemţește *(zwanzig Minuten auf neun)* se zice „20 de minute spre 9". După modelul german *(halb neun)* se zice și în regiunile românești care au făcut parte din imperiul austro-ungar *jumătate la nouă* în loc de „8 și jumătate".

181. Cîteva expresii legate de măsurarea timpului în ore. Din englezește s-a răspîndit și a ajuns în secolul trecut și la noi expresia *five o'clock* (se pronunţă *faiv o cloc*) cu înţelesul literal de „ora 5", dar figurat cu valoarea de „primire de oaspeţi după-amiază" în saloanele cu pretenţii. De fapt, formula completă în englezește este *five o'clock tea* „ceaiul de la ora 5".

Din franţuzeşte ne-a venit *în ceasul al 11-lea* (fr. *à la onzième heure),* adică „în ultimul moment cînd se mai poate întreprinde ceva". Apoi a început să se zică, mai obișnuit, *în ceasul al doisprezecelea.*

O atenţie specială a atras în expresii *sfertul de oră*. Se vorbeşte de *sfertul de oră academic*, întîrzierea tolerabilă la începerea unei şedinţe. Punctul de plecare nu este, cum s-ar putea crede, la Academie: *academic* însemna în trecut „universitar“, iar profesorii puteau începe ora cu o oarecare întîrziere.

În franţuzeşte se spune *passer un mauvais quart d'heure* (lit. „a petrece un rău sfert de oră“) pentru „a trece prin momente neplăcute“. Tot în franţuzeşte, *le quart d'heure de Rabelais* (lit. „sfertul de oră al lui Rabelais“) pentru momentul cînd trebuie să plăteşti şi n-ai bani.

Dintre diviziunile timpului, amintesc numai de lat. *hora* „oră“, care, sub forma *oară*, pl. *ori*, intră în compunerea numeralelor noastre adverbiale, şi de *secundă*, care e înrudit cu *secund*, devenit ordinal.

182. Romanii socoteau zilele lunii într-un chip foarte complicat, de exemplu spuneau *a treia zi înainte de Kalendele lui martie (Kalende* se zicea la „zi întîi“) etc. Singurul termen care avea legătură cu numărătoarea era *nonae*, derivat de la *nouem* „9“; aceasta era denumirea seriei de zile care începeau cu 9 zile înainte de ide (idele erau în unele luni la 13, în altele la 15).

Cînd s-a introdus săptămîna, adică gruparea zilelor cîte şapte? Pentru Europa, punctul de plecare este Biblia, care nu încearcă să dea nici o justificare, desigur socotindu-se că motivarea o dă crearea lumii în şapte zile. Dar de ce

tocmai în șapte zile? Fără îndoială, organizarea timpului a fost copiată de evrei de la babilonieni, care, la rîndul lor, au luat ca bază numărul 7 pentru că avea valoare magică (vezi § 49).

Cînd romanii au devenit creștini, au preluat săptămîna din calendarul ebraic și au numit-o *septimana*, derivat de la *septimus* „al 7-lea" și acest nume a rămas pînă azi în limbile romanice. S-ar putea să fi copiat grecescul *hebdomas*, genit. *hebdomados* „săptămînă", derivat de la *hebdomos* „al 7-lea" (de aici avem derivatul *hebdomadar)*. În ungurește „săptămînă" se zice *hét*, care înseamnă și „7", iar „luni" se zice *hétfő*, adică „începutul (de fapt „capul") săptămînii".

183. Romanii au păstrat în mare parte, pentru zilele săptămînii, nume de divinități păgîne (excepție fac *sîmbătă* și *duminică)*, iar noi am menținut în întregime numele latinești. La alte popoare, zilele au fost, cel puțin parțial, numerotate. Prima problemă este să se știe de unde începe numărătoarea, căci altfel se face confuzie. Grecii au început cu duminica, astfel că luni e „a doua"; slavii, și după ei maghiarii, au început cu lunea, astfel că „a doua" e marți.

În greaca modernă, luni e *deftera* „a doua", marți e *triti* „a treia", miercuri e *tetarti* „a patra", iar joi, *pempti* „a cincea". În slavă, marți se zice *vŭtorĭnikŭ* de la *vŭtorîĭ* „al 2-lea", iar în maghiară *kedd* de la *kettő* „2". Joi se spune în slavă *cetvrŭgŭ*, de la *cetîriie* „4", iar în maghiară *csütörtök*, împrumutat din slavă. Vineri este în slavă *pętŭkŭ*, de la *pętĭ* „5", iar în ma-

ghiară, împrumutat din slavă, *péntek*. De la numele slav al zilei de vineri este derivat numele de persoană bulgar *Petko*, devenit în românește *Petcu*.

184. Denumirea cu derivate de la numere a unor grupuri de zile mai mici de o lună comportă cîteva puncte speciale. Am pomenit de *Heptameron* și *Dekameron*, apoi de *décadi* (§ 142). Francezii, în loc de „după o săptămînă“, zic *au bout de huit jours*, lit. „la capătul a 8 zile“, pentru că au numărat și ziua de început și pe cea de sfîrșit (cum făceau și romanii, la care, de azi pînă mîine, erau două zile; vezi § 88). În engleza veche se zicea *sennight* pentru „o săptămînă“, lit. „7 nopți“; pînă astăzi se zice în mod curent *a fortnight* pentru „un spațiu de 2 săptămîni“, propriu-zis „14 nopți“. În legătură cu aceasta se menționează că istoricul roman Tacit, în cartea sa *Germania*, nota că germanii socoteau timpul după nopți, nu după zile.

185. Lunile la romani au fost la început numerotate, începînd cu martie, prima lună de primăvară. Cu timpul, cîteva luni au căpătat nume de divinități și numai cele de la iulie înainte au rămas numerotate. Primele două dintre ele și-au pierdut însă numărul în perioada clasică: luna a cincea, *quintilis*, a devenit *iulius*, în amintirea lui Caius Iulius Caesar, iar a șasea, *sextilis*, a devenit, ceva mai tîrziu, *augustus*, în onoarea lui Octavianus Augustus.

Au rămas numerotate în continuare numai ultimele 4, formate cu un sufix a cărui origine nu e clarificată: *september, october, nouember, december*. După cum se vede, nepotrivirea cu noua numerotare a lunilor, începînd cu ianuarie, nu i-a jenat pe romani.

186. Legate de calendar mai sînt numele anotimpurilor, dintre care numai primul a căpătat o legătură cu numeralele: *primăvara*, care, după cum se vede ușor, este „prima parte a verii". Romanii numeau primăvara *uer*, fără numeral, iar vara avea nume din altă familie, *aestas*. Pare logic numele adoptat în franțuzește: *printemps*, adică „primul timp".

Și grupările de luni au în general nume formate cu numerale: *bimestru* (vezi § 138) se numește o grupare de 2 luni (în copilăria mea a fost un timp cînd la școală anul era împărțit în patru bimestre), iar adjectivul corespunzător este *bimensual* (lat. *mensis* „lună"); o grupare de 3 luni se numește *trimestru*, una de 6 luni, *semestru* (lat. *sex* „6"). Ceea ce se întîmplă de două ori pe an se numește și *bisanual* (termen rar, ce e drept), iar ceea ce are loc o dată la doi ani este *bienal* (vezi § 138); la fel pentru trei ani se zice *trienal* (§ 139), pentru cinci ani, *cvincvenal* (vezi § 141) și pentru zece ani, *decenal*. S-a format la noi nu demult și *șesenal*, fără ca cineva să poată explica ce reprezintă *șes-* (nici rom. *șase*, nici lat. *sex*). Toate aceste cuvinte sînt adjective, dar există și substantive paralele: o perioadă de șapte ani este un *septenat* (de

exemplu timpul cît rămîne în post președintele Franței); deceniul e de 10 ani, iar mileniul de 1.000.

187. Amintesc cîteva substantive formate cu sufixul latinesc *-arium: cincantenar* (de la fr. *cinquante* „50"), *centenar, milenar, bimilenar* marchează scurgerea perioadei de timp indicată de numeralul din temă. În același timp, ca adjective substantivizate, ele denumesc pe cei care trăiesc de atîta timp: *cincantenar* e un om de 50 de ani, după cum *cvadragenarul* e de 40; se zice, pentru grupurile de zece ani următori, *sexagenar, septuagenar, octogenar, nonagenar, centenar.*

În toate aceste compuse, elementul *-en-* reprezintă cuvîntul latin *annus* „an", schimbarea lui *a* în *e* fiind normală și explicabilă prin considerații de fonetică istorică latină.

Din italienește provin *quattrocento* „400" și *cinquecento* „500", folosite ca nume ale secolelor al XIV-lea și al XV-lea cînd se vorbește de Renașterea italiană.

188. Și la animale se întrebuințează derivate de la numere pentru a le arăta vîrsta. Am pomenit mai sus de *tretin* (§ 85) și de *tîrțiu* (ib.). Un cal de 4 ani este *pătrărel, pătrățel* (?), *pătrar* (vezi Sevastos, citată de DLR: *mi-e murgu de-o pătrare),* iar unul de 5 ani este *cincar, cincărel* (vezi § 132). Despre un juncan se zice că *e de doi viței* cînd mama lui a avut, sau ar fi putut avea încă două nașteri.

XXXVIII. MĂSURI DE LUNGIME, GREUTATE, CAPACITATE

189. Toate aceste măsuri, în cadrul oficial, sînt denumite după un singur sistem, bazat pe cel zecimal: cu 10, *decametru, decagram, decalitru;* cu 100, *hectometru, hectolitru (hectogram* nu se zice; în schimb se adaugă aici *hectar* pentru 100 de metri pătraţi); cu 1.000 (din gr. *khilioi), kilometru, kilogram (kilolitru* nu se zice). Prescurtat, *kilo,* este egal cu un kilogram; popular se zice *chil.* De la latinul *mille* avem pe *milă* „1.000 de paşi“, egal în antichitate cu 1.478 metri şi jumătate (se măsura distanţa de la călcîiul piciorului pe locul vechi pînă la vîrful lui pe locul nou); astăzi, mila engleză are 1.609,3 metri, iar mila marină, 1.852. În sfîrşit, numai pentru lungime, se foloseşte gr. *myrioi* în compusul *miriametru* „10.000 de metri“.

Pentru măsurile inferioare unităţii de bază, se folosesc aceleaşi rădăcini (gr. *deka,* lat. *centum, mille),* dar cu vocala de legătură *-i-:* pentru „a zecea parte“, *decimetru, decigram, decilitru;* pentru „a suta parte“, *centimetru, centigram, centilitru;* pentru „a mia parte“, *milimetru, miligram, mililitru.* În germană, afară de *Deka* (vezi § 176), se foloseşte şi *Deci* (pronunţat *deţi)* pentru decigram.

Mai adaug pe *uncie* „28 de grame“ din lat. *uncia,* care era a 12-a parte dintr-un as (nu e perfect lămurită originea, dar pare evident că

s-a pornit de la *unus); chintal*, cu valoare de „500 de kgr" provine din arabul *qintar* „100 de livre", care e din grecescul bizantin *kentenarion*, la rîndul lui provenit din lat. *centenarium*. Am pomenit de *ferdelă* (§ 91), de *pătrare*, regional pentru „un sfert de baniță", și de *cinzeacă* (§ 133). (Acesta din urmă denumește în Oltenia o măsură de suprafață, 1/8 dintr-un iugăr, DA.)

XXXIX. MONEDE

190. În lucrările cu caracter istoric se întîlnesc nume de monede grecești și latinești formate cu numerale. De exemplu în grecește o monedă care valora 3 oboli (obolul era a 6-a parte dintr-o drahmă) se numea *triobolos*, iar 4 drahme formau o *tetradrahmă*. În latinește unitatea de bază era *asul*, iar doi ași și jumătate formau unitatea superioară, numită *sestertius* (din *semis tertius* lit. „jumătate de as al treilea"). Am pomenit de *dinar* (§ 133); din franțuzește e *centimă* „a suta parte dintr-un franc", deci un ban, iar din engleza americană, *cent* „a suta parte dintr-un dolar" (punctul de plecare este fr. *cent* „100"). În englezește există *farthing* „a patra parte dintr-un penny", derivat de la „4" (englezul actual *four)*.

În S.U.A. se folosește *dime* (lat. *decima* „a zecea", venit prin franceză) cu sensul de 10 cenți, adică a zecea parte dintr-un dolar.

191. La noi au circulat monede de origine străină, numite cu numele lor original. Le înşir aici, intercalînd şi unele nume de origine străină ale monedelor noastre. *Potor* era o monedă, desigur de un ban şi jumătate, cf. slavonul *polŭ* „jumătate" şi *vŭtorĭĭ* „al doilea". Exista şi *polturac* din polonezul *połtorak, potronic* (§ 130). Vezi şi *firfiric* (§ 140).

De la 5 sînt nume ca *pitac* „monedă de 5 bani" (din slavul *petak* „de 5"), cu variantele *patacă, pataşcă* (Mladenov, p. 163, Mihăilă, p. 502), *pitioarcă* (cf. rus. *peatërka),* apoi *beşlic* „monedă de 5 parale" din turc. *beşlik* cu acelaşi înţeles *(beş* „5").

De la 6, este *şuştac* din slav. (rus. etc.) *šestakŭ;* sub influenţa rom. *şase* apare şi forma *şaştac* (Tiktin).

De la 20: *sfanţ* (vezi § 133), *irmilic* (din turc. *yirmilik* „grup de 20"), *icusar* din neogr. *ikosari* (de la *ikosi* „20"): apoi regionalul *husăş* din magh. *húszas* (de la *húsz* „20") şi argoticul *biştari* „bani" din ţig. *biş* „20".

De la 40, *sorocovăţ,* din rus. *sorokoveţ'* (de la *sorok* „40"). De la 100, *centă,* folosit într-o vreme în argou, de la fr. *cent.*

Mai pomenesc cîteva derivate formate în româneşte: *patroancă* (DLR), *sutar* (vezi § 88), *miar* (ib.); am pomenit şi de *cinci* (vezi § 174) şi se cuvine să mai trimit şi la § 89, unde am vorbit de *pol.*

XL. MILITARIE

192. Din latinește amintesc pe *bellum* (vezi § 129), cu derivatul folosit și azi *belicos* „războinic“ și cu dubletul, împrumutat de noi, *duel*. Cel care comanda 10 oameni se numea *decurio* (de la *decem* „10“), iar cel care comanda 100 era *centurio* (de la *centum* „100“). Din turcește s-a împrumutat și a fost folosit în trecut *cîrc-serdar* „căpitan de jandarmi“, din turc. *kır serdar* „păzitor al cîmpului“, schimbat în *cîrc* după turc. *kırk* „40“.

Din rusește cunoașteam pe *sotnie* „escadron de cazaci“, *sotnic* „căpitan de cazaci“ din rus. *sotniia, sotnik* (de la *sto* „100“). După acest model s-a format în românește *sutaș* și, mai departe, *miaș*. S-a putut crede că *husar* e format în ungurește de la *husz* „20“, dar acum se dau cuvîntului alte explicații.

Din marină se poate nota *secund*, care înseamnă „al 2-lea“, și *cart, cartnic* (vezi § 91).

XLI. SPORT

193. În mod curios se constată că în sport numele numerelor nu au dat mult material. Cîteva cuvinte englezești au fost amintite: *single, double, half* (vezi § 89). Din franțuzește, la rugby, se folosește *demi* pentru mijlocaș, dar *trois quarts* e tradus cu *trei sferturi*. Din romă-

nește: *un-doi* cu sensul de „pasare a mingii de la un jucător la altul și înapoi“ și „lovitură dublă la box“. Loviturile de pedeapsă de la 7 și 9 metri la handbal, de la 11 metri la fotbal se numesc *un 7 metri, un 9 metri, un 11 metri*. Cu numărul jucătorilor este desemnată uneori echipa, astfel se zice *unsprezecele* pentru „echipa de fotbal“, *cincisprezecele* pentru „echipa de rugby“. Ultimul (probabil însă și primul) se datorează unei traduceri din franțuzește *(le onze, le quinze)*. Se zicea într-o vreme *miuță* pentru o echipă redusă la jumătate: să fie oare un derivat românesc de la fr. *mi-* „jumătate“? Jucătorilor, după numărul pe care îl poartă, li se spune *șeptaru, decaru, unșparu* etc.

XLII. JOCURI

194. Am văzut (§ 177 și 178) nume de jocuri de cărți formate din numere: 31, 66, 101. Mai este un joc numit *șapte și jumătate* și unul numit *șeptic*. Cărțile înseși sînt denumite cu numere care arată punctajul *(doi, trei* etc.) și uneori cu derivate de la numere: *doianca* (§ 129); după *decar* „carte cu zece puncte“ (§ 133), s-au format în românește *șeptar* și *optar*. Am pomenit mai sus de *protos* și *defteros* (§ 84 și 173). Se zice și *optacă (Materiale și cercetări dialectale*, București, 1960, p. 83 și 184), apoi, pentru „4 ochi la cărți“, *pătrar* (DLR). *Birlic* „as“ a fost discutat (§ 128). De asemenea au fost discutate

terță, cvartă, cvintă (§ 88), *careu* (§ 131). Sînt şi două „culori" care poartă nume legate de numerale: *treflă,* din fr. *trèfle* „trifoi" (are ca semn o plantă ramificată în trei) și *caro,* din fr. *carreau* „pătrat", format din rădăcina latinului *quattuor* „4".

Cîteva numere turcești sînt folosite la jocul de table și anume denumirea figurilor prezentate de zaruri: *iep iec* „1—1" (din persană: *yek* „1"), *dubarale* „dubla de 2" (vezi § 138), *du beș* „dubla de 5" (turc. *beș* „5"). Aici trebuie amintit şi *dublă,* de origine franceză.

XLIII. ARTE

195. Am pomenit de unele nume de opere literare ca *O mie și una de nopți, Decameron, Heptameron, Dreigroschenoper;* o ediție a Bibliei se numeşte *Septuaginta* (ar fi fost făcută de 70 de traducători, cf. lat. *septuaginta* „70"); vezi apoi *Cei 7 contra Tebei* a lui Eschil, *Pañcatantra,* numele unei culegeri de povești indiene, din *pancea* „5" și *tantra* „parte". Este evident că lista s-ar putea mult mări. Mai adaug numai formula folosită în versurile noastre populare *Foaie verde şi-o alună* etc. Dovada că aici *o* este numeral, nu articol, o fac paralelele, foarte numeroase, cu numărul 3: *Foaie verde trei castane* etc.

Din muzică, am văzut termenii ca *duo* (§ 129) și *duet* (ib.), *trio* (§ 174), *terțet* (§ 130),

cvartet (§ 88), *cvintet* (§ 132), *sextet* (§ 88), *sextuor* (§ 115), *octet* (§ 132), *nonet* (§ 132). *Triolet*, a cărui origine nu e prea clară (la noi, în orice caz, a venit din franţuzeşte), dar este sigur în legătură cu 3, se întrebuinţează şi în muzică, şi în poezie. Primul rol feminin într-o operă îl interpretează *primadona* (din it. *prima donna* „cea dintîi femeie"). *Glasul al optulea* se foloseşte în muzica religioasă.

Din teatru se pot cita termeni ca *june prim*, *prim amorez* şi *premieră* („prima" în franţuzeşte), folosit în trecut şi pentru prima vînzătoare la casele de mode (masculinul, *premier*, are valoare de „prim ministru").

Din artele plastice: *diptic* (§ 138), *triptic* (§ 139), *triglifă* (§ 139).

XLIV. RELIGIE

196. Deoarece religia este în fond o continuare a credinţelor primitive în forţele supranaturale, credinţe care au dus la selecţionarea unor numere magice, nu va fi nici o mirare că în practicile religioase vom găsi adesea întrebuinţate aceste numere (vezi § 47).

O serie de termeni de origine greacă (veniţi în trecut de obicei printr-un intermediar slav, iar în timpul din urmă prin latină sau printr-o limbă apuseană) se referă la noţiuni din Biblie: *decalog* (§ 142), *Deuteronom* (§ 138), *tetraevanghel* „cele 4 evanghelii" (gr. *tetra-* „4"), românizat în forma *patravanghel* (folosit în înjură-

turi, vezi DLR), *pentateuc* (§ 141), *heptateuc* (§ 142), *Septuaginta* (§ 195).

Nume de sărbători: *păresimi* (§ 178), fr. *pentecôte* (ib.); numele unei slujbe: *sărindar* (se face timp de 40 de zile) din gr. mod. *sarandaris* de la *saranda* „40“ (gr. clasic *tessarakonta*); nume de instrumente bisericești: *penticostar* „cartea slujbelor dintre Paști și prima duminică după Rusalii“ (din gr. mod. *pentikostarion* de la *pentikonta* „50“, vezi fr. *pentecôte*), *triod*, carte de rugăciuni (gr. *ode* „cîntare“). Din slavă e *troiță* (§ 88).

Nume de grade și categorii de slujitori: *monah* din gr. *monakhos*, *protoiereu* (gr. *hiereus* „preot“), *protopop*, *protosinghel* (§ 137). Mai adaug pe *mănăstire*, înrudit cu *monah* (baza e gr. *monos* „singur“), și *Sfînta Treime*.

Încă un amănunt care poate părea picant: de la *moine* „călugăr“, forma luată în franțuzește de lat. *monachus* (împrumutat din grecește), francezii au format un diminutiv *moineau*, care înseamnă „vrabie“. Punctul comun între cele două noțiuni este culoarea pe de o parte a rasei, pe de alta a penelor.

XLV. NUME DE LOCURI

197. Nume de locuri în componența cărora intră numerale sînt fără îndoială foarte multe; nu voi încerca să epuizez aici lista lor, ci mă mulțumesc să citez cîteva exemple.

Monaco, în traducere germană *München,* pare a fi „călugăr" (gr. *monakhos);* în fapt, numele vine de la eroul legendar Herakles Monoikos, epitetul însemnînd „care locuiește singur".

2 Mai, localitate lîngă Mangalia (vezi § 156).

Trinacria, numele vechi al Siciliei, format în grecește din *trin-* „întreit" și *akros* „vîrf". *Trinidad,* numele mai multor localități și al unei insule din America de Sud și Centrală, înseamnă „treime" și are ca punct de plecare *Sfînta Treime. Tripoli,* numele mai multor orașe din bazinul Mediteranei, derivatul *Tripolitania* fiind nume de țară; originea este gr. *tri-* „3" și *polis* „oraș". La noi în țară a fost un județ *Trei Scaune* (în ungurește *Háromszék,* cu același înțeles).

Peatigorsk, numele unui oraș sovietic, de la rus. *peat'* „5" și *gora* „munte"; *Beș Tepe* are aceeași valoare în turcește și este numele unei părți a orașului bulgăresc Plovdiv. *Pengiab,* ținut în India, e din ind. *pancea* „5" și *ap-* „apă".

Aquae Sextiae, numele unei localități din sudul Galiei (devenit în franțuzește *Aix-les-Bains), aquae* însemnînd „ape", iar *Sextiae* este adjectiv derivat de la numele de persoană *Sextius* (vezi mai jos).

Siebenbürgen, numele german al Transilvaniei, înseamnă în nemțește „7 cetăți"; traducerea slavă a acestui nume este *Semigradie.* La fel e format numele regiunii sovietice *Semipalatinsk* „7 palate". În marginea Brașovului sînt *Săcelele,* numite și *Șapte Sate.*

Pentru *Dodecanez* şi *Kirkilise* (vezi § 142). În Italia, la granița cu Franța, este o localitate *Ventimiglia* „20 de mile".

Centuripae este numele antic al unei localităţi din Italia; etimologia nu e clară, dar în italiană numele a devenit *Centuorvi*, ceea ce în dialectul local a fost înţeles ca „100 de orbi", astfel că locuitorii au cerut şi au obţinut schimbarea numelui. *Cienfuegos*, numele unui oraş din Cuba, înseamnă „100 de focuri".

Mai pomenesc aici de unele nume de străzi din Bucureşti, ca *Şapte Drumuri*, *Zece Mese* etc.

XLVI. NUME DE PERSOANE

198. Situaţia se prezintă în oarecare măsură ca şi la numele de locuri, cînd e vorba de porecle; între acestea din urmă ar trebui să socotim şi numele primitivilor, care au totdeauna un înţeles. Să ne aducem aminte de numele indienilor din America: în traducere românească ele sună ca *Luptătorul curajos*, *Vulturul înţelept* şi aşa mai departe. În acelaşi fel erau numele la indoeuropenii primitivi şi deci, în antichitate, la greci, la slavi, la germani, la indieni, la persani şi aşa mai departe (nu la romani, care adoptaseră alt sistem, cel etrusc).

În compunerea unor astfel de nume puteau intra, evident, şi numere. Astfel în *Antologia sanscrită* a lui Coşbuc întîlnim numele masculin

Daşarathas (scris greşit *Dasarathas)*, care însemna „cel care are 10 care de luptă". Sistemul chinez nu e departe de cel indo-european: cele trei nume (rareori numai două) pe care le are un chinez își au fiecare sensul său. Astfel numele fruntașului politic actual *Cen I* are în partea a doua numărul *i* „unu".

Exact aceeaşi este la noi situaţia poreclelor, de obicei analizabile, numai că, nefiind date de părinţi, ele sînt adesea batjocoritoare. Între elementele lor intră şi numerale, de exemplu în romanul *Mitrea Cocor,* al lui M. Sadoveanu, este un personaj poreclit *Trei Nasuri.* Unele porecle sînt formate din cuvinte ale limbii comune, avînd în compoziţia lor numerale care nu mai sînt înţelese de vorbitorii actuali. Astfel sînt porecle (devenite nume de familie) ca *Izbăşescu, Izbășoiu* (vezi § 142) sau *Triandaf,* scurtare din grecescul *triantaphyllon* „trandafir", de fapt „30 de foi" (vezi § 56). Un lingvist ceh de la începutul secolului nostru se numea *Patrubany* și, după cît mi se spune, era originar din România, deci analiza *patru* şi *bani* e corectă.

199. Sistemul latinesc impunea fiecărei persoane 3 nume, primul personal, numit *nomen,* al doilea al întregii ginţi, numit *nomen gentile* sau *gentilicium,* şi al treilea poreclă, numit *agnomen,* care se putea moşteni sau nu. În fiecare din aceste trei categorii se găsesc urme de numerale.

Nume personale existau în totul numai 18, iar dintre acestea unele erau foarte rare, astfel încît posibilitatea de alegere era redusă. Printre ele figurează 3 numere ordinale: *Quintus* „al 5-lea", *Sextus* „al 6-lea" și *Decimus* „al 10-lea". Evident, la început numărul corespundea situației copilului în seria familială (e greu de spus însă de ce nu apar şi celelalte numerale, cu atît mai mult cu cît unele se vor întîlni ca gentilicii sau porecle). Mai tîrziu nu s-a mai văzut în aceste nume nimic special, aşa cum noi astăzi nu vedem în *Ion* sau *Gheorghe* decît nume de persoană și nu ne ducem cu gîndul la înțelesul lor primitiv. De exemplu poetul latin Quintus Horatius Flaccus era singur la părinți.

200. Iată numerale în compoziția numelor gentilice: *Quinctius* (formă arhaică pentru *Quintius)* sau *Quintilius, Sextius, Septimius, Octauius, Nonius.*

Acum porecle: (Plinius) *Secundus; Sedigitus* „cu 6 degete" (cf. *digitus* „deget"). Sclavii liberați și copiii adoptați păstrau ca poreclă numele gentilic vechi, la care se adăuga sufixul *-ianus*, de aceea găsim nume ca *Quintilianus, Octauianus.*

Fetele la romani nu primeau nici un nume; cînd se căsătoreau, în noua familie li se zicea cu numele ginții (bineînțeles la feminin), de exemplu pe fata lui Caius Iulius Caesar o chema obligator *Iulia.* Pînă la căsătorie, erau diferențiate printr-un sistem care semăna foarte bine

cu al poreclelor şi se foloseau şi numerale ordinale, evident în primul rînd de la numerele mici: *Prima, Secunda, Tertia.*

201. Urme de numerale romane se mai găsesc în denumirea ordinii la suveranii apuseni, de exemplu lui Carol al V-lea i se spune adesea Carol *Quintul.* Şi un publicist român din secolul trecut, pe nume *Ionescu,* şi-a diferenţiat numele cu adaosul *Quintus.* Bănuiesc că numele de botez feminin *Una,* folosit în America (în deceniile trecute era bine cunoscută o artistă de cinema *Una Merkel)* este latinul *una,* paralel deci cu *Mona, Monica* (pentru care vezi § 96). În orice caz, nu aparţine aici numele italian *Mona,* din compuse ca *Mona Lisa, Mona Vanna:* aici avem de-a face cu o scurtare populară a lui *madonna* „doamnă".

202. Şi în limbile moderne apar unele nume bazate pe numărătoare şi stabilite în mod conştient: în italiană şi spaniolă se foloseşte numele de botez masculin *Primo* „întîiul", paralel cu slavicele *Pîrvu, Pîrvan* (pentru care vezi § 83). În româneşte apare uneori *Tretie,* care în slavă înseamnă „al treilea" (vezi § 83). Se pare apoi că numele *Condrat, Codrat, Condrea* etc. reprezintă pe latinul *Quadratus* „pătrat", derivat de la „4". Ca nume de familie, evident bazat pe o poreclă, se poate cita *Şeptilici,* care pare a însemna „născut în 7 luni". Din englezeşte aş mai cita pseudonimul *Twain* „geamăn" (derivat de la „2") şi porecla *Twist* (vezi § 129).

XLVII. NUMĂRĂTORI COPILĂREȘTI

203. În diverse limbi există tipuri de numărătoare diferite de cel oficial și normal, folosite de cele mai multe ori de copii, în jocurile lor. În primul rînd mă refer la numărătorile care au ca scop fixarea unui termen. În diverse ocazii, un rezultat obținut la joc nu este ratificat, dacă nu e însoțit de pronunțarea primelor numere: 1, 2, 3, cîteodată repetate și, eventual, urmate de un *poa*, care reprezintă un scuipat simbolic. Aceasta se obișnuiește, de exemplu, în jocul de-a v-ați ascunselea, cînd cel care e la pîndă zărește pe vreunul din cei ascunși: atunci trebuie să bată de 3 ori într-un obiect, în general un stîlp, pronunțînd și primele numere. Dacă cel zărit izbutește să bată el întîi și să spună numerele, a scăpat neprins.

Într-un fel oarecum asemănător se dă cuiva termen pentru a executa o dispoziție: „număr pînă la 3, după care, dacă nu-mi dai satisfacție, iau cutare măsură neplăcută pentru tine" (în glumă, cînd se numără, termenul se mai poate lungi, intercalîndu-se după 2 o nouă etapă, 2 și jumătate). În fapt, nu e o foarte mare diferență între acest procedeu și numărătoarea inversă care precedă lansarea unei rachete cosmice.

204. Mai complicată este problema unor numărători care se abat de la seriile învățate la școală, fie că numerele atrag după ele cuvinte cu rimă, fie că se urmăresc efecte comice, fie în sfîrșit că e vorba de o vorbire secretă. Un exemplu

românesc: *Rupe-n două, Dă și nouă; Rupe-n trei, Dă și lui Andrei; Rupe-n patru, Dă și celui de pe vatră* (Zanne, V, 11.767, care adaugă: „Cînd toți ne cer din ce avem“).

Radiodifuziunea franceză a publicat în 1961 o carte în care au fost adunate numărători copilărești din țările de limba franceză: *Les comptines de langue française*, dintre care citez un singur exemplu: *Un — ça me coûte bien; Deux — ça me coûte un peu; Trois — ça me coûte pas; Quatre — faut que j'parte*. Aceste versuri se recită în Canada, înainte de a sări pe treptele scării sau de a se arunca în apă. Pentru rime, trebuie să se țină seamă de pronunțarea dialectală a numerelor. Sensul este: „Unu — mă costă destul; Doi — mă costă puțin; Trei — nu mă costă; Patru — trebuie să plec“.

205. Din germană cunosc formula *Ein, zwei, Polizei; Drei, vier, Grenadier; fümf, sechs, alte Hechs; sieben, acht, gute Nacht; neun, zehn schlafen gehn* („Unu, doi, poliție; trei, patru, grenadier; cinci, șase, vrăjitoare bătrînă; șapte, opt, noapte bună; nouă zece, la culcare“). Este evident că în traducerea brută pe care am dat-o se pierde tot hazul, în primul rînd din cauză că lipsește rima. După cum mi se pare, rostul recitativului este să îndemne copiii să se culce.

La noi s-a publicat, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, III, 1954, p. 179—190, un studiu privitor la recitative folosite la noi, care cuprind și numărători în diverse limbi.

În recitare orală am auzit mai multe asemenea compoziții, alcătuite cu diverse scopuri și pentru diverse vîrste (unele conțin și pasaje obscene): *Una, două, trei, Fata lui Andrei...; Ceasul bate ora unu, Eu mă duc, mă duc, S-aude bubuind tunul, Eu mă duc, mă duc; Ceasul bate ora două...; Hai să zicem una, Să se facă două, Două țîțe fata are, Toarnă vinul prin pahare, Să bem vin, Să ne veselim; Hai să zicem două, să se facă trei, Trei picioare sub căldare, Toarnă vinul...; Hai să zicem trei, Să se facă patru...*

206. În sfîrșit, există numărători folosite de copii pentru a alege pe cel care urmează să iasă din joc sau să capete un anumit drept în cursul jocului; de obicei sînt numerele obișnuite, numai că diformate după un anumit tipar. În copilărie îmi era familiară o formulă, pretins țigănească: *oina, doina, triina, paina, cinca, rinca, soghil, boghil, sava, cioc. Oina* este desigur cu vocalismul modificat după *doina* care urmează (iar acesta va fi luat finalul de la *una), paina* e schilodit ca să se asemene cu *trei* (fenomene de serie, vezi § 20), iar cele care urmează după 5 nu mai au nimic comun cu numerele românești. O încercare de explicare a făcut V. Bogrea, p. 800—801. În DA, s.v. *cinca* se citează alte variante *(unca, donca..., unga, donga..., unica, donica...)*; există și *uneș, doneș, treneș, patreneș* etc., aranjamente vizibil orientate după modelul unui singur număr, transformat prin cine știe ce fantezie.

XLVIII. PROVERBE ŞI ZICĂTORI

207. În paginile precedente au fost adesea folosite proverbe şi zicători, extrase, mai toate, din Zanne. Iată aici încă vreo cîteva, nepomenite pînă acum.

1: *cu un rac, tot sărac; c-un pantof şi c-o opincă* (Zanne, III, 7.474), *c-un pantof şi c-o ciubotă* (Zanne, III, 7.495; VI, 14.922); *a alege una din două (din două una* la Zanne, V, 11.878); *Cînd treci prin ţara orbilor, închide şi tu un ochi* (Zanne, II, 5.638).

2: *ca două picături de apă* (Zanne, I, 407); *în doi peri* (Zanne, III, 7.511; 7.532; 7. 533); *a fi luminat ca a doua zi de Paşti* (Zanne, VI, 15.477); *două şi cu două fac patru* (Zanne, V, 11.784); *două şi cu trei fac şase (şapte)* (Zanne, V, 11.875); *funia cea îndoită cu mult mai mult ţine decît cea dezdoită* (Zanne, V, 11.938).

3: *Cînd doi se ceartă, al treilea cîştigă* (Zanne, VII, 17.445); *omul cade dintr-un copaci şi vreo trei zile tot şade* (Zanne, I, 564).

4: *Vulpea, cînd se prinde, se prinde de cîte patru picere* (Zanne, I, 2.672).

5: *A cincea roată la car* (Zanne, V, 12.675); *face numărul 5* „fură“ (DA); *cumpărat cu cinci degete* „furat“ (Zanne, II, 3.145).

7: *E în şapte luni* „e arţăgos şi zănatic“ (Zanne, II, 5.418).

208. În paginile precedente au fost citate adesea, pentru exemplificarea diverselor teorii prezentate, expresii frazeologice. Fără a avea pretenţia de a epuiza materialul, mai citez aici pe cele întîlnite în lecturi sau în conversaţii.

În franţuzeşte se spune *zéro de conduite* „notă proastă la purtare“. *Jumătate* intră în expresia *jumătăţi de măsuri* „măsuri insuficiente“.

Numărul *unu* cu valoarea de „singur“: *o viaţă are omul; una şi bună* „e suficient un exemplar“; *una din două; mi-e tot una, e tot una cu* „e acelaşi lucru cu“; *toţi ca unu; într-un glas* „în unanimitate“; *omorîţi pînă la unu*. Cu adăugarea lui *singur*, se zice *joc de unu singur*. Mai adaug pe *într-una* „mereu“. În franţuzeşte se zice *être sans un*, lit. „a fi fără unu“, adică „a nu avea nici un ban“. De altfel la noi *nici unu* e format în acelaşi fel. Tot francezii mai zic *une fois n'est pas coutume* „ o dată nu înseamnă obicei“, iar germanii, *ein Mal ist kein Mal*, lit. „o dată e niciodată“, adică „un singur caz nu se ia în consideraţie, o singură abatere nu se pedepseşte“. Cam în acelaşi fel zicem noi *cu o rîndunică nu se face primăvară*.

209. *Unu* cu valoare de superlativ: *o bătaie număru unu;* la fel, în germană, *Numer eins*. Cu ordinalul: *de mîna întîi, clasa întîi* (înlocuit adesea cu *clasa una* şi chiar cu *clasa unu* (vezi

§ 155); de notat că în Franța, la școală, *clasa întîi* este ultima, deci pentru elevii cei mai avansați). Aici notăm pe *întîi* „în primul rînd“, întărit în *mai întîi* și prin repetare: *întîi și-ntîi.* În germană se folosește ordinalul feminin latin *prima:* într-un cîntec la modă în deceniile trecute se spunea *Da kam ein junger Mann, der prima, prima tanzen kann* „atunci a venit un tînăr care știe să danseze perfect“. Derivatul *primar* are și el sensuri opuse: pe de o parte înseamnă „primitiv“, „rudimentar“, pe de alta „superior“, de exemplu în *medic primar. Cale primară* se numește prima vizită, pe care tinerii căsătoriți sînt obligați să o facă părinților miresei. Adverbialul *o dată* are și el valoare de superlativ: *om o dată; noi sîntem o dată băieți* (Creangă; vezi § 79).

Unu repetat poate fi luat ca simbol al egalității de tratament: *una mie ș-una ție (ș-una lui popa Ilie);* se mai folosește rareori și formula neogreacă: *(a fi) ena mu che ena su (cu cineva),* lit. „unu mie ș-unu ție“, adică „intim“. *Unu la unu* se zice cînd răspunzi cu o înțepătură cuiva care te-a înțepat.

Unu cu sens de „puțin“: *a nu avea nici de unele;* în opoziție cu *alt: pînă una alta;* în opoziție cu *două: nici una, nici două; una-două* „la intervale foarte scurte“; *tu-i spui una, el îți spune două* „nu apuci să vorbești“. *Unu și cu unu fac două* „să scurtăm discuția“. *I-am dat una, i-am dat vreo două* (subînțeles „lovituri“).

Locuțiuni și compuse cu *unu: odată, odinioară, (-in-* aici e în loc de *-un-), laolaltă; avem*

o dată „am marcat un punct în favoarea mea"; *una peste alta* „în total"; *de-o dată* „brusc", care are o paralelă exactă în germ. *auf einmal.*

210. Cu *doi: e simplu ca doi și cu doi* sau *doi și cu doi fac patru;* familiar se zice *scurt pe doi* „ultrascurt"; *în doi timpi și trei mișcări* „repede și simplu"; *joc de doi.* Cu sensul contrar lui „simplu": *în doi peri* (vezi § 207).

În magazinele noastre, în deceniile trecute, vînzătorii aveau o formulă oarecum secretă: *doi și zece,* care însemna „atenție la persoana pe care o ai în față, căci cred că vrea să fure ceva", explicabil oarecum prin „doi ochi și zece degete".

În franțuzește se spune *à la deux, quat', six* „repede, val-vîrtej" (lit. „doi, patru, șase"), desigur pornindu-se de la urcarea sau coborîrea pe sărite a treptelor unei scări. Nu vom putea fi de acord cu G. Esnaut, *Le poilu tel qu'on le parle,* p. 208 (citat după Spitzer, p. 17), care, deși citează forma *à la six-quatre-deux,* crede că s-a pornit de la regimentul 246! În engleza familiară *(to) double-cross* înseamnă „a trage pe sfoară".

Cu ordinalul: *nevastă de-al doilea; medic secundar (școala secundară* era superioară celei primare). Cu multiplicativul: *chit sau dublu.* Cu adverbialul: în latinește se zicea *non bis in idem* „să nu faci de două ori aceeași greșeală".

211. Cu *trei: La trei ochi în plapumă* era firma unei cunoscute cîrciumi din București (cîrciumarul era chior); *regula de trei simplă; trei*

frați-pătați (nume de plantă); *a lua la trei parale* (cu „deraiere", vezi § 217, *la trei păzește).*

Cu ordinalul: *unde sînt doi, e și el al treilea* („se bagă peste tot"). În franțuzește, *jamais deux sans trois* (lit. „niciodată 2 fără 3"), adică după două exemplare urmează neapărat încă unu.

Cu *patru: între patru ochi* (Zanne, II, 4.234); *cu ochii în patru; a tăia firu-n patru; patru scînduri* „sicriu", deci „moarte"; *în patru părți ale lumii, în patru colțuri, în patru zări; în patru labe; a face pe dracu-n patru* (Zanne, VI, 15.059).

În franțuzește: *se tenir à quatre* „a se stăpîni cu mare greutate" (lit. „a se ține în 4"); *se mettre à quatre* „a-și da toată osteneala" (lit. „a se face-n 4"); *un de ces quatre matins* „zilele acestea" (lit. „într-una din aceste 4 dimineți"); *marchand des quatre saisons* „negustor de fructe și legume, transportate într-un cărucior tras cu mîna" (lit. „negustor de 4 anotimpuri").

212. Cu *cinci: cinci degete sînt la o mînă și unul cu altul nu se potrivesc* (Zanne, II, 3.142).

Cu *șapte: cei șapte ani de-acasă; șapte ani ca mîine trece* (formulă populară de pe vremea cînd serviciul militar dura șapte ani).

Cu *opt: hi, opt un cal* (Creangă); *a face opturi pe trotuar* (spirale de apă, cu stropitoarea).

Cu *nouă: neam de-a noua spiță* (DLR); *al nouălea val.*

În românește se spune *tramvaiul unsprezece*, în franțuzește *le train onze* („trenul 11") pentru „mersul pe jos" (cele două picioare seamănă cu numărul 11). *Inima îmi făcea treisprezece-paisprezece* (pronunțat complet, fără scurtări) se zice pentru „inima îmi bătea foarte tare". În franțuzește, *chercher midi à quatorze heures* „a căuta potcoave de cai morți" (lit. „a căuta amiaza la ora 14"); *se mettre sur son trente-et-un* „a se îmbrăca foarte îngrijit" (lit. „a se pune pe 31 al său"); *je m'en moque comme de l'an quarante* „nu-mi pasă de loc" (lit. „îmi bat joc de asta ca de anul 40").

În englezește, „cel din urmă" se spune *last* (scurtat din *latest*, vezi § 77), iar „cel mai lipsit de valoare" e *least* (pronunțat *list*). Aceasta permite folosirea unei formule paronimice, *last not least* „lăsat la urmă, dar nu cel mai fără valoare".

L. GHICITORI

213. Bineînțeles că și în ghicitori figurează adesea numerale. Nu mi-am pus nici aici în gînd să dau un inventar complet, ci vreau să prezint numai cîteva exemple.

Am patru frați, într-o cămașă-mbrăcați (Nuca).

Trei mă țin, trei mă poartă, cinci mă duc de mă adapă; din nasul meu curge miere și otravă (Condeiul), după DA, unde mai sînt și alte exem-

ple cu 5; *am o greblită cu cinci dinţişori, pe zi îmi trebuieşte de-o mie de ori* (Mîna; după DLR).

Trece paşa pe uliţe cu o mie de suliţe (Ariciul).

LI. GLUME

214. Sînt numeroase formule glumeţe în compoziţia cărora intră numerale. Foarte obişnuite sînt cele în care se pomeneşte un număr mare, pentru a se arăta că trebuie scăzut foarte mult din el, astfel că nu mai rămîne aproape nimic: *trei zile cu a de-alaltăieri* înseamnă „în curs de 3 zile", dar începînd numărătoarea de-acum două zile, deci numai „în cursul zilei de azi"; *ca şi dinţii babei mele, fără şapte nu sînt opt* (Zanne, II, 3.187): ideea este că nu lipsesc decît 7 ca să fie 8.

Cele două cantităţi puse în comparaţie pot fi chiar egale: *din doi săraci s-a făcut o pereche de calici* (Zanne, V, 12.773); *unul plăteşte 19, ălalt 20 fără 1* (Zanne, V, 12.374).

Pentru atenuare, un număr mare e prezentat descompus, astfel încît să pară mai mic. La întrebarea *cîţi ani are?*, versul popular răspunde *e de patruzeci şi zece;* la Creangă găsim *999 de ani şi 52 de săptămîni* în loc de 1.000 de ani. Pentru a nu speria cu o cifră mare, negustorii afişează, ca preţ al unui obiect, 59,95 în loc de 60: pierzînd 5 centime, dau impresia că marfa e ieftină.

Numărul care trebuie scăzut poate fi și mai mare decît cel anunțat inițial: *Cinci cîștig, zece mănînc, ce rămîne bag în pungă* (sub o formă ușor diferită se găsește și la Zanne, V, 11.907).

215. Alte formule cu ajutorul cărora o primă apreciere este infirmată: *Niciodată fără soț* dă la început impresia unui răspuns negativ, pentru ca pe urmă să se vadă că trebuie înțeles ca foarte pozitiv; *a căsca o dată de două ori* „a muri" (Zanne, II, 5.025). În franțuzește se zice că un lucru se va întîmpla „într-una din aceste 4 săptămîni pînă la Crăciun", deși pînă la Crăciun mai sînt cîteva luni. Și un lucru imposibil: tot în franțuzește se spune că un lucru se va petrece „în săptămîna cu 4 joi" (joia este zi liberă pentru școlari). Se dă impresia unei atenuări cu o formulă ca următoarea: *Cînd omul n-are să facă o mămăligă mare, face două mai mici* (Zanne, III, 8.644).

Se poate da un număr mic pentru a nu face impresie rea, apoi prin adăugarea de detalii este corectat: *Cîți copii ai, țigane? Doi, cucoane; doi la oi, doi la boi, doi cu tata la cimpoi* și așa mai departe (cu diverse variante la Zanne, II, 3.019). Gluma poate avea ca suport alt cuvînt decît numeralul: *Taie mămăliga în două de viteaz ce e* (Zanne, VII, 16. 924).

216. Glume de alt tip, în jurul numeralelor: se zice uneori *doi din noi* în loc de *una din două.* Exemple germane: *Acht,* în afară de „8", mai

înseamnă şi „atenţie“; anecdota povesteşte că un negustor trata din mers o afacere, iar cineva, văzîndu-l că e gata să cadă într-un canal, i-a strigat *Geben Sie Acht!* „dă atenţie!“, la care negustorul a răspuns: „nu dau decît 7“ și a căzut în canal. De curînd, la Berlin, am văzut anunţul: „Cîntă pentru dv. swingtetul Modorato“. Este evident că *Swingtet* a fost fabricat din *swing*, nume de dans, și *cvintet* (vezi și § 122).

217. Tot printre glume inserez și „deraierile“: un cuvînt este început într-un fel, care lasă să se prevadă un sfîrșit cunoscut, dar pe drum este transformat așa încît duce la cu totul altă idee. Iată cîteva exemple care privesc numerele. *Dă-te la o paișpe* („la o parte“), *un chiloman* („un kilogram“), probabil *șarpe* pentru „7“ la jocurile de bile, și, în sfîrșit, o speţă puţin deosebită, pentru că „deraierea“ se produce la începutul expresiei, *șapte* în loc de *șapcă,* în formula *șapte-n cap și opt după ceafă.*

218. Mai adaug aici „frînturile de limbă“, expresii care conţin dificultăţi de pronunţare. Unele sînt formate și cu numerale, de exemplu *12 cocostîrci pe casa lui Kogălniceanu* (Zanne, VI, 13. 363) sau *capra sare piatra, piatra crapă în patru, crăpa-i-ar capul capri-n patru cum a crăpat ea piatra-n patru.*

LII. ÎNCHEIERE

219. Nu am încercat să adun absolut toate faptele care au legătură cu numele de numere. Socotesc că cele pe care le-am citat sînt suficiente pentru a pune în lumină rolul important pe care au ajuns să-l joace în limbă numeralele. Le întîlnim peste tot, chiar dacă profanul nu le poate totdeauna recunoaște. Într-adevăr, ca urmare a diferite influențe și a transformărilor fonetice, multe formule, cu timpul, devin neanalizabile din punctul de vedere al vorbitorului nespecialist. Dar se formează mereu noi expresii, care, bineînțeles, sînt deocamdată clare pentru toată lumea. Astfel, în ansamblu, se poate spune că numărul faptelor de limbă bazate pe numerale este mereu în creștere.

După ce am predat lucrarea la editură, Mioara Avram mi-a atras atenția asupra unei note publicate de V. Bogrea în „Dacoromania", III (1924), p. 456. Marele învățat clujean a adunat acolo o serie de cuvinte create pe bază de numerale (numai o parte din exemple se găsesc și la mine) și încheie spunînd că „o cercetare a tuturor apelativelor derivate din numerale, nu numai pentru limba noastră, ar fi de făcut!". Sper că parțial am reușit să răspund la această injoncțiune. Propun și eu, la rîndul meu, ca alții să ducă mai departe cercetarea.

AUTORII CITAȚI

Andrei A v r a m, *Some thoughts on the functional field of phonemic oppositions*, în „Linguistics", nr. 5, 1964, p. 40—47.

I. B e r g, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, București, ed. a II-a, 1969.

V. B o g r e a, *Etimologii*, în „Dacoromania", IV, 1927, p. 786—856.

Gh. B o l o c a n, *Observații asupra originii numeralelor românești*, în „Limba română", nr. 2, 1969, p. 133—135.

Elena C a r a b u l e a, *Despre categoria numeralului*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1960, p. 417—421.

Germán C o l ó n, *Zum Zwanzigersystem*, în „Verba et Vocabula", închinate lui Ernst Gamillscheg la a 80-a aniversare, München, 1968, p. 127—133.

I. C o t e a n u, *În legătură cu structura numeralului românesc* în „Limba română", nr. 2, 1969, p. 137—138.

O. A. W. D i l k e, *Do line totals in the Aeneid show a preoccupation with significant numbers?*, în „The Classical Quarterly", XVII (161), 1967, p. 322—326.

Fr. E n g e l s, *Antidühring*, ed. IV, București, 1966.

Sigmund F e i s t, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin, 1913.

Viorica F l o r e a, *Numeralul, analiză distributivă*, în „Limba română", nr. 3, 1965, p. 335—343.

A. G u i l l e v i c *et* P. L e G o f f, *Exercices sur la grammaire bretonne du dialecte de Vannes,* Vannes, 1903.

P. G u i r a u d, în „Le langage (Encyclopédie de la Pléiade)“, Paris, 1968.

Sanda G o l o p e n ţ i a - E r e t e s c u, *Delimitarea clasei numeralului,* în „Studii şi cercetări lingvistice“, nr. 3, 1965, p. 383—390.

Finuţa H a s a n, *Numeralul,* în *Formarea cuvintelor în limba română,* vol. I (Compunerea), Bucureşti, 1970, p. 204—208.

Hermann H i r t, *Die Indogermanen,* vol. II, Strassburg, 1907.

Hermann J a c o b s o h n, *Zahlensystem und Gliederung der indogermanischen Sprachen,* în „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ (KZ), LIV (1927), p. 76—99.

Friedrich K l u g e, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,* ed. a X-a, Berlin u. Leipzig, 1924.

Michel L e j e u n e, *Grec protos,* în „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris“, XXIX, 3 (88), 1929, p. 117—121.

Manu L e u m a n n, a 5-a ediţie, prelucrată şi refăcută în întregime, a lucrării Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik,* München, 1926.

Lucien L é v y - B r u h l, *Les fonctions mentales dans les sociétés primitives,* Paris, 1922.

Karl L o k o t s c h, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs,* Heidelberg, 1927.

Antoine M e i l l e t, *Les noms de nombre en tokharien B,* în „Mémoires de la Société de *Lateinische* de Paris“, XVII, 1912, p. 281—294.

Eduard M e y e r, *Geschichte des Altertums,* vol. I, ed. a II-a, Stuttgart-Berlin, 1902.

Wilhelm M e y e r - L ü b k e, *Grammaire des langues romanes,* vol. II, Paris, 1895.

G. M i h ă i l ă, *Etimologiceskie zametki,* în „Revue Roumaine de Linguistique“, XV, 1970, nr. 5, p. 501—504.

Maxim Sl. M l a d e n o v, *Note etimologice şi lexicale,* în „Limba română“, XVIII, 1969, nr. 2, p. 163—166.
Alexandrina N o v a c, *Observaţii asupra numeralului fracţionar în limba română,* în „Studii şi cercetări lingvistice“, XXI, 1970, p. 669—672.
I. P ă t r u ţ, *Originea rom. sută,* în „Cercetări lingvistice“, XIII, 1968, nr. 1, p. 87—89.
Holger P e d e r s e n, *Keltische Grammatik,* vol. II, Göttingen, 1913.
Jacques P o h l, *Lapsus et numération,* în *Linguistique contemporaine,* Hommage à Eric Buyssens, Bruxelles, 1970, p. 169—176.
Günter R e i c h e n k r o n, *Einige grundsätzliche Bemerkungen zum Vigesimalsystem,* în *Festgabe Ernst Gamillscheg,* Tübingen, 1952, p. 165—175.
Margaret R ö s l e r, *Auf welchem Wege kam das Vigesimalsystem nach Frankreich?,* în „Zeitschrift für romanische Philologie“, IL, 1929, p. 273—286.
Luiza S e c h e, *În jurul categoriei numeralului,* în „Limba română“, IX, nr. 3, 1960, p. 63—70.
Tatiana S l a m a - C a z a c u, *Valeurs et formes substantivales du numéral en roumain,* în „Revue Roumaine de Linguistique“, XIII, nr. 5, 1968, p. 515—517.
Ferdinand S o m m e r, *Zum Zahlwort,* München, 1951.
L. S p i t z e r, *Urtümliches bei romanischen Zahlwörter,* în „Zeitschrift für romanische Philologie“, VL, 1925, p. 1—27.
I. M. Ş a n s k i, V. V. I v a n o v, T. V. Ş a n s k a i a, *Kratkii etimologiceskii slovar' russkogo iazîka,* Moskva, 1961.
Lazăr Ş ă i n e a n u, *Raporturile între gramatică şi logică,* Bucureşti, 1891.
Lajos *T a m á s, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen,* Budapest, 1966.
Edith T a u b e r g şi Tatiana M a l i ţ a, *Valori şi simboluri numerice în basmele populare ruseşti,*

în „Revista de etnografie și folclor“, XV, 1970, nr. 3, p. 237—241.
H. T i k t i n, *Dicționar român-german*, București, 1903—1925.
B.-O. U n b e g a u n, *Notes d'argot roumain*, în „Bulletin Linguistique“, IX, 1941, p. 103—106.
Henri W a l d, *Realitate și limbaj*, București, 1968.
Lucia W a l d, *Progresul în limbă*, București, 1969.
Eduard W ö l f f l i n, în „Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik“, IX, 1896 *Sescenti, mille, centum, trecenti als unbestimmte und runde Zahlen*, p. 177—192; *Zur Zahlensymbolik*, p. 333—353; *Das Duodecimalsystem*, p. 527—545.
Iuliu A. Z a n n e, *Proverbele Românilor*, vol. I—X, București, 1895—1903.

LUCRĂRI COLECTIVE, CITATE PRESCURTAT

DA: *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română începînd din 1906.

DLR: *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Republicii Socialiste România, începînd din 1965.

Gram. Acad.: *Gramatica limbii române*, București, ed. a II-a, 1966.

ILR: *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1965 (capitolul despre numeralele latine a fost redactat de Lucia Wald).

INDICE DE CUVINTE*

* Cifrele trimit la paragrafe.

Galeză

Galică

Germană

(veche germană)

Gotică

Greacă

Letonă

Lituană

Maghiară

Meglenoromână

Olandeză

Persană

Polonă

Portugheză

Română

Rusă

Țigănească

Geografice

ADAOSURI LA CORECTURĂ

La § **6**: August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971, p. 218—219, arată că în istroromână se mai folosesc numeralele româneşti pînă la 5, iar de la 5 înainte au fost adoptate cele croate.

La § **10**: Pentru date privitoare la numărătorile primitive, se poate consulta E. Kolman, *Istoria matematicii în antichitate*, Bucureşti, 1963. Vezi şi Virgil Stancovici, *Ideea de număr*, Bucureşti, 1970, p. 20—21.

La § **11**: August Kovačec, lucr. cit., p. 219, notează că istroromâna, fără să aibă nici o urmă de dual moştenit din latineşte, a adoptat, după model croat, o diferenţiere între substantivele precedate de 2, 3 sau 4 şi cele precedate de un număr mai mare.

La § **107**: Forma *nouăle* s-ar putea explica prin influenţa lui *al nouălea*, construit normal.

La § **170**: Deoarece nu există pînă azi un mijloc de a transmite prin telegraf hieroglifele chinezeşti (sînt în total cam 50.000, dintre care în folosirea curentă cel puţin cîteva mii), cuvintele au fost numerotate, iar în telegrame se transmit numerele, care la primire sînt descifrate şi transpuse în hieroglife.

CUPRINSUL

REDACTOR: DESPINA NICULESCU
TEHNOREDACTOR: ANA SABĂU

COLI DE TIPAR: 14,50. INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ: BIBLIOTECI MARI: 51, BIBLIOTECI MICI: 51.

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI NR. 5—7. REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA. COMANDA NR. 371/1971.

Lei 4,75